В.П. Матвієнко
П.В. Матвієнко

Філософсько-економічні погляди

ЗМІСТ

Біографія Матвієнка В.П.

Біографія Матвієнка П.В.

ПЕРЕДМОВА

Філософія і економіка. На перший погляд дві різні сфери. Одна визначає свідомість, друга – буття. Більшість філософських дослідників абстрагуються від повсякденного життя, економічних відносин, віддаючи перевагу “чистій філософії”. Агностицизм Юма, ідеалістична діалектика Гегеля, антропологічний матеріалізм Фейєрбаха звужували філософію до окремих питань, відривали людську думку від реального життя. По суті, різні вигадки, перекручування фактів, намагання видати бажане за дійсне – це відлуння і складові елементи ідеалістичної філософії.

Діалектичний матеріалізм Маркса і Леніна ще не дає знань про конкретні процеси. Закон заперечення заперечень допомагає зрозуміти перехідний характер усіх предметів і явищ. При цьому доказом теорії є її відповідність дійсності. Зафетишизована перевага матерії над розумом зробила неможливим сам процес розвитку за панування такої філософії, яку можна ще назвати філософією заперечення ролі людини в суспільному житті. Кожне нове досягнення, наукова розробка, нова суспільна система є результатом мислення людини, її ідей. Якщо нема ідей, то немає й розвитку.

Неможливість народження інтелектуальних ідей, інноваційних проектів, механізмів їх суспільної реалізації стали філософською передумовою спочатку гальмування розвитку, а потім і розпаду СРСР.

Полярність філософій ідеалізму і матеріалізму якраз і заважає їм стати філософським коренем життя і розвитку. Відділивши ці течії від філософського лушпиння і взявши з них найкращі здобутки, можна сформулювати філософський ланцюг, який дійсно веде до економічного, соціального і духовного розвитку:

Життя → Ідеї розвитку → Впровадження в економіку →
→ Розвиток суспільства → Нові ідеї розвитку →
→ Впровадження і т.д.

З цього випливає і такий важливий висновок, що філософія і економіка тісно пов'язані, можуть і повинні розглядатися разом. Більше того, слід говорити про філософію економіки як науку про закономірності, умови та механізми економічного розвитку, її можна розділити на два рівні – побутовий і державний. Побутовий – це рівень філософії людини, яка прагне шляхом генерування і реалізації своїх ідей забезпечити собі й своїй сім'ї нормальне життя. Державний рівень – це рівень державного мислення, сконцентрованих дій, спрямованих на розвиток економіки всієї країни, зростання продуктивних сил і національного багатства, підвищення добробуту народу. Державний рівень економічної філософії – надважливий рівень, який є філософською основою розвитку. Державна економічна філософія ні в якому разі не може підмінятись побутовою філософією.

Молодій українській державі ще бракує наукового філософського підґрунтя для проведення політики економічного зростання, забезпечення розвитку національного виробництва, активізації інвестиційних процесів, ведення ефективної грошово-кредитної політики в інтересах українського товаровиробника.

Поряд з аналізом філософського аспекту нашого буття вкрай важливе глибинне дослідження економічних проблем.

Українська економіка ще тільки стає на шлях свого розвитку. Проте значний спад національного виробництва (валовий внутрішній продукт порівняно з 1991 р. є вдвічі меншим), бартеризація і неплатежі (обсяг кредиторської заборгованості майже в півтора раза перевищує річний ВВП країни), застарілі основні фонди (знос становить 50 відсотків, а по окремих галузях досягає 70 відсотків) – все це стримує економічний розвиток. Щоб вирішити ці проблеми необхідно перейти на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, де наукові ідеї, ефективні технічні рішення, модернізація виробництва стають дієвими важелями розширеного відтворення економіки. Причому досягти економічного прогресу можна тільки за рахунок мобілізації власних фінансових та інтелектуальних ресурсів, не покладаючись на допомогу ззовні.

Це підтверджує і наш власний досвід. Там, де ми самостійно розвивали виробництво, є позитивні результати. Один Промінвестбанк за 11 років вклав в економіку України кошти, еквівалентні 30 млрд дол. США. Це набагато більше, ніж всі іноземні інвестори разом узяті. Завдяки інвестиційним кредитам банку відновлено танкове виробництво, створено сучасні літаки, збудовано і спущено на воду понад 100 суден, введено потужності з виробництва акумуляторів, реконструйовано аеропорти в Борисполі і Дніпропетровську, модернізовано металургійне виробництво, побудовано багато інших об'єктів народногосподарського значення. Ось що таке філософія і практика економічного розвитку.

Реалізація стратегії розширеного відтворення економіки неможлива без відповідного фінансового підґрунтя. А тут у нас іще безліч проблем. Наслідки жорсткого монетаризму ми відчуваємо і нині: це і збільшення обсягу неплатежів, нерозвиненість багатьох регіонів, відсутність довгострокових інвестиційних ресурсів. Сорок відсотків грошової маси знахо-

диться поза банками, а рівень монетизації економіки, особливо за безготівковими грішми, які є кредитним ресурсом банків, у декілька разів нижчий, ніж у розвинених країнах світу. Не створено нормальних правових основ для захисту банків-кредиторів щодо беззаперечного повернення виданих кредитів. Недосконалою є банківська система, де фінансові ресурси банків розпорошені по безлічі невеликих банків. А лише через банківський кредит, удосконалення банківської системи, концентрацію капіталів, захист прав кредиторів ми можемо створити фінансове підґрунтя для постійного динамічного економічного розвитку України. Це і є суть філософії економічного зростання нашої держави, яка червоною ниткою проходить через усю книгу.

Правы ли классики

ЖЕЛАЕМОЕ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОЕ

О некоторых практических и теоретических последствиях совершенного К. Марксом отрыва материального от идеального в теории диалектического развития

Каждый из нас, добившись задуманного, вправе утверждать, что он обязан этим не только случаю, но и тем принципам своего сознания, которые предопределяют его путь от настоящего к будущему. О таких принципах и пойдет речь далее. Для автора этими принципами являются законы диалектики.

Одним из основных законов развития мира вообще и всего в нем существующего является закон отрицания отрицания. Он находится в тесной связи с законами единства и борьбы противоположностей и перехода количественных изменений в качественные. Взаимосвязь между этими основными законами развития не исключает, а наоборот, предполагает наличие у каждого из них соответствующих специфических черт.

Закон единства и борьбы противоположностей раскрывает борьбу противоположных сторон всего сущего, которая является внутренним источником развития.

Закон перехода количественных изменений в качественные показывает, как происходят качественные изменения явлений и процессов, вскрывает важную сторону того, как совершается переход от одного качества к другому или от явления к явлению, иными словами – показывает формы развития, скачкообразный характер перехода от старого качественного состояния к новому.

Находясь в тесной связи с вышеназванными законами, закон отрицания отрицания определяет этапность развития, показывает, как в целом связаны различные стадии развития, старое и новое, и какова общая тенденция (направленность) развития. Следовательно, каждый из этих законов обладает относительной самостоятельностью и характеризуется особым видом действия и проявления. Поэтому закон отрицания отрицания нельзя считать чем-то частным, логически производным от закона единства и борьбы противоположностей или от закона перехода количественных изменений в качественные.

В работе "Анти-Дюринг" Ф.Энгельс, характеризуя закон отрицания отрицания, говорит, что этот закон "чрезвычайно общий и именно потому чрезвычайно широко действующий и важный закон развития природы, истории и мышления, закон,… который проявляется в царстве животном и растительном, в геологии, математике, истории, философии…"[1].

Многие недооценивают значимость закона отрицания отрицания, не признают его самостоятельное действие. Последнее аргументируется тем, что якобы рациональное зерно закона отрицания отрицания включается в закон перехода количественных изменений в качественные. Но эти доводы совершенно несостоятельны. Закон отрицания отрицания

[1] *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 133.

имеет самостоятельное и важное значение. Он отличается от других законов развития особенностями действия во времени и пространстве. Циклы действия закона единства и борьбы противоположностей (возникновение, развитие и разрешение противоречий) и закона перехода количественных изменений в качественные (подготовка и возникновение нового качества) имеют относительно короткие периоды развития, тогда как полный цикл действия закона отрицания отрицания охватывает значительно больший период развития. Последний включает по несколько циклов действия двух первых законов. В связи с этим закон отрицания отрицания способен наиболее полно выразить тенденцию развития, его общий ход и результат. Все это означает, что закон отрицания отрицания – самостоятельный закон развития. В работе "Диалектика природы" Ф.Энгельс пишет, что законы развития "по сути дела… сводятся к следующим трем законам: Закон перехода количества в качество и обратно. Закон взаимного проникновения противоположностей. Закон отрицания отрицания"[1]. Следовательно, закон отрицания отрицания является одним из основных законов развития.

Положение о развитии как отрицании отрицания впервые сформулировал немецкий философ Г.В.Ф.Гегель. Поскольку Гегель был идеалист, он формулировал отрицание отрицания с позиций идеализма. По Гегелю, началом начал является абсолютная идея, а природа представляет собой инобытие абсолютной идеи. Поэтому у Гегеля отрицание отрицания выступает как одно из звеньев проявления абсолютной идеи, мирового разума.

У материалистов закон отрицания отрицания коренным образом отличался от гегелевского. В.И.Ленин утверждал,

---

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 20. – С. 384.

что “Маркс и Энгельс, удержав мысль Гегеля о вечном процессе развития, отбросили предвзятое идеалистическое воззрение; обратившись к жизни, они увидели, что не развитие духа объясняет развитие природы, а наоборот – дух следует объяснить из природы, материи…”[1]. *[В стремлении выдать желаемое за действительное большевики так и не реализовали превосходство материи над идеей. Их последователи – советские коммунисты, руководствуясь теоретическим наследием своих вождей, так и не смогли опередить в развитии капиталистический мир, исповедующий “идеалистические воззрения”.]* В.И.Ленин считал, что “философия Гегеля говорила о развитии духа и идей…”[2]. *[Но как раз этого развития и не хватает новому украинскому обществу. Отсутствие общенациональной идеи, духовности, патриотизма создали условия для стяжательства, наживы.]*

Сущность диалектического отрицания раскрывается в его противопоставлении метафизическому отрицанию. Для метафизика отрицать что-либо – значит совершенно отбрасывать, перечеркивать. Так, Л.Фейербах, определив философию Гегеля как рафинированную поповщину, отбросил ее начисто, не увидев в ней ничего положительного. Неправильное понимание отрицания на практике может привести к грубым и непоправимым ошибкам. Примером этого могут служить “Пролеткультовцы”. Группа “Пролеткульт”, образовавшаяся в 20-е годы, предлагала уничтожить все достижения культуры прошлого с тем, чтобы создать новую культуру пролетариата. Они призывали сжечь произведения А.С.Пушкина и Л.Н.Толстого, разрушить Большой театр и пр. Это – скептическое, зряшное, голое отрицание без сохранения основы для

---

[1] *Ленин В.И.* Сочинения. – 4-е изд. – 1953. – Т.2. – С. 7.
[2] Там же.

дальнейшего развития. Оно является типичным примером метафизического отрицания.

Ф.Энгельс в работе "Анти-Дюринг" отметил, что «в диалектике отрицать не значит просто сказать "нет", или объявить вещь несуществующей, или уничтожить ее любым способом. Уже Спиноза говорит: "Omnis determinatio est negatio", – всякое ограничение или определение есть в то же время отрицание. И за тем способ отрицания определяется здесь, во-первых, общей, а во-вторых, особой природой процесса. Я должен не только что-либо подвергнуть отрицанию, но и снова снять это отрицание. Следовательно, первое отрицание я должен произвести таким образом, чтобы второе оставалось или стало возможным. Но как этого достигнуть? Это зависит от особой природы каждого отдельного случая»[1].

Всякий предмет и всякое явление объективного мира, развиваясь на основе внутренних противоречий, с течением определенного времени неизбежно достигают стадии собственного отрицания, становясь чем-то другим. Но это другое также подвергается изменению, преобразованию, что ведет к возникновению новой ступени развития. Это новое само с неизбежностью превращается в старое, уступая место иному, новому, возникающему в процессе становления. Однако здесь переход от старого к новому нельзя смешивать с переходом от одного к другому, потому что указанные процессы не идентичны. Объясняется это тем, что переход от одного к другому является формой выражения всякого движения, тогда как переход от старого к новому означает развитие от низшего к высшему, сравнительно более совершенному.

Поскольку развитие представляет собой процесс, в котором старое постоянно подвергается отрицанию, а новое воз-

---

[1] *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 133.

никает, постольку отрицание есть обязательный момент всякого развития, без отрицания нет развития.

“Отрицание, – утверждал А.И.Герцен, – берет все свои силы из того, что отрицает, из прошедшего; оно не может ни пощадить его из благодарности, ни уничтожить из ненависти, оно, как огонь, сожигает твердыни существующего, но само обусловлено именно существованием сожигаемого…”[1].

Диалектическое отрицание – это не механический акт, не внешнее отвержение, не бессмысленное уничтожение чего-либо, а вполне закономерный объективный процесс. Диалектическое отрицание является строго определенным и конкретным и выражает не только смену одного другим, старого новым, но и закономерную связь между ними, причинную обусловленность возникновения нового из недр старого, преемственность в развитии. “Диалектика, – говорит Энгельс, – есть не более как наука о всеобщих законах движения и развития природы, человеческого общества и мышления”[2].

В развитии природы совершаются переходы от низших форм движения материи к высшим, при этом высшая форма является диалектическим отрицанием низшей. В живой природе развитие происходит путем отрицания одних биологических видов другими, лучше приспособившимися к изменившимся условиям существования. История общества представляет собой ряд последовательных отрицаний одних общественно-экономических формаций другими, высшими. В развитии познания одни положения и теории заменяются другими, более точно отражающими действительность. Например, «...античная философия была первоначальным стихийным материализмом. В качестве материализма стихийно-

---

[1] *Герцен А.И.* Собр. соч. – М. – Т.2. – С. 174.
[2] *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 133.

го она не была способна выяснить отношение мышления к материи. Но необходимость добиться в этом вопросе ясности привела к учению об отделимой от тела душе, затем – к утверждению, что эта душа бессмертна, и наконец – к монотеизму.

Старый материализм, таким образом, подвергся отрицанию со стороны идеализма. Но при дальнейшем развитии философии идеализм тоже подвергся отрицанию со стороны марксистского материализма. Последний – отрицание отрицания – представляет собой не простое воскрешение старого материализма, а к прочным основам последнего присоединяется еще все идейное содержание двухтысячелетнего развития философии и естествознания, как и самой этой двухтысячелетней истории. Это вообще уже больше не философия, а просто мировоззрение, которое должно найти себе подтверждение и проявить себя не в некоей науке наук, а в реальных науках. Философия, таким образом, "снята", т.е. одновременно преодолена по форме, сохранена по своему действительному содержанию»[1].

Во всяком явлении и предметах объективно существуют положительная и отрицательная стороны как противоположные моменты, которые обусловливают друг друга и находятся в тесном органическом единстве. Эту внутреннюю взаимосвязь следует понимать не в смысле примирения противоположных тенденций, а в смысле их преодоления путем "борьбы". Взаимопроникновение и борьба противоположностей – источник, движущая сила развития. Во взаимопроникновении одна сторона выступает как "отрицательная", выполняющая задачу изменения и преодоления другой стороны – "положительной", т.е. консервативной. Именно "отрица-

[1] *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг. – М.: Госполитиздат, 1950. – С.131.

тельная" сторона прежде всего обусловливает возникновение нового и диалектическое устранение старого. Именно она знаменует собой начало развития. Если мы, например, размелем ячменное зерно или раздавим какое-либо насекомое, то хотя мы и совершаем первый акт отрицания, но сделали невозможным второй. Поэтому Энгельс говорит, что "для каждого вида предметов, как и для каждого вида представлений и понятий существует, следовательно, свой особый вид отрицания, такого именно отрицания, что при этом получается развитие"[1]. Если то же самое зерно попадет на благоприятную почву, то с ним произойдет изменение: "оно прорастет; зерно, как таковое, прекращает существование, подвергается отрицанию; на его место появляется выросшее из него растение, отрицание зерна". Это растение оплодотворяется и затем вновь производит ячменные зерна. И как только зерна созреют, стебель отмирает, подвергается в свою очередь отрицанию.

Таким образом, происходит самоотрицание. Самоотрицание свойственно всем развивающимся явлениям как природы, так и общества и познания. Рассматривая замену капитализма социализмом, К.Маркс писал, что "капиталистический способ производства и присвоения, а следовательно, и капиталистическая частная собственность, есть первое отрицание индивидуальной собственности, основанной на собственном труде. Отрицание капиталистического производства производится им самим с необходимостью естественноисторического процесса. Это – отрицание отрицания"[2]. *[Большевики насильственным методом сменили развивающиеся капиталистические отношения в России на так называемый*

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 20. – С. 146.
[2] *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 126.

социализм. Но такого рода революция не была следствием экономического и общественно-политического развития данной страны. Большевики использовали обострившиеся социальные противоречия и путем "коммунистического заговора" свергли старый строй. Ленин отомстил царю за казнь своего брата. Однако ему и его последователям так и не удалось построить общество ассоциированных товаропроизводителей. Здесь налицо голое отрицание, которое проявилось в уничтожении старой культуры, интеллигенции, хозяев и вообще лучших людей.]

Отрицание старого одновременно является утверждением нового, но не "голым" отрицанием, а таким, которое удерживает все ценное, имеющееся в старом, отрицаемом этапе развития, и включает его в новое. Новое отлично от старого, но не бывает нового, так или иначе не связанного со старым.

Гегель называл отрицанием смену различных форм проявления самовозрастающей абсолютной идеи. Такое идеалистическое понимание марксизм опровергал и настаивал, что диалектическое отрицание означает закономерную смену одного качественного состояния другим, возникновение нового из старого, движение по восходящей линии, в том числе и через революцию.

Отрицание в форме революции Гегель считал негативным, разрушительным. Он не видел в ней созидательной силы. *[Опыт коммунистических революций подтверждает выводы Гегеля. Ни в одной прокоммунистической стране революционные преобразования не привели к социальному развитию. Это подтверждает и опыт Китая, который, сохранив внешние коммунистические атрибуты, добился ускоренного развития путем рыночных преобразований.]*

Отрицание представляет собой важнейший момент любого объективного процесса. Ни в одной области явлений не

может происходить развитие, не отрицающее своих прежних форм существования. У Гегеля "…Отрицательность – … есть имманентная пульсация самодвижения и жизненности". У него на передний план выдвигается категория отрицательности, а борьба противоположностей ставится в логическую зависимость от нее. Эту точку зрения К.Маркс раскритиковал, утверждая, что характер отрицательности обусловлен особенностями внутренней противоречивости материальных и духовных явлений, т.е. борьбой противоположностей.

Отрицание есть единство устранения устаревшего и сохранения достижений предшествующего этапа развития. Отрицание предполагает прекращение существования старого – и это главное в нем. Вместе с тем новое продолжает развивать положительное содержание старого в новой форме, сохраняя и используя его.

Касаясь взаимоотношения производительных сил и производственных отношений, К.Маркс в письме к П.В.Анненкову от 28 декабря 1846 г. писал: "Люди никогда не отказываются от того, что они приобрели, но это не значит, что они не откажутся от той общественной формы, в которой они приобрели определенные производительные силы"[1]. *[Если бы Маркс видел плоды революции в России, то вряд ли утверждал бы, что люди откажутся от той общественной формы, в которой они приобрели то, от чего никогда не откажутся.]*

В природе отрицание всегда проявляется стихийно, тогда как в обществе оно обнаруживает себя не только как следствие слепых неподвластных человеку сил, но и как результат сознательной деятельности людей. В природе отрицание происходит на базе стихийно действующих законов ее разви-

---

[1] *Маркс К, Энгельс Ф.* Избранные письма. – М.: Госполитиздат, 1947. – С. 24.

тия. В общественной жизни отрицание осуществляется на основе тех условий, которые создаются людьми в процессе их материальной и духовной деятельности.

Во всех досоциалистических общественно-экономических формациях стихийность отрицания связана с частной собственностью на средства производства. Стихийные силы общественного развития как бы ускользают от людей и затем сами начинают господствовать над ними. Это подтверждают и экономические кризисы, порождаемые анархией капиталистического производства. Но это не значит, что в досоциалистический период в той или иной степени не было осознанного отрицания. Такое отрицание выступает как орудие замены старых производственных отношений новыми. Эта замена осуществляется в процессе борьбы новых прогрессивных сил общества против реакционных классов. В связи с этим Ф.Энгельс отмечает: “Все культурные народы начинают с общинной собственности на землю. У всех народов, перешагнувших уже через известную ступень первобытного состояния, общинная собственность на землю становится в ходе развития земледелия оковами для производства. Она уничтожается, подвергается отрицанию и, после более или менее долгих промежуточных стадий, превращается в частную собственность. Но на более высокой ступени развития земледелия, достигаемой благодаря самой же частной собственности на землю, частная собственность, наоборот, становится оковами для производства, как это наблюдается теперь и в мелком и в крупном землевладении. Отсюда необходимо возникает требование – подвергнуть отрицанию теперь уже частную земельную собственность, превратить ее снова в общую собственность. Но это требование означает не восстановление первобытной общинной собственности на землю, а установление гораздо более высокой, более разви-

той формы общего владения, которая не только не станет помехой для производства, а напротив, впервые освободит последние от стесняющих его оков и даст ему возможность полностью использовать современные химические открытия и механические изобретения”[1].

[Колхозное строительство было оторвано от собственности производителя на землю. Поэтому оно не создавало стимулов к труду.]

Показывая, какую роль играло отрицание отрицания у Маркса, Ленин писал, что “Маркс доказывает исторически…, что точно так же, как некогда мелкое производство своим собственным развитием породило условия своего уничтожения, так точно теперь капиталистическое производство породило само материальные условия, от которых оно должно погибнуть. Такой исторический процесс…”[2]. Так доказывалась гибель капиталистического производства, на смену которому приходит новый, прогрессивный, социалистический способ производства с общественной собственностью и плановым ведением хозяйства.

На смену рыночным законам капитализма пришли “плановые” (а по сути – волюнтаристские) законы социализма. *[Через уравниловку в оплате труда социализм создал видимость отсутствия кризисов, безработицы, нищеты. Эксплуатация наемного труда частными владельцами капитала была заменена жестокой эксплуатацией государством населения всей страны. Экономические законы социализма стали инструментом правящей партии, реализующей идею глобального коммунистического движения.]*

---

[1] *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 130.

[2] *Ленин В.И.* Что такое “друзья народа” и как они воюют против социал-демократов? – М.: Политиздат, 1964. – С. 42.

В социалистическом обществе диалектическое отрицание выродилось в “бесплодное отрицание”. “Конечно, – писал Энгельс, – существует и плохое, бесплодное отрицание. Истинное – естественное, историческое и диалектическое – отрицание как раз и есть (рассматриваемое со стороны формы) движущее начало всякого развития: разделение на противоположности, их борьба и разрешение, причем, в истории, отчасти, в мышлении вполне на основе приобретенного опыта вновь достигается первоначальный исходный пункт, но на более высокой ступени. Бесплодным же отрицанием является отрицание чисто субъективное, индивидуальное, представляющее собой не стадию развития самого предмета, а привнесенное извне мнение. А так как при таком отрицании не может получиться ничего, то отрицающий таким образом должен быть не в ладу с миром, должен ворчливо порицать все существующее и все совершившееся, все историческое развитие”[1].

Действительный смысл отрицания заключается не в устранении какого-то содержания из мысли, а в диалектике развития. “Не голое отрицание, – писал Ленин, – не зряшное отрицание, не скептическое отрицание, колебание, сомнение характерно и существенно в диалектике, которая, несомненно, содержит в себе элемент отрицания и притом как важнейший свой элемент, нет, а отрицание как момент связи, как момент развития, с удержанием положительного…”[2].

Отрицание является необходимым моментом развития. Развитие всегда включает качественные изменения, значит и отрицание одного качества другим, смены одного этапа раз-

---

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 20. – С. 640–641.

[2] *Ленин В.И.* Сочинения. – 4-е изд. – 1953. – Т.38. – С. 218–219.

вития другим и, следовательно, определенное соотношение отрицания и утверждения, устранения и сохранения. Восходящее развитие идет от низшего к высшему. Диалектическое отрицание, отвергающее устаревшее, но сохраняющее положительные достижения предшествующих ступеней, является обязательным условием такого развития. При этом отрицание содержит в зародыше свое собственное отрицание, поскольку сохраняет положительное содержание отрицаемого и вместе с тем своим результатом имеет также нечто положительное. Диалектическое отрицание, понимаемое как самоотрицание, по природе своей является объективным, всеобщим и всегда определенно конкретным.

Исходя из того, что в объективной действительности существует не только отрицание, но и отрицание отрицания, философия выработала понятие отрицания и понятие отрицания отрицания. Диалектическое отрицание следует рассматривать не как смену одного отрицания другим, а как определенную взаимосвязь отрицаний. Эта взаимосвязь выражает восходящий, поступательный характер развития от простого к сложному, от низшего к высшему.

Все развивающиеся процессы осуществляются только через двойное и многократное отрицание. При этом положительное утверждается в отрицательном, а затем отрицательное находит свое выражение в новом, обогащенном положительном.

Отрицание отрицания является следствием проявления конкретных противоречий, моментом перехода от одного единства противоположностей к другому, возникающему на основе всего предшествующего развития. Оно не сводится только к третьей, заключительной, фазе в том или ином цикле развития. Наоборот, отрицание отрицания, выражая взаимосвязь всех стадий процесса, приходит к новому позитив-

ному результату. Первое отрицание – это отрицание исходного пункта в явлении. Второе отрицание есть отрицание первого отрицания, но на более высокой ступени. Затем эта ступень становится исходной для последующего движения вперед. Первое отрицание Гегель определял как абстрактную отрицательность, второе – как конкретную отрицательность. Гегелевское понимание развития через отрицание отрицания имеет ряд важных моментов. Гегель признавал внутреннюю связь между тем, что возникает, и тем, что исчезает, а также преемственность в развитии и бесконечность развития по восходящей линии в спиралевидной форме.

Гегелевская система диалектического развития характеризуется триадической ритмичностью. Последняя обусловлена тем, что каждый предмет и явление с необходимостью переходят в другое, противоположное первому. Но второе не является абсолютно чуждым первому. Первое есть положение, или тезис, второе – противоположение, или антитезис. Но противоречие между тезисом и антитезисом, по Гегелю, примиряется в их единстве, в их конкретном синтезе. Синтез представляет собой нечто третье, более высокое, поскольку он содержит в снятом виде и тезис, и антитезис. Однако и сам синтез в силу своей определенности отрицается тем, что становится исходным пунктом для нового цикла развития. Возникает новое противоречие, новое положение и его отрицание. Форму троичности диалектического метода Гегель называл поверхностной стороной познания, не определяющей самой природы содержания. Гегель не отрицал принципа троичности, а выступал лишь против формального подхода к нему.

Многие явления в действительности развиваются в тройственном ритме, т.е. в той форме, которая выражает развертывание процесса через двойное отрицание. Противники

Маркса упрекали его за то, что он некритически перенес гегелевскую диалектику в политэкономию и историю. Дюринг, Михайловский и другие, выступая против марксовой диалектики, отождествляли ее с гегелевской триадой, а триаду – с законом отрицания отрицания.

Ленин, отвергая мнение Михайловского, который отождествлял диалектический метод Маркса с гегелевской триадой, говорит, что метод Маркса "прямо противоположен" методу Гегеля. По Гегелю, развитие идет по диалектическим законам триады, определяет собой развитие действительности. Только в этом случае, разумеется, и можно толковать о значении триад, о непререкаемости диалектического процесса. Маркс же говорит: "Идеальное есть только отражение материального"[1].

Махист Богданов интерпретирует диалектику в духе теории равновесия. Он говорит, что если тот или иной процесс имеет начало, то до этого начала не может быть борьбы противоположных сил, которые его составляют. Здесь будто бы обнаруживается известное равновесие, а развитие идет от равновесия через нарушающую его борьбу двух сил к новому равновесию. Большевики считали эту теорию вредной, поскольку она затушевывает социальные противоречия и проповедует примирение между антагонистическими классами общества.

Немецкий философ Макс Ланге не признает неодолимости нового, передового, прогрессивного. Он приходит к пониманию развития как вечного повторения одного и того же, отождествляя закон отрицания отрицания с гегелевской триадой и отвергая его самостоятельное значение.

---

[1] *Ленин В.И.* Что такое "друзья народа" и как они воюют против социал-демократов? – М.: Политиздат, 1964. – С. 42.

Субъективные идеалисты превращают философию Гегеля в своеобразную философскую систему пессимизма, поскольку в ней будто бы утверждается, что человек устремлен к смерти. Извращая сущность закона отрицания отрицания, некоторые идеологи делают вывод о неизбежной гибели всего мира. *[Наша действительность подтверждает, что "Глобальний капіталізм не має майбутнього. Він, як і більшовизм, несе горе і страждання. Капіталізм – жорстка система, яка живе за рахунок привласнення чужої праці, але його могутня юридична основа, стимули до праці, зростання обсягів виробництва роблять такий устрій більш привабливим. Врешті, він є прогресивнішим за більшовицький соціалізм за умови його соціальної спрямованості"[1].]*

Проблема развития была и является одной из важнейших философских проблем. *В различные времена характер и направленность развития объяснялись по-разному.* До возникновения марксизма подход к этой проблеме был метафизическим. Большинство философов, не отрицавших движения, придерживались точки зрения периодичности всех изменений, т.е. движений по замкнутому кругу. Объяснялось это такими явлениями, как смена времен года, сезонные изменения растительности, движение Луны и т.д. Эта мысль была перенесена и на общественную жизнь. Представитель этой теории итальянский социолог Джамбаттиста Вико определил три стадии развития общества: детство, юность и зрелость, утверждая, что после завершения третьей стадии общество возвращается к первобытному состоянию. Эта теория игнорирует главную тенденцию развития – поступательное движение вперед, которая метафизически абсолютизирует относительную повторяемость в развитии. *[Если судить о буду-*

---

[1] Маніфест Партії національно-економічного розвитку України. – К., 2002.

щем исключительно по современной расстановке сил в мире, каковой она стала после распада СССР и утверждения главенствующей роли США как экономического лидера и мирового жандарма, то мир недалек от пропасти.]

Известна концепция поступательного безостановочного развития по прямой линии. Представители этой теории, французские ученые Ламарк и Сент-Илер, английский позитивист Герберт Спенсер и другие, не видели роли скачков, вносящих коренные, качественные изменения, зигзагов, регрессивных движений, которые создают многообразие и противоречивость исторического процесса. *[Обоснования невозможности прогресса несостоятельны. Как вечны идея и материя, так бесконечен и прогресс. Другое дело, как за этим будет поспевать социальное устройство человеческого общества. Если цивилизацией будут управлять преступные элементы, может наступить всеобщий социальный взрыв, который повлечет за собой разрушения и отсталость.]* Обосновывая свои идеи о конце прогресса, такие философы, как А.Марк, Жан Валь, Мерло-Понти и другие связывают их с понятием абсолютной отрицательности, которая, по их мнению, ведет к концу, а конец – есть смерть. Получается, что весь смысл человеческого существования заключается не в жизни, а в смерти.

В отличие от представителей названных философских направлений Гегель считал, что развитие – не движение по прямой и не круговорот, а сочетание поступательного движения вперед и повторения некоторых сторон пройденных ступеней развития на новой, высшей основе. И в этом его большая заслуга. Будучи идеалистом, Гегель объяснял развитие на идеалистической основе. С его точки зрения, природа, отчужденная от идеи, есть просто труп.

Во введении к “Философии истории” Гегель писал, что “при всем бесконечном многообразии изменений, совершающихся в природе, в них обнаруживается лишь круговращение, которое вечно повторяется; в природе ничто не ново под Луной, и в этом отношении многообразная игра ее форм вызывает скуку. Лишь в изменениях, совершающихся в духовной сфере, появляется новое”[1].

По утверждению Гегеля, только дух обладает действительной способностью к развитию и совершенствованию. Маркс с этим не был согласен. Критикуя идеализм Гегеля, он отмечал, что Гегель допустил огромный промах, когда весь материальный мир превратил в инобытие абсолютной идеи.

[Но Маркс не был глубок в оценках идеального и поставил во главу угла материальное. Послемарксовское развитие науки, техники, человеческого общества показало, что “буржуа-идеалисты”(а на самом деле – реалисты) достигли бóльших результатов, нежели “коммунисты-материалисты”. Оторвав материальное от идеального, Маркс заложил основы философии революции и разрушения.]

Основоположники марксизма, создавая диалектический материализм, выработали своё представление о развитии. Согласно их учению, направленность развития определяется диалектическим единством двух противоположных тенденций – поступательности и повторяемости. Взаимосвязь этих тенденций заключается в восходящем характере развития и выражает закон отрицания отрицания.

“Взаимодействие – вот первое, что выступает перед нами, когда мы рассматриваем движущуюся материю в целом…”[2]

---

[1] *Гегель Г.В.Ф.* Сочинения. – М.: Соцэкгиз, 1935. – Т.8. – С.51-52.
[2] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 20. – С. 546.

Признание диалектического характера развития природы и общества в отрыве от абсолютной идеи составляет важнейшую особенность марксового диалектического материализма. При этом развитие понимается как движение, которое осуществляется на основе внутренних противоречий, количественных и качественных изменений, на основе действия отрицания отрицания и других закономерностей, которые обусловливают возникновение нового прогрессивного, имеющего будущность.

“Движение, рассматриваемое в самом общем смысле слова, т.е. понимаемое как способ существования материи, как внутренне присущий материи атрибут, обнимает собой все происходящие во вселенной изменения и процессы, начиная от простого перемещения и кончая мышлением. Само собой разумеется, что изучение природы движения должно было исходить от низших, простейших форм его и должно было научиться понимать их прежде, чем могло дать что-нибудь для объяснения высших и более сложных форм его. И действительно мы видим, что в историческом развитии естествознания раньше всего разрабатывается теория простого перемещения, механика небесных тел и земных масс, за ней следует теория молекулярного движения, физика, и тотчас же вслед за последней, почти наряду с ней, а иногда и опережая ее, наука о движении атомов, химия.

Всякое движение связано с каким-нибудь перемещением – перемещением небесных тел, земных масс, молекул, атомов или частиц эфира. Чем выше форма движения, тем незначительнее становится это перемещение. Оно никоим образом не исчерпывает природы соответствующего движения, но оно неотделимо от него. Поэтому его необходимо исследовать раньше всего остального.

Вся доступная нам природа образует некую систему, некую совокупную связь тел, причем мы понимаем здесь под словом тело все материальные реальности, начиная от звезды и кончая атомом и даже частицей эфира, поскольку признается реальность последнего. В том обстоятельстве, что эти тела находятся во взаимной связи, уже заключено то, что они воздействуют друг на друга, и это их взаимное воздействие друг на друга и есть именно движение. Уже здесь обнаруживается, что материя немыслима без движения"[1]. *[Возникает вопрос: "А что двигает материей?" Но на него ответа нет. А раз так, то нет и оснований отбрасывать идеальное. Идея, дух – это то, что столь же бесконечно и таинственно, как и материя.]*

Природа как единое целое бесконечно сложна и бесконечно разнообразна. Помимо простых возвратов к исходному пункту происходит возникновение новых форм существования материи и их переход в более высокое качественное состояние.

Несмотря на многосторонность процесса развития, в основном он есть процесс восхождения от простого к сложному, от низшего к высшему, к более совершенному. При этом следует заметить, что и "простое", и "сложное" представляют собой не что-то законченное, постоянное, а диалектически подвижны.

Новое всегда выходит из недр старого, которое дает начало новой форме, а последняя – новейшей, наследуя от нее все лучшее, положительное. Эта особенность является важнейшей чертой поступательного развития.

Диалектическая взаимосвязь между идущими одно за другим звеньями процесса существует в природе, истории и

---

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 20. – С. 391-392.

познании. При анализе процессов, происходящих в природе, следует обратиться к эволюционной теории Дарвина. Любой организм, любой его орган или деталь в строении органа, по утверждению Дарвина, проходят длительный путь эволюции, являются результатом естественного отбора полезных свойств в процессе приспособления животных и растений к окружающим постоянно изменяющимся условиям их жизнедеятельности. Связь между различными органическими формами выражается в том, что одни виды отрицаются другими и что цепь таких отрицаний является цепью утверждений и преемственных связей между низшим и высшим, "старым и новым". Пройденные ступени развития повторяются на более высокой основе.

Такие моменты, как изменение и преемственность, находятся в их единстве и определяют поступательный ход развития.

Преемственность происходит и в развитии производительных сил, "…производительные силы, – писал Маркс в письме к П.В.Анненкову от 28 декабря 1846 г., – это результат практической энергии людей, но сама эта энергия определена теми условиями, в которых люди находятся, производительными силами, уже приобретенными раньше, общественной формой, существовавшей до них, которую создали не эти люди, которая является созданием прежних поколений. Благодаря тому простому факту, что каждое последующее поколение находит производительные силы, добытые прежними поколениями, и эти производительные силы служат ему сырым материалом для нового производства, – благодаря этому факту образуется связь в человеческой истории, образуется история человечества, которая в тем большей степени становится историей человечества, чем больше разви-

лись производительные силы людей, а следовательно и их общественные отношения”[1].

Идея преемственности имеет отношение и к марксизму. Как говорил Ленин, “…вся гениальность Маркса состоит именно в том, что он дал ответы на вопросы, которые передовая мысль человечества уже поставила. Его учение возникло как прямое и непосредственное продолжение учения величайших представителей философии, политической экономии и социализма”[2].

Говоря о восходящем характере развития, нужно иметь в виду, что развитие не является простым движением по прямой линии, что связано с двумя обстоятельствами. Во-первых, возможны и бывают отдельные временные отступления, зигзаги, шаги назад. Во-вторых, в развитии имеют место повторения, неполные возвраты к старому. “…Каждый прогресс в органическом развитии является вместе с тем и регрессом, ибо он закрепляет одностороннее развитие и исключает возможность развития во многих других направлениях”[3]. Например, приспособление живых существ к паразитической жизни – всегда регресс, так как приводит к потере тех или иных органов, вырождению и вымиранию некоторых геологических видов.

В развитии общественно-экономических формаций существуют не только отдельные отступления, но и нисходящие ветви. *[Если в начале своего развития капитализм совершил громадное продвижение вперед по сравнению с феодализмом, то в настоящее время глобальный капитализм стал тормо-*

---

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Избранные письма. – М.: Госполитиздат, 1947. – С. 23.
[2] *Ленин. В.И.* Три источника и три составные части марксизма. – М.: Госполитиздат, 1962. – С. 4.
[3] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – Т.20. – С. 621.

зом дальнейшего общественного прогресса, развития в интересах всех народов мира. Его агрессивность не знает границ. Он сам готовит условия для "*самосожжения*"*.]*

"При капиталистическом способе производства, – писал Энгельс, – производство достигает такого высокого уровня, что общество не в состоянии уже потребить произведенные средства существования, наслаждения и развития, так как огромной массе производителей искусственно и насильственно закрывается доступ к этим средствам; в результате этого наступающий каждые десять лет кризис снова восстанавливает равновесие путем уничтожения не только произведенных средств существования, наслаждения и развития, но также и значительной части самих производительных сил; таким образом так называемая борьба за существование принимает такую форму, при которой возникает необходимость защитить произведенные буржуазным капиталистическим обществом продукты и производительные силы от губительного, разрушительного действия самого этого капиталистического общественного строя, отняв руководство общественным производством и распределением у господствующего класса капиталистов, ставшего неспособным к этому, и передав его массе производителей, – а это и есть социалистическая революция"[1].

[Таким образом, марксисты, опираясь, как они полагают, на диалектику, смело навязывают социалистическую революцию, но это есть ничто иное, как голое, насильственное, а не диалектическое отрицание, чем умело воспользовался большевик Ленин. Еще не созревший капитализм в России был свергнут, и это было совершено вовсе не по законам диалектики. Ленин не только остановил развитие произво-

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – Т.20. – С. 623.

дительных сил в России, но и вступил в полное противоречие с диалектикой.]

В статье “Карл Маркс” он определил “развитие, как повторяющее пройденные ступени, но повторяющее их иначе, на более высокой базе (отрицание отрицания), развитие так сказать, по спирали, а не по прямой линии…”[1].

Примером закона отрицания отрицания в неживой природе может служить периодическая система химических элементов Д.И.Менделеева, представляющая собой картину развития вещества, перехода от простых химических элементов ко все более сложным.

В области живой природы действует так называемый биогенетический закон, сущность которого заключается в том, что живые организмы в ходе своего индивидуального развития кратко повторяют основные этапы развития данного вида или рода. В развитии индивидуума как бы повторяется эволюция рода на том высшем уровне, которого он достиг. Это повторение есть отрицание отрицания, так как смену одних форм другими в эволюции рода можно рассматривать как последовательные отрицания.

Явление известной повторяемости с “возвратом назад” заметил И.В.Мичурин у растений при прохождении ими различных стадий развития. Он впервые показал действие биогенетического закона в развитии растений и сделал из него практические выводы, имеющие большое значение для растениеводства.

В общественном развитии одним из основных общесоциологических законов является закон соответствия производственных отношений характеру и уровню развития производительных сил. Этот закон предопределяет смену одних

[1] *Ленин В.И.* Сочинения. – Т.21. – С.38.

общественно-экономических формаций другими. В ряде циклов действия этого закона находит выражение цикл закона отрицания отрицания.

"Все… народы, – писал Энгельс, – начинают с общей собственности. Почти у всех народов она в ходе общественного развития отменяется, отрицается, вытесняется другими формами – частной собственностью, феодальной собственностью и т.д. Подвергнуть отрицанию это отрицание, восстановить общую собственность на более высокой ступени развития – такова задача социальной революции"[1]. *[Следует отметить, что социалистическая революция в России, уничтожившая всякую частную собственность, создала такой феномен общей собственности, который вступил в противоречие с экономическими интересами товаропроизводителя.]*

Историческое развитие человеческого познания обнаруживает повторение черт старого в новом на определенном, более высоком его этапе. Так, теория относительности и квантовая механика обогатили науку выдающимися теоретическими достижениями. Именно благодаря их успехам человек впервые овладел атомной энергией и впервые проник в космос.

"Для диалектической философии нет ничего раз навсегда установленного, безусловного, святого. На всем видит она печать неизбежного падения, и ничто не может устоять перед нею, кроме непрерывного процесса возникновения и уничтожения, бесконечного восхождения от низшего к высшему. Она сама является лишь простым отражением этого процесса в мыслящем мозгу. Таким образом, диалектика по Марксу, –

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – Т.20. – С. 640.

писал В.И.Ленин, – есть наука об общих законах движения как внешнего мира, так и человеческого мышления"[1].

[Ленинские слова "нет ничего святого", "неизбежное падение", "уничтожение" в общем контексте диалектической философии кодируют насильственные методы, в применении которых так преуспели большевики, а не методы поступательного развития с отмиранием старого и зарождением нового. Философия "уничтожения" в сталинском исполнении привела к гибели десятков миллионов людей.]

Диалектический материализм учит, что познание действительности начинается с практики, в ходе которой происходит первая ступень познания – чувственное познание (созерцание). Первая ступень познания дает конкретно-чувственное знание о предмете в целом. Но на этой ступени еще не раскрывается глубокая сущность вещей. Это достигается при переходе познания на высшую ступень, ступень логического мышления. Переход от чувственного познания к логическому мышлению представляет собой скачок и вместе с тем является диалектическим отрицанием первой ступени, ибо логическое мышление не просто отбрасывает чувственное познание, а целиком основывается на его данных и продолжает движение мысли от явления к сущности.

Деятельность логического мышления, для которого характерны такие формы, как абстрагирование и обобщение, анализ и синтез, индукция и дедукция, построение гипотез, выработка понятий и суждений, приводит к раскрытию сущности изучаемых процессов. После достижения определенных теоретических результатов познавательная деятельность человека вновь обращается к практике. "От живого созерцания к абстрактному мышлению и от него к практике – таков

---

[1] *Ленин В.И.* Сочинения. – Т.21. – С. 37.

диалектический путь познания истины, познания объективной реальности"[1]. Возврат к практике является отрицанием отрицания и повторением исходного пункта познавательной и практической деятельности на высшем уровне.

Таким образом, с точки зрения материалистической диалектики развитие – не простое прямолинейное движение вперед и простое повторение старого, оно представляет собой диалектическое единство поступательности и относительной повторяемости. Восходящее развитие есть единство поступательного движения с неполным повторением на определенном этапе черт старого на высшем уровне, в котором поступательное движение имеет определенное значение.

Две черты развития – диалектическое отрицание, представляющее собой единство устранения и сохранения, и направленность развития, определяющаяся единством поступательности и повторяемости, – тесно связаны между собой. Эта взаимосвязь еще раз свидетельствует против тех, кто считает, будто бы отрицание не относится к закону отрицания отрицания, она показывает, что оно органически входит в содержание этого закона.

Материалистическая диалектика является на только теорией, дающей общее диалектико-материалистическое представление о развитии, но и учением о методе, научной методологии, *методологическом значении закона отрицания отрицания.*

Открытые диалектикой наиболее общие законы развития не дают конкретных знаний об определенных процессах. Такие знания могут быть получены в результате конкретного исследования специальными науками. Диалектика показывает правильный путь исследования. При этом доказательством

[1] *Ленин В.И.* Сочинения. – Т.38. – С. 161.

теории или отдельных научных положений является соответствие их действительности. Огромное методологическое значение имеют диалектическое отрицание и закон отрицания отрицания. Закон отрицания отрицания дает возможность понять преходящий характер всех предметов и явлений.

К.Маркс критически переработал философию Гегеля и при написании “Капитала” взял из нее единственное – диалектический метод. Он отбросил гегелевский идеализм. И хотя, как утверждал Энгельс, “заслугой Маркса является то, что он впервые извлек снова на свет, в противовес “крикливым, претенциозным и весьма посредственным эпигонам”, …забытый диалектический метод, указал на его связь с гегелевской диалектикой, а также и на его отличие от последней и в то же время дал в “Капитале” применение этого метода к фактам определенной эмпирической науки, политической экономии”[1], *отрыв идеального от материального все же остается спорным. Подобно тому, как нельзя оторвать форму от содержания, так, по нашему мнению, нельзя разделить дух и материю. Что первично, а что вторично в этой связке доказывать нет необходимости, ибо нет возможности установить это в отрицании самого отрицания.*

С помощью законов и категорий диалектики Маркс открыл экономические законы капитализма и сделал вывод о неизбежности гибели капитализма и замены его социализмом. Однако не насильственным способом. В своем письме в редакцию “Отечественных записок” (ноябрь 1877 г.) Маркс писал: “…историческая тенденция капиталистического производства сводится к тому, что оно с неизбежностью процесса природы само порождает свое собственное отрицание, что оно само создало элементы нового экономического строя, –

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – Т.20. – С. 371.

дав одновременно величайший толчок росту производительных сил общественного труда и полному развитию каждого индивидуального производителя, так что капиталистическая собственность, в основе которой фактически уже лежит коллективная форма производства, не может не превратиться в собственность общественную”[1].

Знание закона отрицания отрицания как и других законов развития, формирует диалектический подход, способствует выработке стратегии развития общества, государственности, науки. В то же время отрыв идеального от материального уродует как понятие развития, так и понимание человеческого бытия. [Отсутствие в Украине четко выработанной идеологии построения независимого государства тормозит развитие экономики. По этой причине на низком уровне находится мораль.]

Понимание закона отрицания отрицания помогает осознать весь ход и перспективы мирового развития в целом, правильно разобраться в событиях внутри страны и на международной арене, эффективно управлять экономикой.

Диалектическое отрицание означает, что нельзя держаться за устаревшее, если созрели объективные предпосылки для замены его новым, более прогрессивным. Как нельзя перепрыгивать через определенные ступени развития, так нельзя и опаздывать с отрицанием старых форм. В области практической деятельности закон отрицания отрицания ориентирует на то, чтобы борьба за передовое увязывалась с конкретными условиями места, времени и реальными возможностями.

Следует, однако, иметь в виду, что не все то, что заменяет старое, является новым, прогрессивным. Иногда якобы новое лишь маскируется под него. Поэтому всегда нужно ра-

---

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Избранные письма. – М.: Госполитиздат, 1947. – С. 315.

зобраться в том, что возникает, а не слепо преклоняться перед ним. Например, формализм, абстракционизм, пропаганда насилия, секса, наркомании, выражающие упадок искусства и морали, лишь прикрываются видом нового.

Осмысление прошлого и настоящего на основе закона отрицания отрицания позволяет предвидеть общую направленность развития. А это дает людям уверенность в достижении положительных результатов в борьбе за осуществление гуманистических целей во всех сферах человеческой деятельности.

Знание закона отрицания отрицания дает возможность правильно ориентироваться в практической деятельности, различать старое и новое в борьбе за утверждение нового, помогает не растеряться в море различных противоречий, преодолевать и разрешать их.

Идеальное и материальное неотделимы друг от друга. Понимание этого факта в будущем может значительно облагородить человеческое общество, сделать его более духовным.

Киев, 2003 г.

ДОВГОСТРОКОВЕ КРЕДИТУВАННЯ – ДІЄВИЙ ВАЖІЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Підсумки економічної діяльності країни останніх років свідчать про певне зростання ВВП та обсягів промислового виробництва, досягнення макроекономічної стабільності. Однак не можна говорити про економічне зростання взагалі, не торкаючись проблем його якості, забезпечення прогресивних інноваційних змін.

Основою української економіки, на жаль, залишаються морально і фізично застарілі технології. Ступінь зносу основних фондів перевищив 50-відсотковий рубіж, що на 10 відсотків більше, ніж 11 років тому. В обробній промисловості, у транспорті знос досяг 60 відсотків, а в авіаційному транспорті – 70 відсотків. Щорічно відновлюється лише 3 відсотки основних фондів. Як наслідок в умовах глобалізації вітчизняна продукція втрачає конкурентоспроможність. За 11 років продуктивність основних фондів зменшилася майже в 3 рази: з 60 копійок ВВП на кожну гривню основних фондів до 22 копійок.

Значною мірою така ситуація стала наслідком послаблення інноваційної діяльності. За ці роки кількість впроваджених нових технологічних процесів зменшилась у 5 разів, а засобів комплексної механізації – в 12 разів. Підприємства втрачають власні фінансові ресурси для відтворення технологій на розширеній основі.

У зв’язку з цим постає питання, яким чином посилити економічний механізм відтворення виробництва відповідно до вимог розвитку держави.

Модель інноваційного розвитку економіки і створення сприятливого інвестиційного клімату. Стратегічним завданням для України має стати перехід на модель інноваційного розвитку економіки на основі високих технологій як головної ланки майбутнього економічного зростання, а її матеріальною основою є активізація інвестиційного банківського кредитування. Хоча в останні роки загальні капіталовкладення і збільшувались, але їх частка відносно ВВП зменшилася порівняно з початком 90-х років в 1,4 раза, а структура погіршилась. Знизились обсяги державних інвестицій, а інноваційну діяльність здійснюють менше 15 відсотків промислових підприємств.

Багато хто необґрунтовано сподівався на зацікавленість іноземних інвесторів. Для них було створено цілу систему пільг, але реальні іноземні інвестиції в економіку України так і не прийшли. За роки незалежності вони становлять лише 5 млрд дол. США. Для порівняння: тільки Промінвестбанк вклав в економіку країни кошти, еквівалентні 30 млрд дол. США, тобто в 5,5 раза більше. При цьому національний інвестор опинився на узбіччі інвестиційних процесів.

У нас не створено необхідного інвестиційного клімату. Сьогодні проблемним є отримання дозволу на землю, на реконструкцію, виготовлення проектно-кошторисної документації та ін. Місцеві чиновники так тримають у кулаці своє право “дозволити” чи “не дозволити”, що навряд кому вдасться той кулак розціпити.

Коли інвестор роками виступає в ролі “прошака”, виникає питання, чому державні посадові особи не виконують своїх службових обов’язків. Деякі керівники державних під-

приємств, отримавши інвестиційний кредит, різними способами ухиляються від його повернення, вигадують усіляку "реструктуризацію", аби тільки не платити борги. Наприклад, лисичанський "Лінос" таким методом привласнив 4,5 млн дол. США коштів банку-кредитора. І куди б банк не звертався – до уряду, в суд, він нічого не добився.

Згідно з Указом Президента України Кабінет Міністрів 25 серпня 1999 р. прийняв Постанову №1551 щодо реструктуризації боргу Херсонського суднобудівного заводу на 5 років і в цій же постанові зобов'язався обслуговувати борг за кредитом Промінвестбанку щорічно по 37,4 млн грн. Проте жодної копійки уряд не виділив. Навіть рішення суду щодо стягнення за два роки 74 млн грн. Мінфін не виконав. Замість цього Мінпромполітики ініціює питання про виключення з постанови пункту щодо погашення боргу. А тим часом завод простоює. Виникає запитання: який же це інвестиційний клімат?

Можна навести й інші приклади ігнорування вітчизняного інвестора. Проте досить і цього, щоб зрозуміти необхідність удосконалення правової бази інвестиційної діяльності.

Удосконалення законодавства як передумова розвитку інвестиційного кредитування. Законодавчий захист прав кредитора відсутній, незважаючи на те, що правову основу інноваційної діяльності становлять 100 законодавчих і нормативних актів. Проте переважно вони спрямовані на підтримку іноземних інвесторів, а стан правового забезпечення національних банківських інвестицій не відповідає сучасним вимогам. Не створено умов своєчасного і повного повернення кредитів і відсотків, у тому числі державними підприємствами і тими, що знаходяться в процесі приватизації. Існують недоліки податкового законодавства, коли податки стягуються, навіть якщо нараховані відсотки фактично не сплачені

позичальником. Немає можливості для реалізації повною мірою застави державних підприємств, що стримує процес їх інвестиційного кредитування банками. Податкова служба має пріоритет перед претензіями банку на майно, яке перебуває у податковій заставі і є найліквіднішим.

На державне майно оголошено мораторій (тільки від цього Промінвестбанк втратив 30 млн грн.), підприємства в стадії приватизації не кредитуються, суди можуть визнати кредитний договір недійсним навіть тоді, коли по ньому позичальник отримав гроші, захищаючи таким чином фінансових шахраїв.

Серед основних чинників, що негативно впливають на інвестиційну активність в Україні, слід також зазначити нестабільність законодавства, необхідність отримання численних узгоджень у разі кредитування та оформлення застави від Фонду державного майна України, податкових органів, відсутність стимулювання з боку держави фінансово-кредитних установ при оподаткуванні інвестиційних активів та можливості отримання у заставу землі. У цій сфері існує також багато інших суперечностей.

Таким чином, прийняття закону щодо захисту прав банків-кредиторів, визнання неповернення кредитів крадіжкою власності та реалізація даного закону на всіх щаблях державної і судової влади є обов’язковою передумовою розвитку інвестиційного кредитування економіки.

Економічні проблеми та передумови активізації інвестиційної діяльності банків. Крім правових, існують й економічні проблеми інвестиційного кредитування. У банків немає необхідних для економіки обсягів довгострокових ресурсів, щоб надавати кредити на значний термін. Фінансування інноваційно-інвестиційних проектів може тривати декілька років, а ресурси для такого кредитування обмежені.

Збільшити інвестиційний потенціал комерційні банки мають змогу за рахунок заощаджень населення, обсяги яких, а це 26 млрд грн. і близько 15 млрд дол. США, перевищують плановий обсяг залучення інвестицій в економіку до 2010 р. (82,6 млрд грн.). Однак сьогодні вкладник не зацікавлений нести кошти до банку під низькі відсотки, а підприємства, звертаючись по кредити, орієнтуються на облікову ставку НБУ. Крім того, банки повинні створити обов'язкові та страхові резерви, сплатити податки, забезпечити рентабельну діяльність.

Позичальник реально може сплачувати відсотки лише після реалізації проекту, тобто через декілька років, натомість банки зобов'язані нараховувати і сплачувати податки щомісячно, беручи на себе весь податковий тягар.

Важливим джерелом кредитування інновацій є ресурси НБУ. Однак практика свідчить, що отримати рефінансування Національного банку під інноваційно-інвестиційні проекти вкрай складно. За рахунок цих коштів довгострокові вкладення не збільшуються, оскільки НБУ продає ресурси за ціною, що перевищує облікову ставку. Ресурси Національного банку України – це загальнонаціональне надбання і торгівля ними призводить до завищення відсотків за банківським кредитом, як наслідок зростає вартість виробництва. Ціна ресурсів має бути нижче за облікову ставку НБУ, а банки повинні мати реальний доступ до цих коштів.

Для розширення довгострокового кредитування в сільському господарстві треба, щоб земля була предметом купівлі-продажу. Крім того, слід змінити закупівельну систему. На стратегічно важливі види сільськогосподарської продукції повинні бути державні закупки через Держрезерв за твердими цінами, які б компенсували витрати на виробництво (вар-

тість селекційного насіння, міндобрив, пального, техніки, зарплата та ін.). Це сприяло би розвитку аграрного сектору.

Існує також проблема якості інноваційних проектів. Дуже складно знайти всебічно техніко-економічно обґрунтовані проекти. Тому Мінпромполітики слід розробити заходи з поліпшення якості підготовки проектів, що пропонуються для банківського кредитування.

Весь кредитний процес залежить від стану грошових потоків. У нашій країні вони некеровані. Безліч дрібних комерційних банків розпорошили фінансові потоки. Крім того, впливові посадові особи застосовують силові прийоми для перерозподілу клієнтури між банками, що породжує нестабільність кредитних відносин. Створюється ситуація, коли економіку кредитують одні банки, а ресурси тримають інші. В результаті зростає ціна банківського кредиту, штучно зменшуються обсяги інвестиційного кредитування економіки.

Промінвестбанк активно працює над завданням спрямування грошових потоків в інвестиційну сферу. Держава ж поки ніяк не сприяє концентрації ресурсів у провідних комерційних банках, а це – обов’язкова передумова розвитку інвестиційних процесів в Україні. У США третина активів належить 50 банкам з 12 тис. їх загальної кількості. Це той інвестиційний потенціал, який може забезпечити науково-технологічний прорив у майбутнє.

Обов’язковою передумовою довгострокового кредитування є стабільність обслуговування клієнта у банку. Якщо клієнт самостійно чи за рішенням інших структур, власників, державних органів постійно змінює банк, то мова про його довгострокове інвестування йти не може.

Якщо підприємство і його власники дивляться у майбутнє, їм необхідно обрати свій надійний банк, насамперед зі значним обсягом капіталу. Промінвестбанк має найбільший

серед українських банків власний капітал, майже 1 млрд грн., він єдиний з українських банків, який входить до числа 1000 провідних банків світу і 20 банків Центральної та Східної Європи. А це є основою довгострокових кредитних вкладень у розвиток своїх клієнтів. І, головне, Промінвестбанк має значний досвід інвестиційного кредитування економіки України.

Досвід Промінвестбанку в реалізації значних інвестиційних проектів. Незважаючи на несприятливий інвестиційний клімат в Україні, Промінвестбанк продовжує активно здійснювати інвестиційну політику щодо підтримки національного товаровиробника. Банк забезпечує довгострокове кредитування таких пріоритетів, як паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хімічний, нафтогазовий комплекси, сільське господарство. Понад 25 відсотків усіх кредитних вкладень Промінвестбанку має інвестиційне спрямування (табл. 1).

Таблиця 1

Кредитні вкладення Промінвестбанку в інноваційно-інвестиційні проекти

Період	Всього надано інноваційно-інвестиційних кредитів, млн грн.	Відсоток до загального обсягу вкладень	Загальний обсяг кредитних вкладень, млн грн.
Всього за 5 останніх років	**21 858,4**	**29,1**	**75 162,9**
У тому числі:			
1998	503,1	13,8	3 655,1
1999	1 808,9	16,7	10 806,4
2000	5 314,4	23,3	22 779,7
2001	5 382,0	37,4	14 371,5
2002	8 850,0	37,6	23 550,2

Кредитна політика Промінвестбанку націлена на збільшення обсягів кредитування позичальників, які мають проекти інноваційно-інвестиційного характеру. Одним із критеріїв відбору таких проектів є їх вплив на посилення економічного розвитку регіонів, зростання обсягів виробництва, виготовлення конкурентоспроможної продукції.

За рахунок кредитних вкладень Промінвестбанку відновлено танкове виробництво, потужності з виробництва акумуляторів, збудовано сучасний завод крейди у Слов'янську, міжнародний аеропорт у Дніпропетровську, побудовано нові сучасні літаки, кораблі, електровози та багато іншої наукоємної продукції. Завдяки цьому були задіяні сотні інших підприємств, створені робочі місця для сотень тисяч громадян України. Кредитні вкладення банку тільки в металургійний комплекс за останні п'ять років досягли майже 13 млрд грн. (табл. 2).

За кредитної підтримки банком суднобудування, що становить 500 млн дол. США, на експорт збудовано понад 100 суден. Водночас назріла гостра необхідність відновлення вітчизняного морського флоту.

Доцільно змінити практику кредитування, надаючи кредити не суднобудівним підприємствам, а замовникам під певні гарантії повернення позичкових коштів. Це створить умови підвищення рентабельності суднобудування за рахунок перенесення сплати процентів за банківськими кредитами з виробника на замовника.

У 2002 р. Правління Промінвестбанку стратегічним напрямом проголосило активізацію інвестиційної діяльності. У липні 2002 р. Промінвестбанк оголосив конкурс інвестиційних проектів, присвячений 10-й річниці банку, для їх пріоритетного кредитування під стимулюючу процентну ставку. На конкурс було надіслано 95 інвестиційних проектів загальною

вартістю 1458 млн грн. та необхідною сумою кредиту 789 млн грн. з термінами кредитування від 1 до 8 років.

Таблиця 2

Кредитні вкладення Промінвестбанку в створення нових потужностей металургійних підприємств у 1998–2002 рр.

Назва підприємства	Введені виробничі потужності	Наймену-вання продукції	Приріст річного обсягу реалізації, млн грн.	Обсяг кредитних вкладень банку за період впро-вадження проек-ту, млн грн.
Всього			**1 921,9**	**12 977,1**
У тому числі:				
КДГМК “Криворіж-сталь”	Реконструк-ція домен-ної печі № 6	Арматурна сталь, чавун	320,4	6 100,0
ВАТ “Маріу-польський металургійний комбінат імені Ілліча”	Реконструк-ція стале-плавильно-го вироб-ництва	Сталь, лис-товий про-кат, оцинко-ваний хо-лодно-ката-ний лист	783,0	5 300,0
ВАТ “Авдіїв-ський коксохі-мічний завод”	Обладнання для очищен-ня газу, зба-гачення гру-бозернис-того вугіль-ного шламу	Кокс домен-ний, горіх коксовий, сульфат амонію	608,1	653,1
ВАТ “Полтав-ський ГЗК”	Реконструк-ція дробиль-но-збагачу-вального вироб-ництва	Залізорудні котуни	210,4	924,0

За результатами експертизи було відібрано найкращі проекти інвестиційно-інноваційного характеру. Впровадження їх забезпечить розширення виробництва та зростання продуктивності праці, сприятиме випуску високоефективної та конкурентоспроможної продукції. Впродовж 2002 р. Промінвестбанком реалізовано 92 інноваційно-інвестиційних кредитних проекти.

Для реалізації інноваційного проекту з підготовки та завершення виробництва партії літаків Ан-140, Ан-74ТК-300, Ан-74ТК-300УТ на Харківському державному авіаційному виробничому підприємстві, Промінвестбанк надав довготермінові кредити у сумі 171 млн. грн. Даний проект спрямований на проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, маркетингових досліджень, придбання ліцензій і технологій, пусконалагоджувальні роботи, модернізацію устаткування. В конструкторській документації розробника (ДКБ ім. Антонова) закладені патентоспроможні та патентозахищені технічні рішення. Для серійного виробництва цих літаків на підприємстві впроваджуються у виробництво 34 нові технологічні процеси.

Давнім партнером Промінвестбанку є ВАТ "Біомедскло" – єдиний в Україні виробник посуду медичного призначення. Продукція його користується значним попитом у підприємств медичної, біологічної, консервної промисловості, споживається на внутрішньому ринку та експортується в країни СНД.

За рахунок наданого Промінвестбанком у 2000 р. довгострокового кредиту в сумі 5 млн грн. підприємство здійснило часткову реконструкцію основного виробництва: було закуплено і встановлено нове обладнання, відремонтовані скловарні печі, закінчено будівництво сучасної високотехнологічної скловарної печі. У 2002 р. для продовження реконструкції та модернізації основного виробництва банк надав підп-

риємству ще один інвестиційний кредит у сумі 5 млн грн. терміном на 2 роки. Проведена за допомогою банківського кредиту інноваційна перебудова підприємства вже в 2002 р. дала змогу збільшити продуктивність скловарної печі на 70 відсотків; реалізацію продукції підприємства в 2003 р. планується збільшити на 40 відсотків.

На реалізацію проекту розробки та освоєння серійного виробництва нового покоління ізотопних мас-спектрометрів Промінвестбанк надав інвестиційний кредит ВАТ “Selmi” в сумі 3 млн грн. Довгострокова кредитна підтримка банку дає змогу підприємству впроваджувати нові наукові розробки у виробництво вимірювальної техніки. Продукція ВАТ “Selmi” постачається на ринки Росії та Китаю.

У 2002 р. Промінвестбанк надав інвестиційний кредит трускавецькій “Міжнародній клініці відновного лікування” у сумі 1 млн дол. США терміном до 2005 р. Цей проект розроблено з метою створення та діяльності нової міжнародної медичної установи, яка займається лікуванням хворих на органічні ураження нервової системи та інші захворювання, що потребують інтенсивної реабілітації, з України, США, Німеччини, Росії та інших країн світу. Проект передбачає впровадження принципово нової системи інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації. Розроблена система викликала значний інтерес у різних країнах світу.

Інше підприємство, ВАТ “Фармак”, завдяки кредитній підтримці Промінвестбанку виготовляє понад 100 найменувань життєво необхідних медичних препаратів (серцево-судинних, назальних, новий унікальний препарат для лікування щитоподібної залози тощо), входить до першої трійки провідних підприємств фармацевтичної галузі країни. Кредитна підтримка Промінвестбанку в сумі 5,5 млн дол. США дала змогу ввести в дію три потужні виробничі лінії, на яких

впроваджено випуск 6 нових лікарських засобів, які зареєстровані в Україні, подані на реєстрацію до Росії, Білорусі, Казахстану, а також плануються до реєстрації ще в 5 країнах Східної Європи.

На технічне переозброєння рухомого складу Укрзалізниці Промінвестбанком надано понад 200 млн грн. довгострокових кредитів.

Для фінансування інноваційно-інвестиційних проектів Промінвестбанк створив за власні кошти Фонд довгострокового кредитування економіки країни.

Для формування сприятливого інвестиційного клімату та стимулювання комерційних банків щодо збільшення обсягів кредитування інновацій необхідно:

- терміново прийняти закон “Про захист прав банків-кредиторів”, яким встановити беззаперечне право банків на повернення наданих кредитів;
- створити умови щодо концентрації ресурсів у провідних банках для кредитування вагомих інвестиційних проектів, запровадити систему управління грошовими потоками на державному рівні в інтересах виробництва;
- зменшити податковий тягар на інвестиційні операції, в тому числі й шляхом створення спеціального режиму оподаткування доходів банку, отриманих від інвестиційного кредитування;
- запровадити механізм повної або часткової бюджетної компенсації відсотків, які сплачуються підприємствами за кредитами комерційних банків, отриманими на реалізацію інноваційних проектів;
- забезпечити формування облікової ставки НБУ на економічно обґрунтованих засадах, виважено поєднуючи інтереси вкладників, позичальників і банків, здешевити та спростити систему рефінансування банків;

- запровадити механізм, який регулював би передачу землі сільськогосподарського призначення в приватну власність, оскільки незавершеність земельної реформи негативно впливає на залучення інвестицій в агропромисловий комплекс. Створити умови для гарантованої реалізації продукції сільгоспвиробників через систему держзакупівель;
- надавати державні гарантії комерційним банкам, які здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів, та виконувати їх.

Матеріали доповіді на науково-практичній конференції “Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України”

Київ, 20–21 лютого 2003 р.

БАНКИ: СТРАТЕГІЯ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Великі банки – це фінансова основа розвитку економіки будь-якої країни за всіх часів і народів. Як висловився класик політекономії: ”Без великих банків соціалізм був би нездійсненним”[1]. Ми можемо тільки додати: і капіталізм теж. У США третина активів банківської системи, яка складається з понад 12 тис. банків, сконцентрована в 50 найбільших банках. У Китаї провідну роль відіграють 4 великі банки, які концентрують 80 відсотків усіх банківських активів.

Найважливіша роль банків у суспільстві полягає в акумуляції фінансових ресурсів з їх подальшим спрямуванням на розвиток економіки, забезпечення виробництва грошовими коштами. На жаль, класичний принцип ефективного грошового обігу “Обов’язкове тримання грошей у банках і переказ грошей тільки через банки”[2] у нас не реалізований. 40 відсотків грошової маси знаходиться поза банками, а ресурси банків для кредитування економіки явно недостатні. Саме ж кредитування є суцільним ризиком.

Фінансово-економічний трикутник – виробництво, державне управління, банки – реально не працює. Яскравий приклад – сільське господарство, яке занепадає навіть в умо-

---

[1] *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений. – М., 1977. – Т. 34. – С.307.
[2] Там же. – Т. 36. – С.75.

вах значного врожаю в 2002 р. Ділки-трейдери встановили грабіжницькі ціни, які не дають змоги селянам компенсувати витрати на пальне, техніку, повернути банкам кредити, не кажучи вже про розвиток. А зараз ціни на сільгосппродукцію різко зростають. Так хто ж на цьому наживається? Тільки система держзакупівель за твердими цінами, в тому числі з використанням банківського кредитування під чіткі урядові гарантії, може вирішити дану проблему.

Відстороненість держави від економічних процесів виливається у падіння ВВП (а він за 11 років зменшився в 2 рази), недозавантаженість виробництва, безробіття і бідність населення. Наші основні фонди завантажені лише на 51 відсоток. І це найкращий показник за останні роки. Відсутність платоспроможного попиту, вимивання обігових коштів, неефективна економічна і грошово-кредитна політика призвели до зупинки і банкрутства тисяч українських підприємств, посилення соціальної напруги. Більшість населення живе на 1–2 долари на добу. Середня заробітна плата приблизно в 2 рази менша, ніж в Росії та Казахстані, навіть нижча, ніж у сусідній Білорусії.

Єдиним виходом з цього глухого кута є перехід на інноваційну модель економічного розвитку. Виробництво потребує значних інвестиційних вкладень. Знос основних фондів досяг 50 відсотків, в обробній промисловості – майже 60 відсотків, в авіаційному транспорті – 70 відсотків. Нині сотні підприємств прагнуть отримати інвестиційні кредити на реконструкцію. Розвиток авіабудування, будівництво нових видів транспортних засобів, модернізація металургійного комплексу, впровадження нових методів лікування – ось ті історичні завдання, які стоять перед нами.

Проте нерозвиненість товарно-грошових відносин, бартер, неплатежі тягнуть нас у ті часи, коли баранів міняли на

сокири. Жорсткий монетаризм призвів до порушення еквівалентного обміну, стиснув інвестиційний ресурс банків до мінімуму. Грошовий голод економіки зумовив вимивання обігових коштів підприємств, розквіт бартеру і неплатежів. Навіть зараз обсяг кредиторської заборгованості, у тому числі перед бюджетом, досягає 300 млрд грн. і перевищує річний обсяг ВВП в 1,5 раза.

Рівень монетизації ВВП в 2 рази нижчий, ніж 11 років тому, і в декілька разів менший, ніж у розвинених країнах. Особливо низьким є рівень фінансового забезпечення виробництва безготівковими грошима. Він у 7 разів менший, ніж, наприклад, у США. А це той інвестиційний важіль, який створює фінансове підґрунтя для науково-технічного прориву у майбутнє.

Гроші – це фінансовий струм, який живить економіку, а банки – ті електростанції, що його виробляють. Спотворена кредитна політика, коли споживачі кредитів мають безліч законодавчих шпаринок для ухилення від повернення боргів, відсутність управління грошовими потоками, коли економіку кредитують одні банки, а ресурси забирають інші, призводить до розриву фінансових ланцюгів. Кошти розпорошуються по безлічі дрібних банків, капітали окремих з яких не досягають навіть мінімального рівня. В результаті великі банки, особливо ті, що працюють на економіку держави, вимушені постійно боротися за ресурси. Тільки Промінвестбанк вклав в економіку України кошти, еквівалентні 30 млрд дол. США. Це у 5 разів більше, ніж усі іноземні інвестори разом узяті. Інвестування економіки могло б бути ще вагомішим за умови проведення державою стратегічної грошово-кредитної політики, концентрації фінансового капіталу.

Необхідність подальшої концентрації капіталу підтверджує досвід ЄС. Структурна перебудова банківського секто-

ру країн ЄС ведеться з початку 90-х років XX ст. і супроводжується зменшенням кількості банків по ЄС загалом з 12318 у 1990 р. до 8395 у 1999 р., або на 32 відсотки. При цьому число банківських відділень на 1 млн жителів зменшилось у середньому по ЄС з 517 до 481, тобто на 7 відсотків. У США за цей період кількість банків зменшилася на 34 відсотки – з 15304 до 10070, тоді як число банківських агентств на 1 млн жителів дещо збільшилося – з 254 до 264 (на 4 відсотки), хоч, як і раніше, було значно меншим, ніж у ЄС (таблиця).

Як свідчать дані таблиці, у більшості країн ЄС в результаті концентрації банків їх кількість значно зменшилася, зокрема у Швеції – на 75 відсотків, в Іспанії – на 45 відсотків, у Франції – на 44 відсотки і т.д. При цьому процес концентрації банків у країнах ЄС особливо прискорився з 1997 р. – напередодні введення єдиної валюти євро. Понад 80 відсотків усіх операцій з концентрації відбувалися в національних рамках. Щодо трансграничного злиття, то таки операції здійснювалися головним чином банками, що діяли у сусідніх країнах, близьких за культурою і мовою, наприклад у скандинавських країнах (“Nordea” = “Merita” + Nordbanken + “Unidanmark” + Christiania Bank), у Німеччині та Австрії (HVB + Bank Austria), Франції та Бельгії (“Dexia”), Іспанії та Португалії (ESCH + Banco Totta & Azores). Злиття європейських банків з банками третіх країн було інтенсивнішим, ніж у межах ЄС. Велика кількість європейських банків прагнули розширити свою присутність у США, країнах Латинської Америки та Східної Європи. Вартість операцій із злиття та придбання банків у ЄС зросла з 20 млрд дол. США у 1990 р. до 140 млрд дол. США у 2000 р. Внаслідок цього рівень концентрації у банківському секторі провідних країн ЄС підвищився.

Зміна кількості банків і банківських відділень у країнах ЄС і США в 1990–1999 рр.[1]

Країна	Кількість банків			Число банківських відділень на 1 млн жителів		
	1990	1999	Зміна кількості, відсоток	1990	1999	Зміна числа, відсоток
Швеція	498	123	– 75	380	240	– 37
Іспанія	696	383	– 45	830	1 000	20
Франція	2 027	1 143	– 44	450	430	– 4
Фінляндія	529	352	– 33	660	300	– 55
Німеччина	4 720	3 167	– 33	630	540	– 14
Італія	1 156	876	– 24	310	470	52
Бельгія	157	119	– 24	900	680	– 24
Австрія	1 210	951	– 21	580	570	– 2
Великобританія	624	494	– 21	350	250	– 29
Данія	124	109	– 12	580	430	– 26
Португалія	260	233	– 10	200	480	140
Нідерланди	111	101	– 9	540	430	– 20
Люксембург	117	210	19	880	880	0
Греція	41	54	32	190	240	28
Ірландія	48	80	67	270	280	4
Усього по ЄС	**12 318**	**8 395**	**– 32**	**517**	**481**	**– 7**
США	**15 304**	**10 070**	**– 34**	**254**	**264**	**4**

[1] Перестройка банковского сектора ЕС //Банки: мировой опыт. – 2003. – №1. – С.48.

Концентрація капіталу на пріоритетних напрямах, державна підтримка провідних банків, наукове управління грошовими потоками – ось ті основні важелі, які можуть забезпечити наш економічний розвиток. Необхідно покласти край силовому перерозподілу банківської клієнтури, адміністративному тиску на банки і бюрократичному свавіллю, подвійній грі, коли позичальники отримують кредити в одних банках, а ресурси тримають в інших. До речі, порівнюючи енергетику і банки, можна пригадати Чорнобильську катастрофу і банкрутство банку "Україна". В обох випадках причина одна – недостатня увага і підтримка з боку держави до потужних структур, а результат подібний – страждання людей.

Неабияка роль у розвитку інноваційно-інвестиційних процесів відводиться Національному банку. Проте вартість його ресурсів залишається зависокою, вище облікової ставки, що призводить до штучного подорожчання банківських кредитів. Рефінансування НБУ отримати вкрай складно. Не працюють і нормативно-регулюючі важелі. Норми резервування і для банків, що кредитують реальну економіку, і для тих, що займаються спекулятивними операціями, однакові – до 12 відсотків обсягу залучених ресурсів. Замороженими в НБУ є понад 5 млрд грн. кредитних ресурсів, плюс кошти Держказначейства, які практично виведені з банківської системи. При цьому уряд ставить завдання в найближчі 7 років спрямувати в економіку 83 млрд грн. інвестиційних вкладень. Якщо буде введено податок на доходи громадян від вкладів у банках, то ми втратимо і кошти населення, які створюють 80 відсотків довгострокових інвестиційних ресурсів банків. То за рахунок чого інвестувати економіку?

Перейти на інвестиційний розвиток економіки ми могли ще 6 років тому назад із впровадженням національної валюти – гривні. Проте через конфіскаційний характер грошової ре-

форми 1996 р. було встановлено нереальний курс гривні. Потім він все рівно почав знижуватись, але інвестиційний момент був втрачений. Наслідком стало списання грошей на покриття економічних провалів, створення піраміди ОВДП, поширення спекулятивних операцій і відтік капіталів у тіньову сферу та за кордон. Проводячи реформу, наші "стратеги" могли б скористатися досвідом тієї ж Австрії, курс валюти якої – шилінга до долара – становить 11 до 1, і економіка успішно розвивається.

НБУ не несе відповідальності за необґрунтований курс гривні, капітали банків із знеціненням гривні "згорають". Якщо в 1991 р. статутний капітал банків становив 8 млрд дол. США, то зараз ледь перевищує 1 млрд дол. США. При цьому іноземні банки, які діють в Україні, мають привілеї тримати капітали в твердій валюті, а українські банки – ні. Якщо до того врахувати, що близько 100 законодавчих актів захищають іноземних інвесторів, то можна зробити невтішний висновок: українські банки опинилися на узбіччі інвестиційних процесів. Єдиний вихід – повернутися обличчям до українських банків і створити надійне правове поле для їх розвитку. Однак як це не прикро, поки що воно мінне.

Правовий захист банків-кредиторів на сьогодні відсутній. Проте зазначимо, що інститут банкрутства згадано ще у "Руській правді" Ярослава Мудрого: «Коли банкрутство купця стається через нещасливу пригоду, а не через його недбалість, тобто коли потоне корабель або пропаде товар під час війни чи від вогню, то кредитор не вправі вимагати свої гроші негайно, взяти його в неволю чи продати; купець може сплачувати свої борги частками, бо шкода – з Божої волі, а він сам не винен; а от коли купець втратить своє майно внаслідок пияцтва, або вдавшися до карних справ, або через вла-

сну безпорадність, то вже воля кредитора – дати йому “прольонгату” або продати його разом з усім майном»[1].

Не створені умови своєчасного і повного повернення кредитів і відсотків, у тому числі державними підприємствами і тими, що знаходяться в стадій приватизації. Немає можливості для реалізації повною мірою застави державних підприємств. Пріоритет податкової застави, мораторій на відчуження державного майна стримують їх кредитування. Якщо в 2001 р. на державний сектор припало 10,2 відсотка всіх кредитів банків, то в 2002 р. – лише 8,8 відсотка. В зв'язку з дією мораторію на відчуження майна Промінвестбанк багато років не може домогтися повернення кредиту від ВАТ “Оріана”, що стримує кредитування нових важливих державних програм.

Під час приватизації державних підприємств насамперед задовольняються інтереси іноземних банків та інвесторів і не враховуються права українських банків-кредиторів. Так, Фонд державного майна України продав контрольний пакет акцій ВАТ “Лінос” компанії “ТНК-Україна-Інвест” без урахування боргу перед Промінвестбанком в сумі 4,3 млн дол. США за кредитом, наданим на виконання постанови Кабінету Міністрів України для розрахунків з Вестдойче Ландесбанком.

Не сприяє захисту прав кредиторів упереджений аналіз та суб’єктивістський підхід суддів під час розгляду кредитних справ, коли кредитні угоди визнаються недійсними. В правовій практиці взагалі не повинне використовуватися поняття “визнання кредитних угод недійсними” за наявності угоди і факту отримання грошей у банку. Всі інші формальні

---

[1] *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. Т. 3. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 345.

умовності не є аргументом для визнання кредитних угод недійсними. На жаль, приклади таких рішень непоодинокі: Макіївський коксохімзавод – на 4 млн грн., Дніпропетровський завод металоконструкцій – на 3,5 млн грн., авіаційна компанія "Дніпроавіа" – договір застави аеровокзалу, який був забезпеченням кредитів на суму 6 млн дол. США.

Якщо є рішення суду на користь банку, виконавчі служби повинні їх виконувати незалежно від форми власності боржника. Свої зобов'язання має виконувати й держава. Незважаючи на рішення судів, постанову Кабінету Міністрів "Про реструктуризацію заборгованості державного підприємства "Херсонський суднобудівний завод", його борги перед Промінвестбанком в сумі 136 млн грн. залишаються непогашеними. Більше того, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції прийняло рішення про корпоратизацію підприємства, що може призвести до неповернення кредиту банку. Державними органами з 1996 р. не вирішується питання погашення заборгованості за кредитом, наданим Державному комітету України з матеріальних ресурсів, у сумі 13 млн грн.

З метою підвищення ролі банківського кредиту як головного важеля розширеного відтворення економіки, Верховній Раді України необхідно прийняти закони "Про захист прав банків-кредиторів", "Про банківський кредит", спрямовані на заборону визнання кредитних угод недійсними, встановлення кримінальної відповідальності за неповернення кредиту, законодавче забезпечення безспірного першочергового права банків на заставлене майно, відміну пріоритету податкової застави, посилення захисту інтересів комерційних банків у процесах приватизації державного майна та реорганізації підприємств.

Необхідно створити економічно обґрунтовану систему державних гарантій і податкових стимулів для внутрішніх інвесторів шляхом зменшення податків на доходи від інвестиційних кредитів, стимулювати банки щодо розвитку інвестиційного кредитування, впровадивши дієвіший механізм рефінансування банків.

Має бути розроблена стратегія відсоткової політики. Облікова ставка повинна віддзеркалювати реальний стан та перспективи економіки, рівень інфляції, розрахунки достатньої рентабельності діяльності банків, вартість ресурсів. Вона не повинна часто змінюватись.

Київ, 2003 р.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ЗАХИСТУ КРЕДИТОРА

Відтворення української економіки потребує значних коштів. Орієнтація на західних інвесторів себе не виправдала. Україна отримала прямих кредитів менше, ніж вклав в економіку тільки Промінвестбанк, а це близько 30 млрд дол. США. Проте сфера банківської діяльності була звужена бартером, який породив натуральний обмін, сприяв нееквівалентному обміну товарів і призвів до розквіту тіньової економіки. Знаходження поза межами банків понад 40 відсотків грошової маси обмежило обсяги кредитування, створило напругу в фінансових ресурсах.

Рівень монетизації економіки не сприяв економічному зростанню. Порівняно з іншими країнами він є найнижчим. Гроші не забезпечують товарно-обмінні операції. Упродовж багатьох років кредитні ресурси банків спрямовувались через облігації на покриття дефіциту бюджету, в результаті чого були втрачені 40 млрд грн. на цілі відтворення виробництва.

Конфіскаційна реформа 1996 р. (обмін гривні на карбованці у співвідношенні 1:100 000), по суті, амністувала безгосподарність та крадіжки, зробила бідних ще біднішими, а багатих – ще багатшими. Вона не тільки не вирішила проблеми грошового голоду, а й посилила його.

Таким чином, відсутність науково обґрунтованої грошово-кредитної політики не сприяла розвитку як економіки, так

і банківської системи. З недоліками грошово-кредитної політики пов'язано і створення величезної заборгованості, яка нині в 1,5 раза перевищує річний обсяг ВВП.

В умовах функціонування безлічі дрібних банків загострилася проблема їх капіталізації. Тільки великі банківські структури спроможні оживити інноваційно-інвестиційний клімат в державі. У той час, коли в західних країнах число банків за 1990–1999 рр. зменшилося на одну третину, в Україні продовжується практика створення нових банків. За вказаний період число банків зменшилось: у Швеції – на 75 відсотків, Ірландії – на 67 відсотків, Франції – на 44 відсотки, США – на 34 відсотки. В Китаї 4 великих банки концентрують 80 відсотків усіх банківських активів. Розпорошення ресурсів в Україні спотворює грошові потоки, створює передумови банкрутства окремих банків і кризової ланцюгової реакції загалом.

Банківське кредитування не захищено законодавчо. Не можна взяти в заставу майно держпідприємств, оскільки існує мораторій. На ліквідне майно існує податкова застава. Довготермінове кредитування збиткове для банків, оскільки податки сплачуються ще до завершення проекту.

Відсутній будь-який захист кредитора. І в часи Ярослава Мудрого, і в царській Росії, і в Радянському Союзі існували захисні умови для кредитора. Про інститут банкрутства в "Руській правді" писалося, що «…коли купець втратить своє майно внаслідок пияцтва, або вдавшися до карних справ, або через власну безпорадність, то вже воля кредитора – дати йому "прольонгату" або продати його разом з усім майном».

У царській Росії банки, які вкладали кошти в розвиток металургії півдня Росії (півдня України), отримували компенсацію з державної казни в разі недостатності грошей для сплати боргу шляхом реалізації застави. У радянські часи

сплата податків підприємствами, що створювались за рахунок довгострокових банківських кредитів, здійснювалась після освоєння виробничих потужностей.

У сучасній Україні такої практики немає. Нерідко уряд не виконує навіть власних рішень (Херсонський суднобудівний завод, ВАТ "Лінос" та ін.).

Ці та інші проблеми створюються штучно. Це – наслідок правового нігілізму. Ось чому прийняття Закону про захист кредитора є об'єктивною необхідністю і стане важливим актом Верховної Ради України.

Матеріали доповіді у Верховній Раді України на парламентських слуханнях "Фінанси і банківська діяльність: сучасний стан і перспективи розвитку"

Київ, 2003 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку економіки України ставить перед банками нові, надзвичайно складні завдання, особливо в сфері інвестиційного забезпечення економічного зростання. Вирішення цих завдань потребує нових підходів і до розробки та реалізації грошово-кредитної політики, і до організації та функціонування самих банків, насамперед їхньої кредитної та інвестиційної діяльності.

Тому під час розробки Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2003–2005 рр., проект якої зараз обговорюється, потрібно повернутися обличчям до банків, прислухатися до думки досвідчених фахівців-банкірів і створити цілісну державну політику підвищення ролі банківського сектору в економіці України. Комплексність програми саме і повинна забезпечити створення єдиної загальнодержавної політики розвитку грошово-кредитної системи України на противагу нескоординованій політиці уряду, Національного банку, державних і місцевих органів влади.

На жаль, за всі роки самостійного розвитку України проблемі розвитку грошово-кредитних відносин належної уваги не приділяли. В результаті жорсткої монетарної політики НБУ в середині 90-х років товарно-грошовий обіг спочатку лихоманив бартер, який досяг майже половини всіх розрахунків, потім його замінили неплатежі. Обсяги кредиторської

заборгованості постійно зростають і в 1,5 раза перевищують річний ВВП країни. Як наслідок порушується еквівалентність товарно-грошового обігу на шкоду економіці та державним фінансам.

Не визначено чітку стратегію у сфері відновлення монетизації української економіки. Ще на початку 90-х років грошова маса становила 50 відсотків ВВП, а тепер не сягає і половини цього рівня. У східноєвропейських країнах монетизація економіки перевищує 50 відсотків, а в США, Японії сягає 100 відсотків ВВП.

Загострюють проблему грошового обігу значні обсяги готівкової маси, що перебувають поза банками. В Україні тільки гривнева готівка – 43 відсотки всієї грошової маси, а наприклад у США готівкові кошти становлять лише 7,5 відсотків. Особливо низький рівень монетизації економіки за безготівковою грошовою масою, яка є основою інвестиційного відтворення виробництва.

Фінансово-кредитний голод економіки посилювався і значним, в обсязі понад 40 млрд грн., відволіканням кредитних ресурсів банків на потреби державного бюджету. Звідси і недостатні обсяги кредитування економіки, рівень відсоткових ставок за кредитами, інші наслідки.

Тому в найближчій перспективі ключовим завданням є удосконалення кредитної та облікової політики. Особливо зростає її актуальність в умовах переходу до інноваційної моделі розвитку економіки.

Одним із напрямів цієї політики є створення передумов для залучення коштів громадян та інших довгострокових ресурсів на рахунки у банках. Нині поза банками знаходяться готівкові кошти, які перевищують плановий обсяг залучення інвестицій в економіку України до 2010 р. (82,6 млрд грн.),

визначений у програмі розвитку інвестиційної діяльності, схваленій Кабінетом Міністрів України у жовтні 2001 р.

Важливо підтримати високий імідж провідних банків, які мають довіру наших людей, що підтверджує збільшення вкладів у банки в 2002 р. на 71 відсоток до 19 млрд грн. Публікації про банки, офіційні оцінки їхньої діяльності повинні бути об'єктивними і неупередженими.

Недоцільно вводити податок на доходи громадян від вкладів у банки, що може спричинити відплив ресурсів з банків. Треба розглянути питання щодо диференційованого підходу до страхування вкладів Фондом гарантування вкладів залежно від обсягу і терміну вкладу.

Подальшого удосконалення потребують система рефінансування банків і резервна політика. Облікова ставка має враховувати тенденції в економіці, інфляційні очікування, вартість ресурсів, рентабельність кредитних операцій та інші чинники. Головне, банки повинні мати змогу придбати централізовані ресурси для інвестиційного кредитування реальної економіки за ціною, нижчою за облікову ставку. А нині вартість кредитів Національного банку України перевищує облікову ставку, і процедура їх отримання вкрай ускладнена.

Важливо створити стимулюючу систему обов'язкового резервування для банків, що активно займаються інвестиційним кредитуванням. В Україні норми резервування в середньому становлять 8–10 відсотків залучених коштів і не враховують індивідуальних показників діяльності банків: якості кредитного портфеля, напрямів кредитних вкладень тощо. Це обумовлено тим, що значна кількість дрібних банків ненадійні, і підвищені норми резервування є засобом страхування результатів їхніх операцій. У США норма резервування дорівнює 3 відсоткам, в Англії – 0,5, в Японії – 2,5 відсотка. Зниження для українських банків норми резервування на один

відсоток приведе до зростання їхнього інвестиційного потенціалу на 600 млн грн.

Мало того, інвестиційні кредити – довгострокові й окупаються через значний термін. Тому тут потрібні інші підходи, ніж до короткострокових кредитів щодо формування страхових резервів, класифікації таких кредитів на строкові чи прострочені. Зменшення норм резервування на інвестиційні кредити і зниження податкового тиску – необхідні передумови розвитку інвестиційного кредитування.

На сьогодні ставки за кредитами українських банків наблизились до рівня відсотків за кредитами іноземних банків. Середня вартість кредитів овердрафт за кредитними картками американських банків становить 13,37 відсотка. В Україні середня ставка за кредитами в іноземній валюті юридичним особам на кінець 2002 р. становила 12,1 відсотка, фізичним, – 14,3 відсотка. Крім того, рівень ставок має враховувати і рентабельність банківських операцій. А вона на сьогодні втричі нижча, ніж у торгівлі, деяких інших сферах. Тому подальше зниження відсоткових ставок безпосередньо пов'язане зі створенням правових норм для обов'язкового повернення всіх банківських кредитів.

Давно назріла потреба формування надійного законодавчого захисту банків-кредиторів щодо їх беззаперечного права на видані позики. Необхідно прирівняти неповернення кредиту до крадіжки власності. Такі протиправні прийоми, як визнання кредитних угод недійсними, поділ підприємств, зміна форми власності чи приватизація з відмовою нових власників від попередніх зобов'язань, відчуження заставленого майна, повинні бути законодавчо викреслені з правового поля діяльності банків. Це слід зробити раз і назавжди, прийнявши Закон “Про захист прав банків-кредиторів”.

Держава повинна створити надійні умови для розвитку банківського кредитування, а саме: забезпечити виконання урядом, іншими державними органами прийнятих ними ж рішень, визначення статусу і встановлення пріоритету національного інвестора, невтручання в прийняття рішень банками щодо кредитування тих чи інших проектів, створення державної системи обліку боржників та оприлюднення інформації про найбільш злісних, незалежно від їх статусу. Суспільство має знати, хто не повертає взяті позики і цим шкодить національним інтересам України.

У сучасних умовах гостро відчувається потреба запровадження нових видів кредитування економіки. Треба створити вигідні умови для кредитування банками молодіжного будівництва житла, іпотечного кредитування сільгоспвиробників, у тому числі під заставу землі.

На сьогодні земля практично не може бути об'єктом застави, а велика частина сільгоспвиробників збиткові, навіть за значного приросту врожаїв. Така ситуація склалася штучно, тому що ділки-трейдери встановили демпінгові ціни, які не компенсують селянам витрат на пальне, насіння, техніку. У результаті банківський кредит не діє, село занепадає, а держава відсторонилася від цієї проблеми.

Необхідно визначити потреби країни в зерні, м'ясі, молоці, інших стратегічних продуктах і встановити державні закупівельні ціни, які давали б змогу розширеного відтворення на селі. І тут ефективно може спрацювати банківський кредит як інструмент фінансування Держрезерву під гарантії уряду та заставу сільгосппродукції.

Дуже перспективним є фінансовий лізинг техніки і обладнання, але він фактично не працює. Потрібно докладно проаналізувати причини такої ситуації, в тому числі механізми

оподаткування лізингових операцій, і розробити шляхи розвитку лізингу в Україні.

Актуальності набуває завдання концентрації кредитних ресурсів на головних напрямах економічного розвитку. Необхідно чітко визначити пріоритетні галузі розвитку економіки, сприяти акумуляції кредитних ресурсів у надійних банках і їх спрямуванню на розвиток виробництва. Стосовно цього доцільно вивчити досвід інших країн, коли центральний банк встановлює квоту на переоблік за визначеною обліковою ставкою векселів провідних підприємств. Таким шляхом визначаються пріоритети розвитку економіки і створюються стимули для їх фінансування банками.

У зв'язку зі зростанням потреби базових сфер економіки – літакобудування, залізничного транспорту, металургії, інших галузей – у великих банківських кредитах, потрібно розробити систему збільшення обсягів кредитів стосовно капіталу банку, що можуть надаватись одному позичальнику. Економіка повинна отримати достатні ресурси для розвитку.

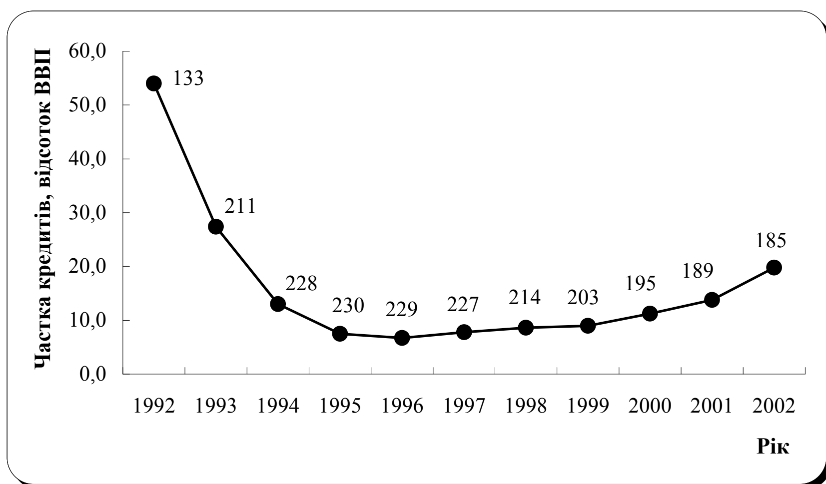
Одна з найбільших прогалин у грошово-кредитній політиці – відсутність управління грошовими потоками на державному рівні. Фактично не створено ні теорії, ні практики управління ними.

Деякі банки сповільнюють грошові потоки. Існують непоодинокі випадки адміністративного перерозподілу клієнтури за участю місцевих органів влади, окремих державних структур. У результаті створюється вкрай негативна ситуація, коли одні банки кредитують реальну економіку, а інші накопичують ресурси. Як наслідок, з одного боку, зростає їх вартість, дорожчає банківський кредит, а з іншого – створюється підґрунтя для нецільового використання кредитних ресурсів. Класичний приклад створення такого “від'ємного”

для економіки країни грошового потоку – збанкрутілий банк "Слов'янський". На жаль, ці приклади непоодинокі.

Ще на початку 90-х років в Україні сформувалася порівняно оптимальна кількість банків – близько 100. Потім вона почала стрімко збільшуватися, а розміри активів деяких із банків не перевищували вартості 3-кімнатної квартири. Таке кількісне зростання супроводжувалося зменшенням частки їхніх кредитних вкладень щодо обсягу ВВП (рисунок).

Динаміка обсягів кредитних вкладень і кількості банків в Україні у 1992-2002 рр.



Зі зменшенням числа банків, починаючи з кінця 90-х років, обсяги кредитування економіки щодо ВВП почали збільшуватися.

Ця динаміка підтверджує, що в країні відбулося розпорошення кредитних ресурсів, їх нецільове використання, що

послабило вплив кредиту на розвиток економіки. Водночас у провідних країнах світу посилилися процеси концентрації банківського капіталу. В США третина активів банківської системи, яка налічує 12 тис. банків, сконцентрована в 50 найбільших банках. Це той інвестиційний потенціал, який дає змогу розвивати економіку на основі розробки і впровадження передових технологій.

Прихід на значно насичений український ринок банківських послуг іноземних банків і небанківських структур, які до того ж не мають відповідного досвіду і технічних засобів, може призвести до значного перевищення пропозиції над попитом. Відповідно погіршиться ситуація в фінансово-банківській сфері. Потенціал українських банків достатній, щоб задовольнити попит на банківські послуги.

Пріоритетний інструмент оптимізації банківської системи України – це підвищення рівня її капіталізації. Мінімальний рівень власного капіталу для місцевих банків 1 млн євро аж ніяк не відповідає сучасним вимогам і вкладників, і позичальників банків. Проте й ці вимоги деякі українські банки не виконують. Збільшення мінімального рівня банківського капіталу і надання пріоритетів банкам з високим ступенем забезпечення власним капіталом – важлива передумова розвитку банківської системи України.

Контроль за рівнем капіталізації банків, виконанням економічних нормативів, ефективністю їх діяльності та оцінка ролі банків щодо внеску в розвиток економіки об'єктивно можуть бути основною складовою системи банківського нагляду. Сучасні технології й системи звітності дають змогу здійснювати моніторинг банків без постійних перевірок, які

відволікають фінансові й людські ресурси держави і банків. Перевіряти доцільно ті банки, які мають низьку ефективність роботи, постійно порушують нормативи діяльності або є підозра щодо їх участі у відмиванні грошей. Вкрай актуальна всебічна об'єктивна оцінка діяльності банків, яка охоплювала б і обсяги операцій, і рівень капіталізації та надійності банку.

У сфері управління грошовими потоками виникає ще одна неординарна проблема: встановлення, за вимогами FATF, контролю за платежами з метою виявлення "брудних" грошей. З технічного боку це означає ускладнення процедур та уповільнення переказів коштів, які тепер здійснюються в режимі реального часу і сягають мільярдів гривень. Це загрожує уповільненням обігу грошей, що в умовах низького рівня монетизації економіки призведе до подальшого збільшення неплатежів. Тому необхідно на законодавчому рівні продовжити терміни проведення платежів, визначити процедури їх контролю, який має здійснюватися після проведення платежу.

Мало того, потрібно прийняти зміни до Закону "Про банки і банківську діяльність" щодо забезпечення банківської таємниці. Знайти золоту середину між збереженням банківської таємниці та здійсненням контролю за платежами за вимогами FATF – актуальне завдання на сьогодні.

Стосовно цього вкрай важливим є укладення міждержавних угод щодо договірних засад відкриття та ведення кореспондентських рахунків банків. На кореспондентських рахунках великих банків розміщені кошти тисяч клієнтів, тому їх блокування чи закриття може здійснюватися тільки на основі міжнародних норм і процедур. Такими угодами як механізмом безпеки іноземних інвестицій і проходження платежів

слід зацікавити іноземні держави. Питання це не нове, його порушували комерційні банки на різних рівнях, але воно так і не було розглянуте. Вирішенню проблеми можуть посприяти Національний банк України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції, інші державні структури.

Отже, ми стоїмо перед необхідністю переосмислення ролі грошово-кредитної політики і банківської системи як інструментів майбутнього розвитку економіки. Посилення ролі банків в економічному житті країни буде пов'язане з тим, наскільки правильно ми оберемо пріоритети економічного розвитку і створимо надійну правову та суспільно-економічну основу для реалізації потенціалу банків. А він у них є.

Київ, 2003 р.

МОНЕТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: РЕАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Достатній рівень монетизації економіки є надзвичайно важливою умовою успішного розвитку її в усіх сферах. Лише за цієї умови можна забезпечити своєчасну і повну реалізацію виробленого валового внутрішнього продукту, успішно сформувати фінансові фонди загальнодержавного призначення, накопичити достатні заощадження, розвивати фінансовий ринок, банківський сектор, мінімізувати обсяги заборгованості між економічними суб'єктами. Інакше економіку країни очікують тяжкі випробування – періодичні інфляційні кризи (у разі надмірної монетизації); затяжні кризи збуту і платежів, бартеризація товарного обігу, стагнаційний стан товарного, фондового і валютного ринків, незначні обсяги заощаджень та інвестицій (у випадку занизького рівня монетизації).

На жаль, економічна наука досі не запропонувала чіткого критерію визначення достатності рівня монетизації економіки. Тому на практиці його визначають опосередковано, наприклад, шляхом порівняння фактичного рівня монетизації економіки в даній країні з її рівнем в інших державах або в певний період порівняно з попередніми, методом оцінки динаміки таких грошових індикаторів, як середній рівень цін (рівень інфляції), середній рівень відсотка, стан платіжної дисципліни, загальний рівень ліквідності банків тощо.

Використання багатьох опосередкованих критеріїв монетизації економіки унеможливлює застосування цього важливого показника у практиці грошово-кредитного регулювання. Адже зазначені критерії суперечать один одному. Так, рівень монетизації економіки України менший, ніж економіки США в 4 рази, що дає підстави для висновку про критичну недомонетизацію української економіки. Проте динаміка інфляції в Україні за тривалий період свідчить, що збільшення грошової маси спричиняв не стільки розвиток економіки, скільки ріст цін.

Об'єктивний рівень монетизації економіки визначається не лише потребами товарообороту в платіжних засобах, а й низкою інших чинників, які можна сконцентрувати в один – попит на гроші. А саме цей чинник у кожній країні має свій рівень. Тому монетизація економіки, досягнута в США, є недоступною (хоч і дуже бажаною) для сучасної економіки України.

З вищевикладеного можна зробити два висновки.

1. Найоб’єктивнішим критерієм достатності рівня монетизації економіки є динаміка середнього рівня цін на товарних ринках (рівня інфляції).

2. Із 2000 р. в Україні склалася принципово нова ситуація, за якої помітно активізувався попит на гроші як важливий чинник об'єктивного підвищення рівня монетизації економіки.

Проте зміна в попиті на гроші призвела до гальмування цінової динаміки: у 2001 р. рівень інфляції знизився до 106 відсотків, а протягом кількох місяців 2002 р. спостерігалася навіть дефляція, що свідчить про наявність потенціалу для підвищення рівня монетизації економіки. Недооцінка його може призвести до виникнення стагнаційних процесів.

Застосування показника монетизації економіки в практиці грошово-кредитного регулювання потребує створення єдиної, науково обґрунтованої методики його визначення. На жаль, нині в Україні такої методики немає.

У зверненні Президента України до Верховної Ради "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році" зазначалося, що рівень монетизації ВВП у 2001 р. зріс із 18,9 до 22,6 відсотка[1]. Водночас Національний банк України зафіксував підвищення рівня монетизації ВВП у цьому ж 2001 р. з 15,92 до 18,4 відсотка[2]. Розбіжності в оцінці спричинені, очевидно, тим, що в першому випадку за основу розрахунку взято грошову масу станом на кінець року, в другому – грошову масу в середньому за рік. На нашу думку, аналізуючи динаміку за тривалий період, доцільно використовувати грошову масу за агрегатом М3 на кінець періоду. Досліджуючи поточну ситуацію, за основу слід брати середньорічну грошову масу за агрегатом М3, оскільки ВВП створюється протягом усього року.

Певне значення для монетарної практики можуть мати показники монетизації ВВП, диференційовані за формами грошей – готівковими та безготівковими (депозитними). Рівень готівкової монетизації (МГ) можна визначити за формулою

$$МГ = \frac{М0}{ВВП}, \qquad (1)$$

де М0 – гроші поза банками на кінець року; ВВП – номінальний обсяг річного валового внутрішнього продукту.

[1] Економіст. – 2002. – № 6. – С. 6.
[2] Бюлетень НБУ. – 2002. – № 1. – С. 17.

Рівень безготівкової монетизації (МБ) можна обчислити за формулою

$$МБ = \frac{М3 - М0}{ВВП}, \qquad (2)$$

де (М3 – М0) – безготівкова грошова маса на кінець року; ВВП – номінальний обсяг ВВП за відповідний рік.

Показники готівкової та безготівкової монетизації економіки можуть стати важливим аргументом у вирішенні доволі складного питання про структуру грошової маси в Україні, передусім – про економічну обґрунтованість співвідношення між її готівковою та безготівковою складовими.

Розглянемо детальніше показники монетизації ВВП США та України (табл. 1). Із наведених даних випливає, що частка готівки в загальній грошовій масі в Україні у 6 разів більша, ніж у США. З огляду на це часто роблять висновок, ніби у нашій країні завеликий обсяг готівкової маси і його потрібно зменшувати. Проте якщо порівняти рівні готівкової монетизації ВВП у США та в Україні, виявиться, що українська економіка монетизована готівкою майже так само, як і американська (ці показники становлять відповідно 7,5 і 5,5 відсотка). У багатьох інших країнах (зокрема в Росії, Польщі, Греції, Туреччині, Таїланді) зазначений показник теж знаходиться приблизно на тому самому рівні, що й у нас, і дорівнює 5–7 відсотків ВВП[1]. Тому, зважаючи на незначний обсяг українського ВВП, зменшення готівкової маси до 5–7 відсотків його обсягу хоча й необхідне, проте не може розглядатися як основний важіль підвищення ефективності грошової системи України.

[1] *Грос Д., Шнайдер А.* Реформи банківської системи у Східній Європі // Фонд. ринок. – 1999. – № 15. – С. 41.

Таблиця 1

Окремі показники монетизації ВВП США та України, відсоток

Країна	Структура М3		Монетизація ВВП		
	Готівка	**Безготівкові кошти**	**за М3**	**за М0**	**за МБ**
США	7,4	92,6	75,7	5,5	70,2
Україна	42,7	57,3	18,4	7,5	10,9

Примітка. *Розраховано за даними сайту www.findartides.com та Бюлетеня НБУ, №1, 2002.*

Зовсім інша ситуація з безготівковими коштами, їх питома вага в агрегаті М3 в Україні в 1,6 раза менша, ніж у США, тож відповідно рівень монетизації ВВП безготівковими грішми у 6 разів нижчий, ніж у Сполучених Штатах Америки. Це однозначно підтверджує висновок про те, що економіка нашої країни значно гірше монетизована безготівковими грішми, ніж американська. Тому шляхи поліпшення структури грошової маси в Україні слід шукати в напрямі збільшення безготівкових грошей в обігу. Причому це не суперечить потребі в активному залученні готівки на банківські вклади. Нині важливого значення набуло й визначення того, яка частка приросту грошової маси зв'язується зростанням цін, а яка – спрямовується на відтворення виробництва. Одним із методологічних підходів до визначення фактора цін є обчислення відношення приросту грошової маси, зваженої на індекс інфляції, до її фактичного приросту:

$$ГЦ = \frac{РЦ}{РН} \cdot 100\% , \qquad (3)$$

де ГЦ – фактор цін; РЦ – приріст грошової маси з урахуванням індексу цін; РН – фактичний приріст грошової маси. РЦ визначається як різниця між фактичним приростом грошової маси та приростом грошової маси, зменшеним (поділеним) на індекс цін.

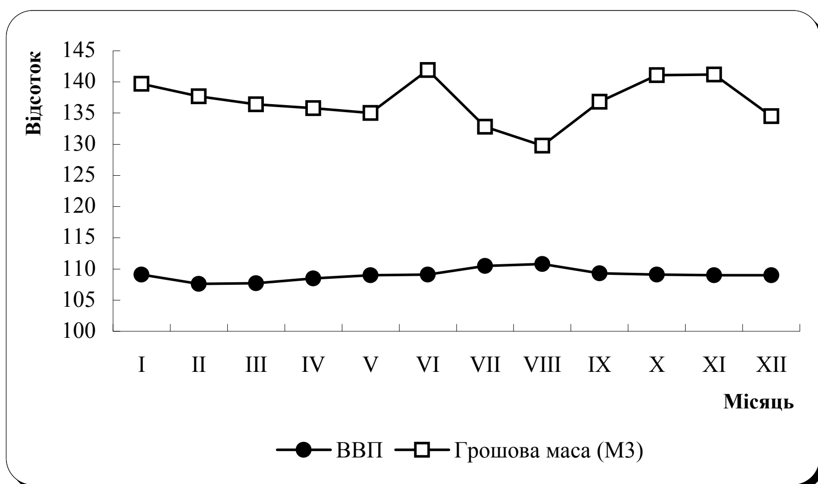
Якщо ГЦ перевищує 100 відсотків, це означає, що весь приріст грошової маси був поглинутий зростанням цін, якщо ж він є меншим, це свідчить про те, що частина приросту грошової маси була спрямована на просте чи розширене відтворення виробництва. Динаміка процесу монетизації ВВП в Україні за 11 років характеризувалася показниками, наведеними у табл. 2.

Динаміка монетизації української економіки за всіма показниками має два цикли. Протягом першого (1992–1996 рр.) її рівень знижувався, упродовж другого (1997–2001 рр.) – поступово зростав. Слід зауважити, що тенденції зміни рівня монетизації практично не збігалися з інфляційними змінами, які, в свою чергу, поділяються щонайменше на чотири періоди: зростання (1992–1993 рр.), зниження (1994–1997 рр.), нове зростання (1998–2000 рр.) і нове зниження (починаючи з 2001 р.). Це дає підстави для важливого висновку: збільшення обсягу грошової маси за умови заниженого рівня монетизації економіки автоматично не спричиняє інфляційного процесу. На нашу думку, причиною знецінення грошей протягом 1990–х років була не надмірна емісія, а нарощування альтернативного офіційному позабанківського доларового та сурогатного обігу у вигляді різноманітних цінних паперів.

Таблиця 2

Значні відмінності між рівнями монетизації ВВП, розрахованими за грошовою масою на кінець року і за середньорічною грошовою масою, свідчать про нерівномірність збільшення грошової маси та її циклічні коливання упродовж року, що ускладнювало обслуговування руху товарної маси. Нерівномірність рівня монетизації ВВП протягом 2001 р. відображено на рисунку.

Темпи зростання ВВП та грошової маси (М3) у 2001 р. порівняно з відповідним періодом 2000 р.



Зазначена нерівномірність призводить до "осідання" вільних грошових коштів у банках в окремі періоди (особливо на початку року) через зниження попиту на кредити. І навпаки, в інші періоди грошовий попит перевищує пропозицію, що ускладнює діяльність банків і розвиток економіки в цілому. Аналіз динаміки ступеня монетизації ВВП за безготівковою грошовою масою свідчить про більше зниження її рівня

порівняно з монетизацією за М3. Це проявляється у збільшенні частки позабанківського обігу грошей і зменшенні частки безготівкових коштів, які обслуговують товарний обіг продукції насамперед підприємств групи А, зокрема великих промислових підприємств. Отже, стиснення грошової маси було найвідчутнішим у сфері безготівкового обігу, що проявилося у вищому рівні неплатежів у промисловості порівняно з іншими галузями економіки. В 2001 р. співвідношення між простроченою кредиторською заборгованістю та виручкою від реалізації продукції у промисловості становило 28,6 відсотка, у торгівлі – 12,9, транспорті та зв'язку – 9,6 відсотка. Ці дані свідчать також про наявність значних галузевих диспропорцій у грошово-товарному обігу.

Розподіл грошової маси нерівномірний і за регіонами. Оскільки досконалих статистичних та економічних методик визначення розподілу грошової маси за регіонами (зокрема визначення ступеня її достатності відносно рівня розвитку продуктивних сил краю) в Україні практично не існує, у цьому дослідженні ми припускаємо, що обсяги грошової маси, які припадають на ту чи іншу область, пропорційні коштам підприємств і населення, розміщеним у банках цих регіонів, адже вони, по суті, і є безготівковою грошовою масою.

Порівняльний аналіз ступеня забезпеченості регіонів грошовими ресурсами можна провести на основі інтегрального показника, який включає в себе два позитивних компоненти (обсяг наявної грошової маси, або її безготівкової частини, та обсяги реалізації продукції підприємствами за “живі” гроші) й один негативний (розмір кредиторської заборгованості):

$$\text{КІ} = \frac{\text{Р} + \text{ПГ}}{\text{КР}}, \qquad (4)$$

де КІ – інтегральний коефіцієнт; Р – кошти на рахунках підприємств і населення (або грошова маса); ПГ – продукція, відвантажена за грошові кошти; КР – кредиторська заборгованість.

Рейтинг регіонів України за цим коефіцієнтом подано у табл. 3. Як видно з наведених у таблиці показників, нижчий рівень товарно-грошових відносин і грошового обігу саме у промислових регіонах – Донецькій, Дніпропетровській, Харківській областях та м. Києві. Столиця, здавалося б, мала бути достатньо забезпеченою грошовими коштами, проте насправді їх замало для реалізації значного потенціалу мегаполісу. Це підтверджують дані щодо десятків великих промислових підприємств Києва, які фактично стали банкрутами.

Лише за умови достатнього фінансового забезпечення інвестиційна діяльність розвиватиметься на користь економічних інтересів країни. Нині капітальні вкладення в економіку не перевищують 14 відсотків ВВП, тоді як критичною мінімальною межею вважається рівень 17–25 відсотків ВВП. Основні виробничі фонди за останні шість років в Україні не тільки не збільшилися, а навіть зменшилися. Найгірший стан у сільському господарстві: тут обсяги основних засобів зменшилися на 10 відсотків. На сьогодні основні фонди промисловості зношені на 50 відсотків, тоді як у 1994 р. знос становив 28 відсотків. За таких темпів, не впроваджуючи нових передових технологій, Україна через кілька років втратить навіть застарілі фонди.

Внаслідок невиваженої інвестиційної політики в країні склалася парадоксальна ситуація, за якої пільгами могли користуватися іноземні інвестори, котрі, однак, не поспішали вкладати кошти в українську економіку, а національні кредитори, передусім банки, виявилися витісненими на узбіччя інвестиційного процесу.

Таблиця 3

Рейтинг регіонів України за рівнем розвитку грошових відносин на 01.01.2002 р.

Регіон	Кошти на рахунках у банках, млн грн.	Обсяги реалізації за грошові кошти, млн грн.	Кредиторська заборгованість, млн грн.	Рейтинг
Україна	**25 485**	**120 981,4**	**282 412,6**	**0,519**
Чернігівська обл.	293	2 663,6	1 569,9	1,883
Полтавська обл.	787	5 197,3	4 074,0	1,469
Запорізька обл.	1 148	11 028,2	9 940,2	1,225
Черкаська обл.	411	2 478,6	2 544,3	1,136
Житомирська обл.	271	1 531,1	1 720,6	1,047
Сумська обл.	262	2 876,8	3 215,2	0,976
Миколаївська обл.	478	2 580,9	3 272,7	0,935
Хмельницька обл.	281	1 749,8	2 281,3	0,890
Вінницька обл.	319	2 493,7	3 233,3	0,870
Закарпатська обл.	171	716,9	1 032,4	0,860
Чернівецька обл.	156	608,3	895,3	0,854
Київська обл.	298	3 752,4	4 774,7	0,848
Тернопільська обл.	252	877,9	1 345,4	0,840
Рівненська обл.	217	1 418,3	2 000,8	0,817
Одеська обл.	1 234	4 099,1	6 808,7	0,783
Івано-Франківська обл.	338	1 859,0	3 063,2	0,717
АР Крим	881	2 399,3	5 093,3	0,644
Харківська обл.	1 355	6 037,0	11 495,1	0,643
Дніпропетровська обл.	2 486	21 079,6	37 321,3	0,631
Донецька обл.	2 285	23 075,0	41 313,6	0,614
Львівська обл.	1 240	3 665,1	8 057,7	0,609
Луганська обл.	760	7 236,7	13 215,7	0,605
Херсонська обл.	270	1 179,7	2 655,2	0,546
Волинська обл.	271	1 208,8	3 054,0	0,485
Кіровоградська обл.	228	1 060,6	3 358,5	0,384
м. Київ	8 794	8 107,7	105 076,2	0,161

За умов необхідності ремонетизації економіки реструктуризація грошової маси в бік збільшення її безготівкової частини стала одним із нагальних завдань сучасної грошової системи України. На жаль, нині немає ні теоретичних, ні практичних напрацювань щодо істотного поліпшення структури грошової маси. На часі розробити комплексну програму поліпшення вітчизняної грошово-кредитної системи, насамперед шляхом оптимізації структури грошової маси. Для цього слід було б вжити низку заходів.

- Звузити тіньовий сектор економіки, передусім шляхом зменшення податків та стимулювання розвитку національного виробництва.
- Встановити кримінальну відповідальність за відмивання грошей та несплату податків.
- Податковими стимулами заохотити банки до залучення коштів населення з метою довгострокового кредитування економіки. В цьому сенсі вкрай негативним може стати запровадження податків на доходи, отримані від вкладів у банках.
- Підвищити довіру до банківської системи шляхом гарантування безпеки вкладів населення та створення позитивного іміджу банків, зокрема завдяки забезпеченню безумовного збереження банківської таємниці.
- Заборонити розрахунки готівкою між суб'єктами господарювання, вдосконалити систему безготівкових розрахунків в економіці, підвищивши безпеку, якість і прискоривши їх проведення.
- Створити єдину систему виплати зарплати населенню через рахунки, оформлені пластиковими картками. Організаційними та податковими засобами стимулювати збільшення кількості банкоматів та розширення системи розрахунків

платіжними картками. Банки повинні мати змогу розвивати електронні технології не за рахунок чистого прибутку, а через витрати.

- Удосконалити систему чекового та вексельного обігу, створити національну систему переказу готівкових коштів через банки як альтернативу готівковому грошовому обігу.

- Посилити контроль за спрямуванням готівкової виручки торговельних організацій, приватних підприємців у банки.

Київ, 2003 р.

МІСЦЕ І РОЛЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ У ФОРМУВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ

У той час як світова економіка стає все глобальнішою, тобто наддержавною, з небаченою досі за масштабами мобільністю грошових капіталів, наднаціональних фінансових ринків та використанням новітніх глобальних систем комунікацій, економіка України на початку XXI ст. стикнулася із зовсім іншими проблемами. На противагу світовим тенденціям внутрішньою реальністю її "розвитку" стали деградація фінансових потоків, посилення між- та внутрішньогалузевих бар'єрів для раціонального перерозподілу капіталу і, як наслідок, різке звуження процесів відтворення суспільного продукту.

Загальною проблемою для країн з перехідною економікою, до яких належить і Україна, на різних етапах їхнього розвитку є те, що інвестиційна діяльність у роки реформ значною мірою визначається нестачею власних коштів підприємств, зменшенням частки довгострокових кредитів та обсягів централізованих капітальних вкладень, а також низькою конкурентоспроможністю корпоративних цінних паперів на фондовому ринку.

Основні макроекономічні показники у сфері інвестиційної діяльності підтверджують недостатню інвестиційну активність економіки України. За офіційними статистичними даними, розвиток української економіки в 2002 р. характеризувався збільшенням внутрішнього валового продукту на 4,6

відсотка, обсягів промислового виробництва – на 7,0 відсотків, валової продукції сільського господарства – на 1,9 відсотка. Проте вагомість цих результатів знижується високим рівнем неплатежів (кредиторська заборгованість в 1,5 раза перевищує річний ВВП країни), значним зносом основних фондів, який становив майже 50 відсотків, а по окремих галузях досяг 70 відсотків. Понад половини технологічного обладнання не працює, а щорічно оновлюються лише 3 відсотки основних фондів. Не було створено необхідних умов для розвитку ділової активності, науково-технічного прогресу, інвестиційної діяльності. В управлінні економічними процесами переважають адміністративні прийоми. Не оцінені роль банків як складової економічної системи країни в умовах переходу до ринкових важелів, організація і стимулювання суспільного виробництва. Трикутник влада–виробництво–банки ще слабкий. Його розхитують і ті, хто хоче повернення до планової економіки, порушуючи питання про націоналізацію банків, і ті, хто не створює необхідного правового поля їхньої діяльності. В українській економіці глибоке коріння мають волюнтаризм, чиновницький правовий нігілізм, слабка судова практика. Оцінюючи ці процеси через призму комерційних банків, можна стверджувати, що вони незахищені. За цих умов важливе значення має реалізація такої стратегії, яка б сприяла процесу відтворення. Насамперед це нарощування фінансової могутності й стабільності банківської системи, підтримка розвитку пріоритетних підприємств, відновлення процесу відтворення.

Серед багатьох проблем, що в сукупності відображають суть кризи в економіці та суспільно-економічних відносинах в Україні, ключовою є глибокий спад інвестиційної діяльності. У країнах з розвинутою економікою норма нагромадження (співвідношення обсягу інвестицій до валового внутріш-

нього продукту) становить 20–40 відсотків. В Україні цей показник значно нижчий і має тенденцію до зниження: якщо в 1993 р. він досягав 19,8 відсотка, то в останні роки становить 13–16 відсотків (табл. 1).

Причинами зменшення обсягів внутрішніх нагромаджень є падіння національного виробництва за умов погіршення структури інвестицій, недостатність національних фінансових ресурсів внаслідок відходу держави з інвестиційної сфери, відсутність економіко-правового механізму, який давав би змогу підприємствам ефективно залучати національний капітал.

Внутрішні інвестиції мають слугувати головним джерелом розвитку економіки країни. Їх постійному зростанню повинні сприяти грошово-кредитна, бюджетна, податкова, інвестиційна політика України.

Таблиця 1

Динаміка норми інвестицій в Україні у 1991–2001 рр.

Рік	Валовий внутрішній продукт, млн грн.	Інвестиції в основний капітал, млн грн.	Норма інвестицій (норма нагромадження), відсоток
1991	3	0,5	16,7
1992	50	9	18,0
1993	1 483	293	19,8
1994	12 038	2 280	18,9
1995	54 516	9 378	17,2
1996	81 519	12 557	15,4
1997	93 365	12 401	13,3
1998	102 593	13 958	13,6
1999	130 442	17 552	13,5
2000	170 070	23 629	13,9
2001	204 190	32 573	16,0

Інвестиції відіграють важливу роль як на макро-, так і на мікрорівні, насамперед для простого і розширеного відтворення, структурних перебудов, максимізації прибутку і вирішення багатьох соціальних проблем. Вони визначають майбутнє країни в цілому, окремого суб'єкта господарювання і є рушійною силою розвитку економіки.

Інвестиції як економічна категорія виконують низку важливих функцій, без яких неможливий нормальний розвиток будь-якої держави. На макрорівні інвестиції є основою для здійснення політики розширеного відтворення, прискорення науково-технічного прогресу, поліпшення якості та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, збалансованого розвитку всіх галузей народного господарства. На мікрорівні інвестиції сприяють розширенню і розвитку виробництва, недопущенню надмірного морального та фізичного зносу основних фондів, підвищенню технічного рівня виробництва, поліпшенню якості та забезпеченню конкурентоспроможності продукції конкретного підприємства.

Саме активізація інвестиційного процесу є тією головною складовою економічних вимог, які покликані забезпечити реальні зрушення в економічній структурі суспільства, перехід економіки на якісно новий рівень індустріального розвитку та інтенсивний тип відтворення, підвищити рівень вітчизняної продукції та її конкурентоспроможність на світовому ринку. Без здійснення економічних перетворень неможливо збільшити ефективність вітчизняної економіки і на цій основі вирішити найгостріші соціальні проблеми, що накопичилися протягом багатьох десятиліть, а за роки реформ набули катастрофічних розмірів.

Подолання спаду в інвестиційному процесі пов'язане з пошуком джерел його фінансування і залученням вільних фінансових ресурсів тих структур, які ними володіють, на-

самперед вітчизняних комерційних банків. Проблема залучення коштів банків до інвестування економіки України потребує всебічного аналізу та усвідомлення умов, які впливають на інвестиційну діяльність комерційних банків. Справа ускладнюється тим, що сучасна банківська система України знаходиться на стадії становлення, яке відбувається в умовах одночасних перетворень як структури економіки, так і всієї системи суспільно-економічних відносин, зумовлених переходом від адміністративно-розподільчої до ринкової економіки. Банківська система може розвиватися ефективно й стійко лише за нормальних економічних умов. Тому банки, як ніхто інший, зацікавлені в тому, щоб у сфері виробництва відбувалися повноцінні відтворювальні процеси, що неможливо без відновлення безперервних інвестиційних циклів. Інвестиційний цикл (період) охоплює один оборот інвестицій, тобто рух вартості, авансованої у капітальне майно, від моменту акумуляції грошових коштів до реального відшкодування.

У міру зменшення обсягів бюджетного фінансування економіки України роль банківських інвестицій у забезпеченні глибоких структурних перетворень інвестиційної сфери буде неухильно зростати, а сама банківська система повинна бути готовою до здійснення великомасштабних інвестицій, у тому числі безпосередньо у виробництво. Банківські інвестиції, тісно пов'язані з грошовим сектором економіки, здатні потужно вплинути на стан економічної рівноваги, яка визначається співвідношенням двох основних ринкових елементів: попиту на грошові ресурси з боку економіки і пропозиції грошових коштів з боку банківської системи.

Потреба припливу коштів в економіку створює об'єктивні передумови для активного залучення банківських інвестицій на тривалі терміни, насамперед у структуровизначальні

та фондостворювальні галузі економіки: паливно-енергетичний комплекс, чорну та кольорову металургію, хімічну та видобувну промисловість, машинобудування тощо. Водночас відсутність системи управління грошовими потоками, коли одні банки кредитують ресурсну економіку, а інші акумулюють і не використовують ресурси, негативно впливає на банківські інвестиції, стримує збільшення довготермінових банківських вкладень і є чинником не тільки посилення ризику неповернення банківських кредитів, а й знецінення банківського капіталу.

Одна з особливостей функціонування банківських інвестицій як економічної категорії полягає в тому, що вони здійснюються не тільки виходячи із розрахунку отримання доходу в майбутньому у вигляді приросту вартості (процента) на вкладений капітал банку, а й повернення вартості цього капіталу через певний період часу. Таким чином, банківські інвестиції опосередковують процес використання тимчасово вільних грошових капіталів у вигляді фінансування (кредитування) капіталовкладень або іншої форми вкладень у реальні активи безпосередньо для обслуговування процесу відтворення. Вони характеризуються пропозицією грошових фондів з боку банківської системи, яка виступає як продавець, і попитом на ці фонди з боку потенційних учасників інвестиційної діяльності, які виступають у ролі покупців банківських інвестицій. На цьому ринку формуються попит і пропозиція на банківські кредити, портфельні та інші інвестиції банківських установ. Проте для сучасних банківських інвестицій характерне переважання у них кредитної форми, що обумовлено відносно слабким розвитком ринку цінних паперів. Для серйозних зрушень з боку комерційних банків щодо інвестицій у виробництво вони повинні мати достатні гаран-

тії повернення кредитів, що потребує реального зміцнення інститутів державної, акціонерної та приватної власності.

Внутрішніми джерелами інвестицій є:

- Амортизаційні відрахування. На сьогодні це джерело капітальних вкладень через недосконалу амортизаційну політику замість того, щоб поповнювати фінансові ресурси підприємств, спрямовується на фінансування оборотного капіталу та поточних потреб. Виправити ситуацію можна за рахунок податкових пільг, істотного збільшення норм амортизації, розширення сфери застосування прискореної амортизації, можливості використання якої були обмежені доповненнями до Закону "Про оподаткування прибутку підприємств" у грудні 2002 р.
- Прибуток підприємств. Зниження господарської активності й погіршення фінансового стану більшості суб'єктів господарювання призвело до скорочення частки прибутково працюючих підприємств та обсягу отриманого ними прибутку. Так, у 1996 р. ці показники становили відповідно 57 відсотків і 14,4 млрд грн., у 1997 р. – 55 відсотків і 13,9 млрд грн., у 1998 р. – 45,5 відсотка і 3,4 млрд грн., у 1999 р. – 44,3 відсотка і 7,4 млрд грн., у 2000 р. – 62,3 відсотка і 13,9 млрд грн., у 2001 р. – 61,8 відсотка і 18,7 млрд грн., у 2002 р. – 57 відсотків і 14,8 млрд грн.[1] Таким чином, у 2002 р. ефективність діяльності підприємств була на рівні 1996 р., але гірша, ніж у 2001 р.
- Кредитні кошти комерційних банків України, які повинні бути спрямовані насамперед на розвиток галузей, що забезпечують стратегічні напрями економічного розвитку країни. Однак частка банківських кредитів у внутрішньому валовому продукті України значно менша, ніж у країнах з

---

[1] Бюлетень НБУ. – 2002. – №12.

розвинутою економікою, в яких співвідношення кредитів і ВВП сягає 100 відсотків. В Україні цей показник у 2002 р. становив 18,7 відсотка.

Останні десять років банки були позбавлені можливості акумулювати кошти в необхідних для реального сектору економіки України обсягах у зв'язку із розбалансованістю економічної системи, тінізацією економіки, здійсненням господарської діяльності за межами грошово-кредитних відносин. Фінансовий стан суб'єктів господарської діяльності погіршився настільки, що комерційним банкам дедалі важче знайти надійного позичальника, надання кредитів стає все ризикованішим. У таких умовах держава відкрила легальний шлях отримання прибутку на рівні, що значно перевищує дохідність кредитів у реальній економіці, основна маса комерційних банків почала спрямовувати кредитні кошти на фінансування дефіциту державного бюджету шляхом придбання облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Хоча середньозважена ставка дохідності ОВДП протягом 1995–1999 рр. не мала тенденції до перевищення кредитної ставки банків, однак у 1997–1998 рр. дохідність “коротких” ОВДП (на 3–6 місяців) була більше за дохідність кредитів на півтора-два десятки пунктів. Саме в ці роки сума коштів, залучених до бюджету шляхом розміщення ОВДП, щорічно сягала 8 млрд грн. або майже дорівнювала заборгованості за кредитами, наданими всіма комерційними банками України (7,3 млрд грн. у 1997 р. та 8,9 млрд грн. у 1998 р.).

Потоки кредитних ресурсів були спрямовані більшістю банків на операції з більш дохідним та менш ризикованим (як здавалося на той момент) фінансовим інструментом. Проведена пізніше конверсія, а фактично реструктуризація внутрішнього боргу з відстроченням погашення облігацій на 5–6 років не дала змоги комерційним банкам вивільнити ко-

шти. Таким чином, виробнича сфера України тривалий час недоотримувала значні обсяги ресурсів.

Відносна бідність українського ринку фінансових ресурсів робить привабливим джерелом інвестицій для підприємств зовнішній ринок капіталів. За оцінками спеціалістів, потреба в інвестиційному капіталі в Україні для забезпечення структурного реформування, відновлення та поступового економічного розвитку становить 40–50 млрд дол. США, у тому числі для металургії – 7 млрд дол. США, машинобудування – 5,1, транспортної промисловості – 3,7, хімічної та нафтохімічної промисловості – 3,3 млрд дол. США[1]. Однак розраховувати на іноземне інвестування – справа нереальна, оскільки в Україну надходить дуже мало цих інвестицій, а використовується безпосередньо на реалізацію інвестиційних проектів ще менше. В Україні склався несприятливий інвестиційний клімат – політична та правова нестабільність, високі податки, відсутність інфраструктури, зарегульованість підприємницької діяльності, корупція. За інформацією журналу “Transparency International” Україна займає 86-те місце серед 102 найсумнівніших щодо корупції країн світу (перелік починається з найменш корумпованих країн).

Україна в світі набула статусу держави з високим рівнем інвестиційного ризику, який, за оцінкою спеціалістів Європейського центру досліджень, становить 80 відсотків. Саме він зумовлює незначний потік прямих іноземних інвестицій. За даними Держкомстату загальний обсяг іноземних інвестицій в економіку України на 01.01.2003 р. дорівнював 5,3 млрд дол. США (табл. 2).

---

[1] *Абрамова І.* Формування інвестиційного клімату на регіональному рівні // Банківська справа. – 2000. – №2.

Таблиця 2

Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну у 1992–2003 рр., млн дол. США

Рік	Наростаючим підсумком на початок року	За рік
1992–1993	–	219,4
1994	219,4	264,1
1995	483,5	413,4
1996	896,9	541,3
1997	1 438,2	625,4
1998	2 063,6	747,1
1999	2 810,7	471,1
2000	3 281,8	593,2
2001	3 875,0	680,3
2002*	4 555,3	783,7
2003*	5 339,0	–

* *Попередні дані*

Для порівняння – за роки незалежності Промінвестбанк вклав в економіку України коштів більше, ніж усі міжнародні інституції разом узяті – близько 30 млрд дол. США. Іноземні інвестори вкладають кошти насамперед у харчову промисловість та переробку сільськогосподарських продуктів – 852,3 млн дол. США (або 16,0 відсотка їх загального обсягу), оптову та роздрібну торгівлю та посередництво в торгівлі – 854,8 млн дол. США (16,0 відсотка), у той час як Промінвестбанк кредитує базові галузі промисловості.

У більшості країн світу, наприклад у США, Німеччині, Великобританії, Франції, каталізатором інвестиційної активності став іноземний капітал, який відіграв активну роль у розвитку та структурній перебудові економіки. Завдяки іно-

земним інвестиціям в останні роки вийшли на вищий рівень розвитку країни Південно-Східної Азії та країни колишнього соціалістичного табору. Обсяги прямих іноземних інвестицій загалом та на душу населення в країни Східної Європи і колишнього СРСР характеризуються даними, наведеними у табл. 3.

Іноземні інвестиції відіграють подвійну роль. З одного боку, вони сприяють прискоренню економічного розвитку, а з іншого – для багатьох країн призводять до збільшення дефіциту платіжного балансу, посилення соціально-економічних диспропорцій, залежності національної економіки від іноземних структур з усіма негативними наслідками. Участь іноземного інвестора в економічній діяльності країни послаблює активність вітчизняного виробника, призводить до змін економічної кон'юнктури, що не завжди є позитивним. Іноземні інвестиції корисні для високорозвиненої країни, для відсталої вони шкідливі, оскільки консервують її відсталість.

Продовження тенденцій, що склалися в інвестиційній сфері в Україні, криє у собі реальну загрозу безперервного процесу суспільного відтворення і може призвести до повної деградації виробничого апарату української економіки. Стабілізація і розвиток української економіки значною мірою залежать від ефективності інвестиційної діяльності та пошуку джерел фінансування її реструктуризації.

Ефективність спрямування коштів внутрішніх та іноземних інвесторів в економіку в основному залежить від рівня розвитку та функціонування фондового ринку, а також могутності та надійності національної банківської системи. Фондовий ринок України як на початку становлення, так і на сьогоднішній день можна віднести до ринку, що розвивається. Необхідно підкреслити низьку ліквідність практично всіх

цінних паперів, які обертаються на ринку, та відсутність вторинного ринку цінних паперів.

Таблиця 3

Обсяги прямих іноземних інвестицій на душу населення у країни Східної Європи та колишнього СРСР, дол. США

Країна	Сума прямих іноземних інвестицій на душу населення
Чехія	2 300
Угорщина	2 100
Естонія	1 800
Словенія	1 350
Хорватія	1 025
Латвія	960
Польща	769
Словаччина	700
Литва	686
Казахстан	550
Болгарія	375
Румунія	261
Туркменістан	176
Вірменія	150
Грузія	146
Росія	143
Молдова	110
Киргизія	90
Білорусія	80
Україна	80
Азербайджан	48
Узбекистан	42
Таджикистан	28

Вітчизняний фондовий ринок фактично був представлений лише державними цінними паперами або ж облігаційними запозиченнями на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Кошти, акумульовані державою від продажу облігацій, були направлені не на розвиток економіки в цілому, а на соціальні потреби з метою компенсації заборгованості перед населенням. Порушення відношення між дохідністю облігацій та темпами росту валового внутрішнього продукту в Україні призвело до побудови так званої схеми, коли держава змушена була обслуговувати "старий" борг шляхом випуску нових зобов'язань, тобто до "пірамідального" розвитку.

Ринок корпоративних цінних паперів останні роки розвивався майже виключно за рахунок корпоратизації державних підприємств, а не шляхом випуску акцій для розміщення серед інвесторів. Переважна більшість операцій з випуску акцій підприємств не приводила до залучення ресурсів в економіку, а лише обслуговувала процес приватизації та акумулювання доходів державного бюджету від продажу належних державі часток у корпоратизованих підприємствах. За всі роки приватизації (1992–2002 рр.) до бюджету надійшло 6,5 млрд грн.

Проведення процесу приватизації не забезпечило формування ефективного власника, який був би зацікавлений в інвестиційній діяльності, прискореному оновленні виробництва, його реальному оздоровленні. Часто нові власники, використовуючи напрацьований попередниками потенціал і вкладені кредиторами кошти, намагаються швидко пограбувати підприємство шляхом нещадної експлуатації виробничих потужностей, що позбавляє його майбутнього. При цьому попередні постачальники сировини та енергоносіїв відлучаються, а використовуються свої, "кишенькові", структури, куди спрямовуються величезні грошові кошти, виручені від реалі-

зації продукції за завищеними цінами, або високоліквідна продукція для розрахунків у вигляді бартеру.

Одним із пріоритетів державної інвестиційної політики повинно стати формування сприятливих умов для участі в інвестуванні вітчизняних банків. Вітчизняні банки можуть бути інвесторами власної економіки. Історія становлення ринкових відносин в Україні свідчить, що банківська система, як правило, виступала лідером у впровадженні нових методів і норм економічних відносин та набула на цьому шляху значного досвіду. Банківська система повинна відігравати визначальну роль в інвестиційній діяльності в Україні. Адже саме банки володіють інформацією про фактичний фінансовий стан своїх клієнтів і можуть оцінити їх перспективність в інвестиційному відношенні.

Для надання кредитів на відновлення виробництва потрібні значні кошти, що потребує збільшення концентрації банківського капіталу. Незначні кошти, розпорошені по великій кількості банків, не здатні швидко вивести економіку з фази економічного занепаду. Тільки у великих банків є достатній потенціал для масштабного кредитування шляхом вкладення коштів у модернізацію діючих виробництв.

Інвестиційний потенціал комерційних банків залежно від джерел формування складається із залученого та власного. Економічною передумовою власних банківських інвестицій є статутний капітал, резервний капітал банку і банківський прибуток. Формування ж залученого інвестиційного потенціалу комерційного банку здійснюється за рахунок грошових коштів, розміщених на вкладах, у депозитах, банківських векселях тощо. Інвестиційний потенціал кожен комерційний банк створює по-своєму, залежно від стратегії розвитку.

Загальна (балансова) сума капіталу вітчизняної банківської системи на 01.01.2003 р. становила 9983,4 млн грн. (15,6

відсотка усіх пасивів банків), що на 2074,5 млн грн., або на 26,2 відсотка більше, ніж було на 01.01.2002 р. Загальна сума зареєстрованих та сплачених статутних фондів по системі комерційних банків на 01.01.2003 р. становила 6003,2 млн грн. (60,2 відсотка загального обсягу балансового капіталу).

У доларовому еквіваленті балансовий капітал усіх банків у 2002 р. становив 1,9 млрд дол. США, що в 5 разів менше, ніж у 1991 р. Статутний капітал у доларовому еквіваленті за цей період зменшився в 7 разів.

Однією зі складових капіталу комерційних банків є фінансовий результат їхньої діяльності. У 2001 р. прибутки банків становили 530 млн грн., тоді як за підсумками 2002 р. вони дорівнювали 684,5 млн грн. Збитковими виявились 11 комерційних банків (загальна сума їх збитків – 48,8 млн грн., у тому числі Енергобанку – 17,0 млн грн., Укрспецімпексбанку – 14,6 млн грн.). Інші 146 банків отримали прибутки, загальна сума яких за 2002 р. становила 733,3 млн грн.

Радою та Правлінням Промінвестбанку після його реєстрації було поставлено завдання в короткі строки створити універсальний комерційний банк, який за спектром послуг і рівнем технології не поступався би банкам країн із розвинутою ринковою економікою. Тому поряд із нарощуванням статутного капіталу відбувалося формування інших власних спеціальних фондів (резервного фонду, прибутків минулих і поточного року та ін.), що в сукупності і є власним капіталом банку. Власний капітал у структурі банківських коштів відіграє дуже важливу роль, забезпечуючи міцність банку та ефективність його діяльності. По-перше, власний капітал є джерелом фінансових ресурсів банку і незамінний на початкових етапах діяльності. По-друге, капітал виконує захисно-гарантійну функцію, тобто роль страхового фонду для покриття непередбачених витрат і збитків, що виникають у про-

цесі операційної діяльності банку. Власний капітал банку є тим фундаментом, на якому будується вся споруда банківських операцій. Що міцніший фундамент, то могутніший банк.

Неабияку роль у діяльності банку відіграють і залучені кошти, які збільшують кредитний потенціал банку. Залучені кошти формуються із залишків коштів на рахунках клієнтів, депозитних вкладів юридичних осіб та населення. Досвід останніх років показує, що важливу роль у фінансуванні різноманітних проектів мають відігравати внутрішні джерела коштів, до яких насамперед належать вклади населення. Незважаючи на зниження ставок, вклади населення мають тенденцію до зростання, що свідчить про довіру населення до Промінвестбанку. Вклади населення в 2002 р. порівняно з 1992 р. зросли у понад 70 тис. разів (відповідно 1761,5 і 0,03 млн грн.). Лише за 2002 р. порівняно з минулим роком сума вкладів населення на рахунках в установах Промінвестбанку зросла на 42,3 відсотка, а нині досягла двохмільярдної межі.

За час, що минув від реєстрації банку в нинішньому його статусі, власний капітал збільшився у 4142 разів, у тому числі статутний фонд – у понад 2000 разів, залучений капітал – у понад 440 разів. Власний капітал банку нарощується в десятки разів інтенсивнішими темпами, ніж залучений. Це пояснюється не тільки фінансовою кризою підприємств, обігові кошти яких “з'їли” інфляція і платіжна криза, а й орієнтацією банку на зростання частки кредитних ресурсів за рахунок власних коштів, що, безумовно, є переконливим фактором зміцнення його стабільності, надійності й привабливості для клієнтів.

Становлення Промінвестбанку як одного із найбільших банків України підтверджують показники, наведені у табл. 4.

Таблиця 4

Динаміка основних показників Промінвестбанку у 1992–2002 рр., млн грн.

Рік	Валюта балансу	Власний капітал	Залучений капітал	Статутний фонд	Вклади населення	Прибуток
1992	31	0,2	9,7	0,1	0,03	0,4
1993	224	25,5	136,3	5,6	2,6	52,1
1994	950	83,3	708,6	20,3	22,3	184,8
1995	2 384	304,7	1 363,6	107,5	47,3	394,1
1996	2 598	520,8	1 278,9	151,7	144,7	323,5
1997	2 091	693,5	1 397,9	200,2	357,6	216,5
1998	2 184	682,5	1 501,5	200,2	476,4	61,6
1999	2 487	682,7	1 804,4	200,2	560,0	47,5
2000	3 377	725,8	2 651,2	200,2	678,0	59,0
2001	3 897	774,0	3 122,5	200,2	1 238,1	77,9
2002	5 122	828,3	4 293,3	200,2	1 761,5	78,3

Примітка. *З 1998 р. розрахунок фінансових показників здійснюється за міжнародними стандартами бухгалтерського обліку.*

Промінвестбанк має найбільший власний капітал і є лідером фінансово-банківської системи. Обсяг капіталу банку на кінець 2002 р. з урахуванням створених резервів досяг 1,2 млрд грн., що є найвищим показником у банківській системі України. За фінансової підтримки Промінвестбанку його клієнти виробляють близько третини валового внутрішнього продукту, вносять до державного бюджету 30 відсотків його дохідної частини.

За оцінками журналу “The Banker”, Промінвестбанк входить до числа 20 найбільших банків Європи і до 1000 провідних банків світу. Основними напрямами банківських інвестицій є інвестиційний кредит, обіг комерційних банківських векселів, інвестування банківських фондів і майна в лізинго-

ві, факторингові та інші операції, вкладення у фінансові активи, які дають право участі в управлінні підприємством.

Широко розповсюджена точка зору, що українські комерційні банки недостатньо залучені до інвестиційних процесів з багатьох причин. Головні з них полягають у тому, що українські банки, навіть дуже великі, досить малопотужні для того, щоб фінансувати великі інвестиційні проекти, які реалізують програму структурної перебудови України, а також те, що загальна фінансова нестабільність і далека від досконалості законодавчо-правова база перешкоджають розвитку інвестиційної діяльності банків.

Досвід роботи Промінвестбанку, який сьогодні виступає в ролі провідного організатора в галузі інвестицій, засвідчує, що діяльність інвестиційних банків якісно відрізняється від діяльності чисто комерційних банків. Саме інвестиційний банк є ключовою з’єднувальною ланкою між промисловим підприємством, що прагне мобілізувати капітальні ресурси для реалізації певного проекту, та інвесторами як інституційними, так й індивідуальними. Домінуючими функціями інвестиційного банку є:

- мобілізаційна – вибір найефективніших джерел і способів мобілізації інвестиційних ресурсів, залучення коштів на внутрішньому та міжнародних валютно-фінансових ринках для інвестування їх у національну економіку;
- експертна – відбір та експертиза інвестиційних проектів, розробка методик і критеріїв їх оцінки з погляду інвестиційної привабливості, вибір банків, покликаних стати уповноваженими агентами інвестиційного банку;
- стимулююча – розробка і здійснення комплексу заходів з реалізації схем консорціумного кредитування, в яких інвестиційний банк виступає в ролі головного організатора чи кредитора;

- платіжна – організація проходження фінансових ресурсів, встановлення кореспондентських відносин, розрахунково-касове обслуговування клієнтів, здійснення міжнародних розрахунків;
- контрольна – контроль за ефективним і цільовим використанням залучених коштів, видача гарантованих листів, поручительств та інших зобов'язань, а також контроль за виконанням умов кредитних угод і супровід інвестиційних проектів.

Усі ці функції притаманні на сьогодні Промінвестбанку.

На відміну від банків, які віддавали перевагу спекулятивним операціям, Промінвестбанк завжди підтримував промисловість України. Аналіз показників кредитної діяльності комерційних банків України свідчить про домінуючу роль Промінвестбанку за обсягами кредитування та постійне нарощування його кредитних вкладень в економіку держави. Із загальної суми кредитів, спрямованих усіма комерційними банками України промисловим підприємствам, п'яту частку надано Промінвестбанком. При цьому 33 відсотки суми усіх кредитів промисловості надано підприємствам паливної промисловості та електроенергетики, 42 відсотки – підприємствам чорної металургії, машинобудування та металообробки. Лише в 2002 р. підприємствам промисловості надано 15,7 млрд грн. кредитів. Надаючи кредити виробникам, Промінвестбанк одночасно забезпечує функціонування цілого ряду партнерів, сприяє розбудові економіки та створенню робочих місць.

Пріоритетами при наданні кредитів Промінвестбанком є підприємства галузей, в яких досягнуті найвищі темпи приросту, зокрема металургії та обробки металу (приріст 3,9 відсотка), машинобудування (приріст 11,3 відсотка). Крім того, продукція цих галузей посідає лідируючі позиції й у струк-

турі експорту України: на металопродукцію припадає понад 40 відсотків експорту, на машини та обладнання – 10 відсотків. Спрямування кредитних вкладень установ Промінвестбанку на відновлення виробництва дало вагомі результати: підприємствами збільшено обсяг випуску і реалізації продукції, підвищено експортний потенціал.

Окремими прикладами можуть бути такі інвестиційні проекти, прокредитовані Промінвестбанком в останні роки:

- Харківському державному авіаційному виробничому підприємству надано кредит у сумі 135000 тис. грн. строком на 5 років на виробництво літаків АН-140, АН-74ТК-300, АН-74ТК-300УТ. Проектом заплановано за період до 2007 р. виробництво 44 літаків. Всього на виробництво літаків банком уже надано 171000 тис. грн. кредитів;
- ВАТ "Авдіївський коксохімічний завод" надано кредит у сумі 5950 тис. дол. США строком на 5 років на придбання установок для очищення відхідних газів від сірчаних компонентів;
- ВАТ "Полтавський ГЗК" надано кредит у сумі 5000 тис. дол. США строком на 5 років для закупівлі технологічного обладнання;
- з ДАЗТ "Укрзалізниця" укладено угоду про кредитування в сумі 193000 тис. грн. терміном на 3 роки на оновлення електровозного парку вантажних магістральних електровозів та електропоїздів виробництва ХК "Луганськтепловоз";
- ВАТ "Слов'янський крейдовапняний завод" у 2000 р. надано кредит у сумі 6550 тис. грн. строком на 3 роки для придбання обладнання відповідно до імпортного контракту з фірмою "Svedala Denmark A/S, VS-MFG" (Данія);
- ВАТ "Біомедскло" у 2000 р. надано кредит у сумі 5000 тис. грн. строком на 3 роки та в 2002 р. ще 5000 тис. грн.

строком на 2 роки на реконструкцію і технічне переоснащення основного виробництва;

- з ВАТ "Івано-Франківськцемент" укладено Генеральну Угоду про співпрацю щодо фінансування проекту модернізації шиферного виробництва в сумі 3000 тис. дол. США строком на 3 роки з відкриттям щорічно, в межах Генеральної Угоди, кредитних ліній з максимальним лімітом 3000 тис. дол. США;
- Міжнародній клініці відновного лікування (м. Трускавець) надано кредит у сумі 1 млн дол. США строком на 3 роки на створення нової медичної установи для лікування хворих на органічні ураження нервової системи та інші захворювання з України, США, Німеччини, Росії та інших країн світу;
- ВАТ "Запоріжтрансформатор" було відкрито кредитну лінію на виробничі потреби в сумі 3000 тис. дол. США строком на 2,5 роки.

Однак перед Промінвестбанком, як і перед іншими комерційними банками України, стоять проблеми, породжені неврегульованістю правового простору держави, які перешкоджають розвитку економіки та стримують спрямування коштів на активізацію діяльності українських підприємств. На сьогодні банки не мають у необхідних для економіки обсягах довгострокових пасивів, щоб надавати кредити на тривалий термін.

Україні потрібно переорієнтувати інвестиційну політику з масового розпродажу підприємств іноземним покупцям на використання власного інвестиційного та інноваційного ресурсу й більше розраховувати на власні джерела інвестування. Вони закладені в самому відтворювальному процесі. Необхідно своєчасно акумулювати і швидко інвестувати кошти

в об'єкти найпріоритетнішого значення зі швидким строком обертання і віддачі.

Незначні кошти, розпорошені по великій кількості банків, не здатні швидко вивести економіку з фази економічного занепаду. Тільки у великих банків є достатній потенціал для масштабного кредитування інвестицій шляхом вкладення коштів у модернізацію діючих виробництв.

На 01.01.2003 р. у Реєстрі банків, їх філій та представництв, валютних бірж було зареєстровано 182 банки. Із них ліцензії Національного банку України на здійснення банківських операцій мали лише 157 комерційних банків[1].

Спостерігається стала тенденція до зниження показника достатності капіталу, оскільки активи комерційних банків збільшуються швидше, ніж капітал. У той час як сумарні активи комерційних банків збільшилися за 2002 р. на 34,5 відсотка, капітал виріс на 26 відсотків.

Для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних банків на фінансовому ринку, збільшення можливості інвестування коштів в економіку для комерційних банків, необхідно вжити дієвих заходів зі зміцнення банківської системи України: підвищити вимоги до економічних нормативів комерційних банків та обсягу їх регулятивного капіталу.

Недостатність довгострокових кредитних ресурсів і суперечності між процентними ставками по їх залученню та розміщенню в довгострокові кредити стримує банки від активного інвестування в реальний сектор економіки. Питома вага довгострокових кредитів в загальному обсязі кредитів протягом 1994–1997 рр. залишалася на рівні 10–11 відсотків, за 1998–2001 рр. цей показник у статистичній звітності Національного банку України в результаті зміни методологічного

[1] Бюлетень НБУ. – 2002. – № 12. – С. 149.

підходу до обліку кредитів збільшився до 22 відсотків, а в 2002 р. – до 28,3 відсотка. Для здійснення ефективної інвестиційної діяльності банкам необхідні довгострокові кредитні ресурси. У структурі зобов'язань банківської системи (за термінами погашення) довгострокові зобов'язання становлять 24,2 відсотка[1]. Без створення відповідної ресурсної бази нарощування обсягів довгострокового кредитування буде призводити до втрати банками ліквідності.

Надання кредитних коштів для інвестицій у реальний сектор економіки повинно здійснюватись на умовах, вигідних підприємствам і одночасно не збиткових для банків. Прихильники ідеї дешевих кредитів не враховують, що для них потрібні такі самі дешеві ресурси. Що відбувається на сьогодні? Вкладник не хоче нести гроші до банку під проценти, які незначно перевищують темпи інфляції (прогноз інфляції на 2003 р. – 6 відсотків). Підприємства, звертаючись по кредити, орієнтуються на облікову ставку Національного банку України, яка вже впала до 7 відсотків річних, вважаючи її єдиним критерієм для визначення ціни кредитів. При цьому банки повинні створити обов'язкові та страхові резерви, сплатити податки, та ще й забезпечити власну рентабельність. Утворюється зачароване коло – з метою залучення ресурсів для надання інвестиційних кредитів потрібно платити привабливі проценти, а кредити надавати під низькі ставки.

Розмір облікової ставки Національного банку України має бути науково обґрунтованим, виваженим, поєднувати інтереси вкладників, позичальників і банків. І, головне, банки повинні мати реальний доступ до кредитних ресурсів НБУ для фінансування інвестиційних проектів державного значення під відсотки, нижчі за облікову ставку.

---

[1] Бюлетень НБУ. – 2002. – № 12. – С. 109.

Банківська таємниця завжди була і буде тим елементом, який заохочує вкладати кошти в банк. У багатьох країнах світу, які піклуються про те, щоб гроші їх громадян працювали на державу, банківську таємницю бережуть та вдосконалюють насамперед для недопущення криміналізації банківської сфери.

За даними Національного банку України, станом на 01.01.2003 р. за межами банків знаходилось 26,4 млрд грн. готівкових коштів. Ще близько 15 млрд дол. США готівкою знаходиться на руках у населення. Ця готівка обслуговує не тільки легальний бізнес, а й тіньову економіку. Будь-які кошти, що знаходяться на банківських рахунках, дають змогу прослідкувати їх рух та прогнозувати грошово-кредитну політику. Тому виконання вимог FATF щодо контролю за грошовими потоками без переведення їх у безготівкову форму через банки просто неможливе. Ці кошти за умови залучення їх до банківських установ можуть стати потужним джерелом фінансування національної економіки.

Перспективи введення 5-відсоткового податку на проценти, нараховані на банківські вклади громадян, не стимулюють населення розміщувати свої заощадження у банках. З метою уникнення позабанківського грошового обігу та забезпечення банківської таємниці необхідно:

- не вводити податок на доходи громадян від вкладень у банки;
- відновити обіг фінансових векселів;
- розширити можливості банків щодо випуску ощадних сертифікатів, векселів та інших інструментів залучення коштів;
- максимально здійснювати виплати зарплат, пенсій, стипендій, фінансових допомог через банки;

- розширити сферу безготівкових розрахунків на придбання квартир, машин, землі, коштовностей через банківські рахунки.

Пріоритет податкової застави стримує інвестиційні вкладення комерційних банків. Указом Президента України "Про заходи щодо підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами" в 1998 р. був встановлений пріоритет податкових органів щодо майна і майнових прав, які є предметом податкової застави, перед будь-якими правами щодо цього майна і майнових прав.

Банк має приклади негативного впливу податкової застави на діяльність позичальників. Зокрема, все рухоме майно позичальника Промінвестбанку АТ "Дніпроважмаш" на суму 65 млн грн. було передане в податкову заставу (запис дійсний до 2005 р.), при цьому прострочені борги підприємства перед бюджетом не перевищували 0,8 млн грн. Промінвестбанк був позбавлений законної можливості отримати в заставу ліквідні активи підприємства для продовження його кредитної підтримки.

Закон України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" не змінив ситуацію на краще. Навпаки, з жовтня 2001 р. у більшості випадків податкова застава стала переважати будь-які права інших застав. Отже, права банків на заставлене майно не враховані, а застава знаходиться в руках податківців.

З метою усунення обмежень у кредитуванні вітчизняних товаровиробників, що мають бюджетні борги, а саме забезпечення безризикового отримання в заставу їхніх активів, необхідно встановити рівні умови для банків і податкових органів у разі взяття та оформлення майна в заставу.

Інвестиційне середовище, яке склалось в Україні, не сприяє здійсненню комерційними банками довгострокових інвестицій і не захищає права інвесторів. Відсутність відповідей на такі питання, як, наприклад: чи є тверді гарантії захисту для внутрішніх і зовнішніх інвесторів? Чи існує законодавство, яке б гарантувало безпеку банківським інвестиціям? Чи витримується чинне законодавство? – змушує українські комерційні банки з великою обережністю включатися в інвестиційні процеси, тим більше, що абсурдність, породжена нашою законодавчо-правовою базою, постійно загрожує все новими й новими неприємностями.

З такими неприємностями стикнувся й Промінвестбанк. Свого часу з метою підтримки вітчизняної промисловості банк надав ВАТ "Дніпропетровський завод металоконструкцій імені І.В.Бабушкіна" кредити загальною сумою понад 5 млн грн. Строк користування кредитами закінчився у 1998 р. Проте після появи на заводі нових "власників", які мають неабиякі зв'язки у вищих ешелонах влади, одразу стали вживати заходів щодо уникнення сплати боргу банку. За заявою "нововипеченого" акціонера заводу судом першої інстанції були визнані недійсними кредитні договори між банком та заводом, до яких він не мав жодного відношення і не був на той час акціонером підприємства.

Відсутність вільного доступу до приватизації банків-кредиторів та належної правової бази обмежує банківське кредитування, оскільки нові господарі підприємств за сприяння Фонду державного майна не визнають боргів перед вітчизняними банками. Не вирішеним залишається питання застави землі. Так, наприклад, Фонд державного майна не визнав Промінвестбанк кредитором підприємства "Лінос", яке заборгувало банку 4,3 млн дол. США, хоча інтереси німецького кредитора були враховані. Свого часу ухилилися від по-

вернення боргів у сумі 3,0 млн грн. нові господарі ВАТ "Нижньодніпровський трубопрокатний завод".

Таким чином, існує потреба в законодавчому посиленні захисту інтересів комерційних банків у процесах приватизації державного майна та реорганізації підприємств, яка визначена Указом Президента України "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень".

Необхідно на законодавчому рівні надати банкам-кредиторам право на участь у перерозподілі заборгованості за банківськими кредитами між правонаступниками приватизованого або реорганізованого підприємства. На державному рівні має бути розроблений механізм трансформації проблемної кредиторської заборгованості боржників за згодою кредитора, зокрема за наданими банками кредитами в акції позичальника. Погашення заборгованості боржників можливе за рахунок додаткової емісії цінних паперів, в результаті якої кредитор отримає пакет акцій. Це також дасть змогу підприємству уникнути банкрутства та відновити платоспроможність.

Активно кредитуючи сільськогосподарських товаровиробників, банки не мають можливості брати в заставу землю, оскільки відсутній механізм її реалізації, не сформовано ринок землі, неможливо оцінити її ліквідну вартість. За новим Земельним кодексом, формування земельного ринку в Україні відкладається, а механізми його функціонування залишаються невизначеними.

Потребує удосконалення правова база приватизації, необхідно посилити відповідальність за порушення законодавства у процесі приватизації та за порушення інвестиційних та інших зобов'язань власників приватизованих підприємств. Одним із ключових питань є створення фонду довгостроко-

вого кредитування за рахунок як цільових бюджетних коштів, так і ресурсів Національного банку України.

Успіх програми відтворення економіки безпосередньо пов'язаний з процесом інвестування. Інфраструктура фондового ринку України залишається досить роздрібненою, не сформований "нормальний" первинний ринок цінних паперів. Основна частина фондового ринку обслуговує не реальний рух капіталів, а тільки спекулятивні операції. Нові випуски акцій, як правило, є виключно інструментом компаній у боротьбі за переділ власності. Портфельне інвестування в цінні папери ускладнене через недоліки системи оподаткування та недостатність розвитку системи інституційних інвесторів (інвестиційних та пенсійних фондів, страхових компаній). Непідготовленість підприємств та їх менеджерів до формування стратегічної інвестиційної політики значно збільшує ризики інвесторів.

Для створення сприятливого інвестиційного клімату та стимулювання вітчизняних банків до вкладень в економіку України необхідно:

- створити фонд довгострокового кредитування за рахунок цільових бюджетних коштів і ресурсів Національного банку України;
- зменшити податковий тягар на інвестиції, в тому числі й шляхом створення спеціального режиму оподаткування доходів банків, отриманих у результаті спрямування коштів на інвестиційне кредитування. Україні потрібен такий податковий кодекс, який буде стимулювати інвестиційну діяльність і розвиток фондового ринку, а не навпаки.

Стабільне банківське законодавство – основа кредитно-банківської системи. Отже, його формування – проблема актуальна, об'єктивна і невідкладна. У зв'язку з цим нині головним завданням розвитку законодавчої та нормативної бази

діяльності банків є створення основ для беззаперечного захисту прав банків – національних інвесторів, заборони визнання кредитних угод недійсними, забезпечення передумов для стабільного розвитку банківської системи за оптимізації кількості банків. З цією метою необхідно приймати законодавчі та нормативні акти, що сприятимуть розвитку кредитної системи, підвищать її надійність і самостійність, захистять банки від надмірного втручання адміністративних і контролюючих органів у їхню поточну діяльність. Потребують вирішення серйозні питання в галузі правового регулювання державного управління кредитною системою, а також правового регулювання взаємодії різних її рівнів.

Особливо несприятливий стан справ із законодавчою базою в інвестиційній сфері, що є однією з причин інвестиційної кризи, яка триває в країні. Як показала практика, недостатньо створити економічні умови: приборкати якоюсь мірою інфляцію, стабілізувати курс гривні, знизити процентні ставки. Потрібно сформувати відповідну правову базу, без якої великомасштабних вкладів в економіку ніколи не буде. При цьому мова йде не тільки про іноземні, а й про внутрішні інвестиції. Законодавча база повинна стимулювати інвестиційну діяльність банків як важливого чинника зменшення економічного спаду і наступного піднесення економіки та зростання життєвого рівня населення.

Оскільки будь-яка діяльність комерційних банків у кредитно-інвестиційній сфері базується на аналізі, прогнозуванні та постійному моніторингу двох взаємозв'язаних показників – дохідності та ризику, заходи щодо активізації кредитних операцій в інвестиційній сфері мають передусім забезпечити: вищий рівень дохідності кредитно-інвестиційних операцій порівняно з іншими активними операціями банків; зменшення банківських ризиків від вкладень в інвестиційні

проекти (ризик незбалансованої ліквідності, кредитний ризик, ризик недоотримання прибутку) відносно ризиків вкладень в інші банківські активи. Виходячи з цього, заходи щодо стимулювання кредитної діяльності банків у інвестиційній сфері мають розглядатися державою в трьох аспектах.

Перший аспект – пропозиції щодо стимулювання створення комерційними банками достатнього для інвестування власного капіталу і забезпечення його збереженості шляхом розумного податкового навантаження, розширення видів діяльності комерційних банків, недопущення неточності законів і нормативних актів, різного тлумачення законів контролюючими органами, безспірного стягнення штрафів із банків, заборони прийняття податкових рішень, які мають зворотну силу, притягнення до відповідальності недисциплінованих позичальників банку.

Другий аспект – пропозиції щодо забезпечення зниження ризику в кредитно-інвестиційній діяльності комерційних банків шляхом:

- чіткого визначення пріоритетів у інвестиційній політиці, неухильного виконання всіх зобов'язань, які бере на себе держава щодо банків;
- вдосконалення механізму довгострокового рефінансування Національним банком України комерційних банків за стимулюючими відсотковими ставками, виходячи з наявності високоефективних інвестиційних проектів, що мають стратегічний пріоритет з точки зору цілей державної економічної політики;
- введення механізму державних дотацій процентних ставок за інвестиційними кредитами: отримувачі кредитів на фінансування інвестиційних проектів сплачують проценти за нижчою (порівняно з ринковою) ставкою. Процентна різниця, що виникає за конкретним інвестиційним кредитом, від-

шкодовується банку з відповідного державного (муніципального) позабюджетного фонду. Така практика з 2000 р. використовується в агропромисловому комплексі і дає позитивні результати;

- надання державних гарантій за стратегічно пріоритетними напрямами інвестиційного фінансування. Тут, зокрема, може бути використаний такий механізм: що більше підприємство витратило власних ресурсів на фінансування інвестиційних проектів у попередніх періодах, то, відповідно, більшою є сума довгострокового інвестиційного кредиту, яка надається йому банком та гарантується державою. При цьому значні переваги можуть бути надані тим підприємствам, які, активно займаючись реалізацією інвестиційних проектів, вперше використовують кредитну форму інвестиційного фінансування;
- введення механізму обліку Національним банком України цінних паперів підприємств, які реалізують інноваційні проекти державної ваги і отримують банківське кредитування.

Третій аспект – пропозиції щодо підвищення дохідності кредитно-інвестиційних операцій банків шляхом:

- звільнення від оподаткування прибутку банків, отриманого від операцій з інвестиційного кредитування;
- радикального зменшення норми обов'язкового резервування ресурсів, що залучаються на термін від одного року, що, з одного боку, сприятиме збільшенню ресурсної бази інвестиційного кредитування, а з іншого – дасть змогу зменшити вартість цих кредитів для кінцевого позичальника;
- включення всіх сум, спрямованих на формування резерву для відшкодування можливих втрат за наданими кредитами (в інвестиційну сферу), до складу валових витрат у податковому обліку комерційного банку;

- зниження ставки податку на ту частку прибутку банків, яка направляється ними на фінансування інвестиційних проектів;
- надання банкам права формувати обов'язкові резерви у вільно конвертованій валюті з ресурсів у вільно конвертованій валюті, залучених на термін більше одного року для інвестиційного кредитування;
- розширення валютної позиції банків з метою уникнення ризиків знецінення капіталів;
- заохочення комерційних банків до купівлі акцій підприємств, що виробляють високотехнологічну продукцію, шляхом звільнення від оподаткування тієї частини прибутків банків, які інвестується в акції зазначених підприємств.

Очевидно, що навіть за умов ефективної реалізації запропонованих заходів та появи у банків реальної зацікавленості в кредитуванні інвестиційної діяльності, в сучасних умовах далеко не всі етапи інвестиційного процесу можуть бути профінансовані за рахунок банківського кредиту. Інших джерел фінансування потребують такі види робіт, як формування та відбір найперспективніших інноваційних ідей, фундаментальні (теоретичні) та прикладні дослідження, розробка, проектування та експериментальне виробництво нової продукції. Водночас саме банківський кредит має стати основним джерелом фінансової підтримки етапів серійного виробництва, просування на ринок і реалізації нових товарів і технологій.

Київ, 2003 р.

ЗАХИСТИТИ ВІТЧИЗНЯНОГО КРЕДИТОРА

Кредитування вітчизняного виробника є пріоритетною діяльністю банків України. Проте чинне законодавство не сприяє спрямуванню кредитних коштів на підтримку підприємств і організацій усіх форм власності. Мало того, на законодавчому рівні створено всі умови для ухилення недисциплінованих боржників від погашення заборгованості перед банками. У державі визріла нагальна потреба в законі, який визначав би економічні, організаційні та правові засади захисту прав банків-кредиторів, а також наслідки невиконання кредитних зобов'язань позичальниками.

Автором розроблено проект закону України “Про захист прав кредиторів”, який на правовому рівні покликаний забезпечити стабільний розвиток і діяльність банківської системи України, захистити законні інтереси банків, створити належне середовище на фінансовому ринку держави, сприятливі умови для розвитку економіки та підтримки вітчизняного товаровиробника.

З метою безумовного повернення банківських кредитів, створення сприятливих умов для залучення внутрішніх і зовнішніх прямих інвестицій в економіку України та підтримки вітчизняного товаровиробника на законодавчому рівні пропонується закріпити:

1) пріоритетне право банку на заставу як кредитора, що здійснює кредитну діяльність виключно грошовими кош-

тами, спеціально залученими від населення та суб'єктів господарювання, і несе безумовні зобов'язання щодо їх повернення;

2) заборону визнання кредитних угод недійсними у разі належного виконання кредитором зобов'язань за кредитним договором щодо надання коштів позичальнику та прийняття такого виконання позичальником;

3) положення, згідно з яким будь-який мораторій або інше обмеження на реалізацію майна, в тому числі майна державних підприємств та господарських товариств, у статутних фондах яких є частка держави, не поширюється на випадки реалізації майна, яке було заставлено кредитору до запровадження такого мораторію чи обмеження;

4) скасувати будь-які мораторії на реалізацію застави, оформленої банком з дотриманням норм чинного законодавства, в тому числі у справах про банкрутство;

5) запровадити кримінальну відповідальність керівників підприємств-позичальників за невиконання зобов'язань перед банком щодо повернення кредитів та процентів за них.

Запропоновані автором положення закону встановлюють жорстку фінансову дисципліну для недисциплінованих боржників, які використовують прогалини в законодавстві та відповідне лобі в найвищих органах законодавчої та виконавчої влади і намагаються таким чином уникнути повернення коштів.

Банки-кредитори повинні отримати більше можливостей для захисту своїх грошей та коштів клієнтів і акціонерів. Відомо, що стягнення навіть безспірного боргу є дуже складною судовою процедурою, оскільки боржники навмисно затягують розгляд судових справ шляхом подання скарг на рішення судових органів або на дії державної виконавчої служби. За цей час боржник перераховує кошти на рахунки сво-

їх вільних від зобов'язань фірм і розпродає майно. Отже, для прискорення повернення боргів пропоную прийняти норми, якими встановити таке:

1) у разі невчасного виконання позичальником кредитних зобов'язань заборгованість позичальника перед кредитором може бути стягнута примусово в безспірному порядку за наказом кредитора. Наказ кредитора є виконавчим документом і виконується в порядку, передбаченому Законом України "Про виконавче провадження";

2) до позичальника, який не виконав свої кредитні зобов'язання, кредитор має право вжити таких заходів:

- стягнути в безспірному порядку кошти або звернути стягнення на будь-яке майно позичальника для погашення боргу (кредит, відсотки за користування кредитом, штрафні санкції) на підставі наказу про примусову сплату боргу за кредитним зобов'язанням;
- відмовити у наданні нових кредитів за діючими з позичальником кредитними договорами;

3) реалізація майна, на яке звертається стягнення за наказом про примусову сплату боргу за кредитним зобов'язанням, здійснюється за вибором кредитора будь-яким способом:

- з аукціону (публічних торгів);
- шляхом укладення угоди між кредитором, органом державної виконавчої служби та покупцем про реалізацію майна на користь кредитора;
- іншим шляхом, вказаним в угоді між кредитором та позичальником або третьою особою (майновим поручителем);

4) у разі реалізації заставленого майна з аукціону (публічних торгів) кредитор має право на свій розсуд після першого аукціону (публічних торгів), який не відбувся:

- виставити майно на повторний аукціон (публічні торги);
- залишити майно у своїй власності, при цьому вартість майна зменшується на 30 відсотків вартості, за якою майно виставлялося на останній аукціон (публічні торги);
- звернути стягнення на будь-яке інше майно позичальника в порядку черговості, передбаченої законодавством України;

5) у разі несвоєчасного виконання своїх зобов'язань за кредитним договором позичальник сплачує на користь кредитора пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін. Розмір пені обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати десятикратної облікової ставки Національного банку України, що діяла в період, за який нараховується пеня;

6) будь-яка зміна організаційної форми позичальника, його реорганізація (реструктуризація), крім тих, які проводяться за рішенням суду, можуть здійснюватися лише за згодою кредитора;

7) рішення про приватизацію (корпоратизацію), реприватизацію позичальника може бути прийняте тільки за згодою кредитора.

Для усунення невідповідностей та прогалин у законодавстві, що регулює кредитні відносини, крім прийняття спеціального закону України "Про захист прав кредиторів", необхідно внести також відповідні зміни в деякі законодавчі акти, зокрема у Цивільний кодекс Української РСР, Кримінальний кодекс України, закони України "Про заставу", "Про підприємства в Україні", "Про виконавче провадження", "Про приватизацію державного майна", "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну

діяльність в Україні", "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань".

Зазначені зміни до чинного законодавства значно поліпшать інвестиційний клімат у країні, зменшать вартість банківських кредитів, дисциплінуватимуть позичальників, знизять ризики діяльності комерційних банків, що, у свою чергу, сприятиме зміцненню банківської системи України й захисту вкладів населення та юридичних осіб.

У разі прийняття розробленого закону "Про захист прав кредиторів" в Україні буде справді закріплений принцип "Кредитор завжди правий", який діє нині в усіх розвинених країнах світу.

Київ, 2002 р.

ГОЛОВНЕ ЗАВДАННЯ – ПОБУДОВА РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Запропонований проект Програми діяльності уряду на 2002–2004 рр., хоч і охоплює різні сфери суспільно-економічного життя України, є, по суті, загальним напрямом роботи. Не окреслено конкретні напрями розвитку економіки, стратегію діяльності на перспективу, не визначено роль держави в стимулюванні розвитку народногосподарського комплексу України. Програма діяльності уряду має починатися з чітко сформульованої стратегії розвитку країни, що базується на всебічній підтримці національних виробників і інвесторів як основи зростання добробуту народу. Головним завданням діяльності уряду слід вважати побудову ринкової економіки соціального спрямування за активної участі держави в розвитку пріоритетних галузей, збільшенні кількості робочих місць, захисті вразливих верств населення.

У проекті програми треба приділити значно більше уваги економічному блоку питань. До 2004 р. реальний ВВП плановано наростити на 19,7 відсотка. Це становитиме лише 68,6 відсотка рівня 1992 р. Тому таке зростання – це завдання-мінімум. Крім того, слід визначити плани і щодо інших макроекономічних показників. Насамперед необхідно:

1. Зменшити кредиторську заборгованість з 242,5 млрд грн. у 2001 р. до 200 млрд грн. у 2004 р. Це становитиме 68 відсотків ВВП 2004 р. проти 120 відсотків у 2001 р. У 1992 р. це співвідношення становило 38,4 відсотка.

2. Збільшити інвестиції в основний капітал у 1,9 раза з 26,7 млрд грн. (13,2 відсотка ВВП) до 50 млрд грн. (17 відсотків ВВП 2004 р.). У 1992 р. це співвідношення становило 18 відсотків.

3. Здійснити заходи щодо зменшення частки збиткових підприємств з 42 відсотків у 2001 р. до 25–30 відсотків у 2004 р. У 1992 р. таких підприємств було 9,5 відсотка.

У проекті програми не чітко окреслено галузеві пріоритети. Крім літако-, судно-, автомобілебудування це повинні бути й інші галузі, які використовують значні обсяги національного технологічного і виробничого потенціалу, дають роботу багатьом підприємствам-суміжникам. На новий щабель слід підняти підприємства групи Б, що виробляють товари широкого вжитку. Потрібно чітко встановити економічні важелі відтворення даних галузей, сприяти збуту їх продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Важливо визначити, якими темпами мають розвиватися та чи інша галузь і виробництво, щоб досягти оптимальних пропорцій в економіці. Частка машинобудування в промисловості зменшилася з 30,5 відсотка у 1990 р. до 13,4 відсотка на початок 2001 р., легкої промисловості – з 10,8 до 1,6 відсотка. Треба визначити, яка частка цих та інших галузей в економіці має бути в майбутньому, які будуть важелі для їх розвитку. Не зовсім обґрунтованим видається віддання переваги малим підприємствам. Базову інфраструктуру будь-якої економіки становлять потужні підприємства. Тому малі й великі підприємства мають розвиватися за єдиними “правилами гри”.

У проекті програми декларується пріоритет інновацій, але не вказані джерела їх фінансування та заходи зі стимулювання національних інвесторів. Дуже важливо не допустити адміністративного тиску на банки щодо фінансування не-

перспективних проектів. Незрозумілою є стратегія виведення надлишкових потужностей в гірничо-металургійному комплексі. Необхідно якнайшвидше замінити застарілу техніку. У проекті зовсім не висвітлено проблему підвищення якості продукції.

Подрібнення підприємств, їх приватизація без грошового підґрунтя, відчуження банків від приватизації вже негативно впливає на економіку. Це треба врахувати під час планування подальшої приватизації, особливо обленерго, щоб не розбалансувати цю важливу галузь.

Окремою проблемою є захист національного товаровиробника. Першим пріоритетом Кабінету Міністрів у зовнішньоекономічній політиці має бути не вступ до Світової організації торгівлі, а захист національного товаровиробника.

Незбалансованість зовнішньоекономічної політики проявляється в плануванні від'ємного торговельного сальдо на 2004 р. за рахунок прискореного зростання обсягів імпорту. Імпорт товарів і послуг в Україну в 2001 р. становив 20,5 млрд дол. США. Це більше половини ВВП країни. Особливо небезпечно, що відбувається експансія на наш ринок товарів, аналогічних українським. Імпорт одягу, взуття, деяких видів харчової промисловості збільшився з 30 до 40 відсотків обсягу їх споживання. Імпорт м'яса за 2001 р. зріс у 3,4 раза, молока й яєць – у 1,9 раза.

Це не сприяє розвитку власного сільського господарства і ще більше заганяє українського селянина у глухий кут. Сільгоспвиробники не мають ні дешевої техніки, ні добрив, ні можливостей реалізації своєї продукції. Проблему посилює питання щодо приватизації землі, що може потрапити до рук шахраїв, які не мають нічого спільного із землеробством, як це відбулося з багатьма державними підприємствами. Землю треба передати потужним сільськогосподарським підпри-

ємствам, приватним домогосподарствам, які бажають і здатні її обробляти, мають техніку, можуть ефективно використати банківський кредит.

Найефективнішим важелем стимулювання зростання національного виробництва є виважена податкова політика. Сучасна податкова система ґрунтується на порочній методології, яка зводиться до того, що влада хоче мати дедалі більше податків, контролювати рух коштів суб'єктів господарювання, при цьому найбільший податковий тиск чиниться на тих, хто ефективно працює і чесно сплачує податки. Непомірний податковий тиск, коли після оподаткування з гривні на заробітну плату залишається лише 20 коп., заганяє в тінь значні грошові потоки, чим звужується сфера банківського кредитування. За роки свого існування Промінвестбанк сплатив до бюджету понад 1 млрд грн. різних видів податкових платежів. Це найбільший показник серед банків України. До того ж за останні два роки контролюючі органи перевіряли банк понад 90 разів.

У програмі треба встановити структуру і обсяг податків. Податковий тиск на національного товаровиробника й інвестора має бути знижено з нинішніх 20 відсотків ВВП до 17–18 відсотків ВВП у 2004 р. Вже давно назріла потреба радикально зменшити податки на доходи від інвестицій національних інвесторів в економіку. Це істотно знизить ціну довгострокового банківського кредиту. Необхідно запровадити спрощену та прозору податкову політику, яка буде стимулювати підприємницьку ініціативу громадян та зростання обсягів виробництва. Доцільно зменшити кількість штрафів, обмежити кількість і обсяги перевірок, що проводяться податківцями.

Нині Міністерство фінансів функціонує само по собі, Державна податкова служба, Пенсійний фонд, Державна митна служба – самі по собі, що ускладнює управління держав-

ними ресурсами. Важливо встановити дієву систему регулювання руху державних коштів. Для цього потрібно консолідувати бюджет, включивши до нього Пенсійний фонд, досягти постійного кругообігу, без затримки в окремих банках, грошових коштів, спрямувати їх на розвиток економіки та соціальної сфери, встановити суворий контроль за їх цільовим використанням. Зменшення адміністративних витрат і підвищення ефективності управління має стати одним із пріоритетів діяльності уряду.

Найістотнішим недоліком проекту програми є відсутність розділу щодо розвитку фінансово-банківського сектору як головного кредитного важеля відтворення народногосподарського комплексу. Грошово-кредитна політика окреслена вкрай розпливчасто і не спрямована на динамічний розвиток цієї сфери.

Насамперед треба встановити макромонетарні параметри грошової системи. Це грошова маса, рівень монетизації ВВП, частка грошей поза банками. Якщо ми прагнемо влитися у світові та європейські структури, то нам слід мати й відповідні показники грошово-кредитної сфери. Сьогодні рівень монетизації ВВП не перевищує 19 відсотків, тоді як у розвинених країнах він становить 50–100 відсотків, у Польщі – 42, Угорщині – 45 відсотків. Навіть щоб вийти на рівень 1992 р. – 27,4 відсотка ВВП, грошову масу потрібно збільшити в 1,7 раза до 80 млрд грн. До того ж украй важливо зменшити частку грошей, що знаходяться поза банківською системою, з 42,7 до 20–25 відсотків (рівень 1992 р.). Тому виведення грошової маси з тіньового обігу має стати одним з першочергових завдань уряду. Це дало б змогу банкам акумулювати вагомі інвестиційні ресурси у розмірі 60 млрд грн. безготівкових коштів. Лише тоді можна радикально зменшувати облікову ставку, розробляти і фінансувати проекти загально-

державного масштабу. Додаткові макроекономічні та монетарні показники до Програми уряду на 2002–2004 рр. наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Додаткові макроекономічні та монетарні показники до Програми уряду на 2002–2004 рр., відсоток

Показник	Факт	Прогноз			Довідково
	2001	2002	2003	2004	1992
Рівень монетизації ВВП	18,9	21,0	24,0	27,0	27,4
Інвестиції до ВВП	13,2	14,0	15,0	17,0	18,0
Кредиторська заборгованість до ВВП	120,0	100,0	85,0	68,0	38,4
Грошова маса поза банками	42,7	37,0	31,0	25,0	20,0

Нині банківська система є карликовою стосовно світових фінансових велетнів. Активи всієї системи у 100 разів менші, ніж активи одного Дойчебанку у ФРН (1 трлн євро). Лише один з українських банків – Промінвестбанк – входить до 1000 провідних банків світу.

У проекті програми не визначено стимули для банків щодо кредитування реальної економіки. Частка кредитів банків стосовно ВВП України становить 13,8 відсотка, тоді як у Чехії – 44, Словаччині – 38 відсотків. Тільки Промінвестбанк вклав в економіку України кошти у сумі близько 30 млрд дол. США, що більше, ніж усі іноземні інвестори разом узяті.

У банківській системі України мають місце негативні процеси деконцентрації капіталу на тлі його концентрації на світових ринках. Капітал банківської системи становить 3,9 відсотка ВВП проти 13–16 відсотків у розвинених країнах. Ресурси банків зменшилися з 100 відсотків ВВП у 1992 р. до

23,5 відсотка в 2001 р. У 1990 р. Промінвестбанк видав кредитів в економіку у п'ять разів більше, ніж сучасний рівень ВВП і сума виданих кредитів усіма 153 українськими банками.

Непомірна кількість банків подрібнила капітал і ресурси, створила підґрунтя для процвітання банків-рантьє, які не вкладають кошти в реальну економіку, а існують за рахунок спекулятивних операцій. Тільки великі банки спроможні кредитувати реальну економіку. Про це свідчить досвід Промінвестбанку, який весь свій ресурсний потенціал, що за 9 років збільшився у 400 разів, спрямовує на розвиток національного виробництва. Щорічно близько 10 тис. позичальників усіх сфер економіки отримують кредити банку. Тому концентрація капіталу – нагальне завдання не тільки банківської системи, а й економіки загалом. Підтвердженням цьому є обслуговування паливно-енергетичного комплексу Промінвестбанком, який оперативно задовольняє потреби галузі в кредитах, міжнародних розрахунках та інших послугах. Сприяння концентрації ресурсів економіки в провідних банках має стати одним з першочергових завдань уряду.

У проекті програми задекларовано участь населення у фінансуванні інвестиційних проектів, але не визначено напрями стимулювання залучення коштів населення у банки. Не заплановано обсяги виплат компенсацій вкладникам Ощадбанку. Важливо піднести імідж банківської системи в очах населення, стимулювати насамперед обліковою ставкою збалансованість попиту і пропозиції на ринку банківських депозитів.

Найголовніше – банки залишаються законодавчо незахищеними. Проектом програми передбачено прийняття важливого законопроекту "Про банківський кредит". Проте його основною метою має стати не просто "зменшення обсягів проблемних кредитів", а законодавче визнання незаперечно-

го права банку на виданий кредит і відсотки по ньому та відповідальності позичальника всім своїм майном із встановленням суворої кримінальної відповідальності за його несвоєчасне повернення. Повернення кредитів банкам повинне мати те саме значення, що й стягнення податків, бо це – ресурси для розвитку економіки. Потрібно також прийняти низку законопроектів щодо захисту українських банків у разі вступу України до Світової організації торгівлі, обмеживши, наприклад, частку іноземних банків в активах банківської системи 6–7 відсотками (нині 5,5 відсотка).

Не розроблена фінансово-економічна стратегія в умовах глобалізації економіки. У проект програми не включено план дій уряду на випадок непередбачених обставин: глобальних фінансових криз, терактів, різкого зростання цін на енергоносії. Недавнє подорожчання пального може призвести до зростання валютообмінного курсу, рівня інфляції і, відповідно, до зміни запланованих макроекономічних показників. Особливо можуть постраждати сільгоспвиробники і банки, що їх кредитують. Тому потрібно визначити основні компенсаційні заходи за таких обставин.

Отже, Програму діяльності уряду треба:

1. Доповнити окремим розділом про стратегію розвитку банківської системи. Визначити стратегічну банківську політику і розробити ефективні інструменти та важелі їх реалізації.

2. Розробити законодавчий захист і механізми стимулювання українських банків-інвесторів, створивши низку відповідних законопроектів (табл. 2).

3. Розширити перелік прогнозних макроекономічних і монетарних показників, запланувавши зростання обсягів інвестицій і рівня монетизації економіки за умов зменшення кредиторської заборгованості та грошової маси, що знаходиться поза банками.

4. Визначити важелі стимулювання розвитку національного товаровиробника і захисту національної економіки при вступі України у Світову організацію торгівлі. Встановити галузеві та регіональні пріоритети.

5. Передбачити забезпечення розрахунків в економіці тільки грошовими коштами, організацію управління грошовими потоками, виведення з "тіні" капіталів і спрямування їх у реальну економіку.

Таблиця 2

Перелік законопроектів у сфері грошово-кредитної політики для включення в Програму

Назва законопроекту	Зміст
Про банківський кредит	Встановити, що кредит є власністю банку. Неповернення кредиту – це порушення права власності, за що винні особи несуть кримінальну відповідальність. Надати першочергове право банкам на відчуження майна боржників.
Про стимулювання національних інвесторів	Надати банкам, що вкладають в економіку понад 5 відсотків кредитів усіх банків, статус національних інвесторів. Знизити для них податкове навантаження, враховувати їх інтереси під час приватизації, реорганізації, ліквідації підприємств-боржників.
Про організацію грошово-кредитного ринку	Встановити механізми безперебійного обігу грошових коштів, визначити норми швидкості обігу державних коштів. Стимулювати створення фінансово-промислових груп.
Про відповідальність за розповсюдження упередженої інформації про банки	Встановити економічну відповідальність за розповсюдження інформації, що завдала збитків або призвела до втрати ресурсів банків.

Київ, 2002 р.

ПРИНЦИПОВІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОСНОВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

У правовій практиці взагалі не повинне використовуватись поняття “визнання кредитних угод недійсними” за наявності угоди і факту отримання грошей у банку. Всі інші формальні умовності не є аргументом для визнання кредитних угод недійсними.

Фінансові ресурси банків – це загальнонаціональне надбання, заощадження населення. Вони стрімко зростають. За 2002 р. вклади населення в банках збільшилися в 1,7 раза до 19 млрд грн. Тому будь-які спроби не повернути кредити є крадіжкою народної власності, яка підриває процеси кредитування економіки України.

На жаль, приклади визнання кредитних договорів недійсними непоодинокі: Макіївський коксохімзавод – на 4 млн грн., Дніпропетровський завод металоконструкцій – на 3,5 млн грн., авіаційна компанія “Дніпроавіа” – договір застави аеровокзалу, який був забезпеченням кредитів на суму 6 млн дол. США.

Якщо є рішення суду на користь банку, виконавчі служби повинні їх виконувати незалежно від форми власності боржника. Інакше приклади блокування рішень судів почнуть тиражуватись іншими структурами, що призведе до правового нігілізму й анархії. Ділки тіньового бізнесу продовжувати-

муть наживатися за рахунок заощаджень трудящих, розміщених у банках.

Свої зобов'язання повинна виконувати і держава. Незважаючи на рішення судів, постанову Кабінету Міністрів «Про реструктуризацію заборгованості державного підприємства "Херсонський суднобудівний завод" перед Промінвестбанком», ці борги в сумі 136 млн грн. залишаються непогашеними. Більше того, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції прийняло рішення про корпоратизацію підприємства, що може призвести до неповернення кредиту банку. Також державними органами з 1996 р. не вирішується питання погашення заборгованості за кредитом, наданим Державному комітету України з матеріальних ресурсів, у сумі 13 млн грн.

Значним гальмом для розвитку державного сектору економіки є мораторій на відчуження майна держпідприємств. Надаючи кредити, банки "обходять" цей сектор, і він залишається на узбіччі інвестиційних процесів. Якщо в 2001 р. на державний сектор припало 10,2 відсотка всіх кредитів банків, то в 2002 р. – лише 8,8 відсотка. Так, Промінвестбанк багато років не може домогтися повернення кредиту ВАТ "Оріана" в зв'язку з дією мораторію на відчуження майна.

Взагалі накладання мораторіїв суперечить Конституції України.

Вкрай негативним явищем є розподіл підприємств з метою уникнення від сплати боргів та ігнорування законних прав банків при приватизації держпідприємств. Так, для приватизації Лисичанського "Ліноса" Промінвестбанк на виконання постанови Кабінету Міністрів України надав кредит для розрахунків з Вестдойче Ландесбанком у сумі 4,3 млн дол. США, який навіть не був включений у зобов'язання нового власника підприємства.

Законодавством у цілому передбачене право банків на безспірне списання коштів боржників, які злісно не повертають кредити. Проте воно фактично не діє. Великі банки захищають інтереси розвитку економіки (тільки Промінвестбанк вклав за 10 років в економіку України понад 27 млрд дол. США, що в 5 разів більше, ніж усі міжнародні структури разом узяті), є значними платниками податків (Промінвестбанк за період своєї діяльності сплатив до бюджету понад 1,1 млрд грн.), акумулюють великі обсяги коштів населення (в Промінвестбанку знаходиться 2 млрд грн. вкладів). Тому вони повинні мати право на безспірне списання коштів з боржників, що ухиляються від повернення позик банків.

Необхідно змінити законодавство про банкрутство. Нині процедури банкрутства і санації тривають роками і є шпаринкою для недисциплінованих позичальників не виконувати законні вимоги банків-кредиторів.

На перший план виходить інвестиційне кредитування інноваційного розвитку економіки. Тому необхідна низка законів з цього питання. Нині інвестиційну діяльність регулює близько 100 законодавчих актів, але вони захищають інтереси іноземних кредиторів, а не національних інвесторів. Необхідно прийняти Закон "Про національні інвестиції", де визначити статус національного інвестора і закріпити його роль в розвитку виробництва.

Глобальна фінансова проблема – монетизація української економіки. Фінансові ресурси банків значно менші, ніж в інших країнах світу. Монетизація економіки США безготівковими грошима в 7 разів нижче, ніж в Україні. А це той інвестиційний ресурс, який може забезпечити довгострокове кредитування науково-технічного прогресу. Збільшення і концентрація ресурсів у провідних банках – необхідна передумова створення фінансового базису розвитку виробництва. З

цією метою необхідно запровадити державне регулювання грошовими потоками для того, щоб сконцентрувати ресурси на пріоритетних напрямах у тих банках, що кредитують реальну економіку, а не розпорошувати їх по безлічі дрібних банків, які займаються спекулятивними операціями.

Якщо вже країна хворіє на мораторії, то треба ввести мораторій на відкриття нових банків і прихід іноземних банків на український ринок як такий, що вже перенасичений банківськими установами. Науково доведено, що зі зменшенням числа банків збільшується їхній внесок в економіку. Необхідно підвищити вимоги до капіталу банків до 5 млн євро і закрити банки, що не виконують дану вимогу.

Інша важлива проблема – оподаткування доходів від вкладень громадян у банках. Цей захід може призвести до відтоку вкладів з банківської системи. Відсотки за вкладами і так зменшуються, а у разі їх оподаткування населення може перевести свої заощадження в інші сфери, у тіньовий бізнес. Наприклад, почнуть скуповувати квартири і їх ціна зросте. Така ситуація вже має місце, а кредитування житлових програм не розвивається.

Існує проблема кредитування сільгоспвиробників. У 2002 р. за умов високих врожаїв склалася жахлива ситуація з реалізацією зерна. Трейдери за безцінь намагались скупити сільгосппродукцію. В результаті село банкрутує, продукція реалізується за ціною нижчою, ніж витрати, кредити банкам не повертають. Кредитування сільгоспвиробників на сьогодні ризикове і невигідне, необхідно запровадити систему держзакупівель, у тому числі шляхом залучення банківських кредитів за твердими цінами, які б компенсували витрати і давали селу змогу нормально розвиватися.

Київ, 2002 р.

ЩОДО МЕТОДІВ РЕЙТИНГУВАННЯ БАНКІВ

Ефективність діяльності окремих банків і банківської системи в цілому можна оцінити у двох аспектах – вузькому і широкому. У вузькому розумінні оцінка ефективності передбачає розрахунок окремих показників, які характеризують прибутковість діяльності банку. У широкому розумінні ефективність діяльності банку характеризують комплексні інтегральні показники, за якими діяльність банку оцінюється в цілому і можна врахувати такі компоненти, як ліквідність, платоспроможність, якість кредитного портфеля та ін. На підставі цих показників складаються рейтинги банків і здійснюється комплексна оцінка їх діяльності.

Науково обґрунтовані рейтинги банків виконують ряд важливих функцій, серед яких:

- визначення місця банку в середовищі інших банків, що дає змогу менеджменту банку оцінити його “слабкі” та “сильні” сторони порівняно з іншими банками і прийняти адекватні рішення з удосконалення діяльності банку;
- оцінка банків клієнтами – підприємствами і населенням, інвесторами для прийняття рішень щодо співпраці з тими чи іншими банками;
- міжнародна оцінка надійності та стабільності банків для налагодження співпраці й надання рейтингу банківській системі в цілому.

У світовій практиці існує низка різних підходів до рейтингової оцінки банків. Найрозповсюдженішим серед них є рейтинг за системою CAMEL. В основу даної системи, розробленої в 1978 р. американським банком (Sheshunoff Bank), було покладено використання семи груп факторів:

1 – розвиток банку;

2 – категорія банку (співвідношення з іншими банками);

3 – інвестиції в сфери з підвищеним ризиком;

4 – надійність (капіталізація) банку;

5 – сума та тенденції за проблемними позиками;

6 – джерела дохідності, загальна прибутковість;

7 – позиція банку щодо вимог "до запитання".

Фактори 4–7-ї груп і є основою CAMEL-аналізу:

C – достатність капіталу;

A – якість активів;

M – якість управління;

E – дохідність;

L – ліквідність.

За кожним фактором (крім якості управління) визначається щонайменше один показник:

- достатність капіталу – співвідношення капіталу і активів;
- якість активів – проблемні позики в загальній сумі активів;
- дохідність – прибуток до середніх активів;
- ліквідність – короткострокові активи за мінусом короткострокових зобов'язань до загальної суми активів.

Розраховується фактичне значення кожного показника і йому присвоюється відповідний бальний рейтинг від 0 до 99. За основу (еталонне значення) береться нормативне значення. При цьому всі банки поділяються на однорідні групи-кластери, для яких встановлені свої значення. Найпоширені-

шими нормативами для американських банків на середину 90-х років були:

- для достатності капіталу – 7,5–11 відсотків;
- для якості активів – не більше 8 відсотків;
- для дохідності активів – 3 відсотки;
- для ліквідності – 22–24 відсотки.

Кожному із цих чотирьох показників задана вага – його значимість при оцінці діяльності банку. Для достатності капіталу – це 22,7 відсотка, якості активів – 37,5 відсотка, дохідності – 24,7 відсотка, ліквідності – 15,1 відсотка (всього 100 відсотків). Таким чином, найбільше значення американські банкіри надають якості активів і найменше – ліквідності. Отриманий рейтинг за кожним показником зважується на вагу кожного показника і обраховується загальний результат.

Наприклад, якщо за даною методикою обрахувати рейтинг Промінвестбанку за 2001 р., то розрахунок буде мати такий вигляд:

1. Достатність капіталу: 745 / 3900 = 19,1 відсотка > 11 відсотків (норматив), тобто дорівнює 99 балам, помножити на вагу (0,908) = 90 балів.

2. Якість активів: 199 / 3900 = 5,1 відсотка. Якщо норматив не більше 8 відсотків, бал дорівнює 99, а з урахуванням ваги показника: 99 • 1,48 = 146 балів.

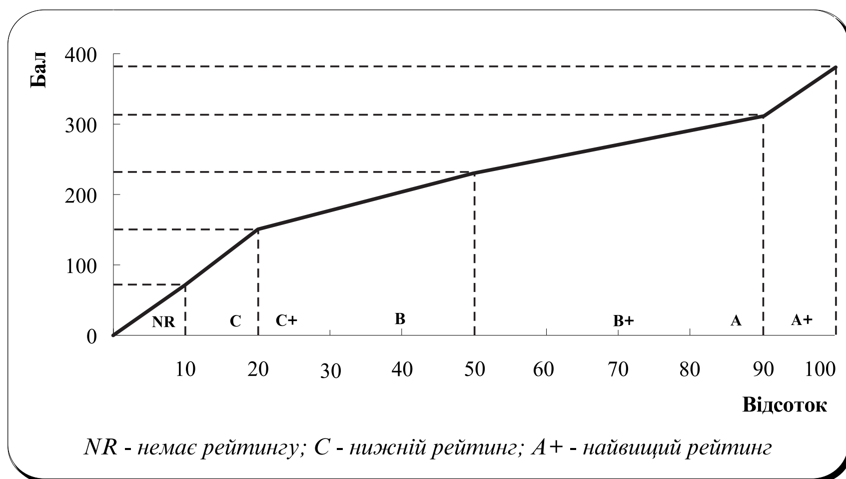
3. Дохідність активів: 78 / 3900 = 2 відсотки. У балах це 2/3 (еталон) = 67 балів, з урахуванням ваги (0,988) = 66 балів.

4. Ліквідність: 318 / 1500 (кошти до запитання) = 21,2 відсотка. 21,2 / 24 бали помножити на 0,6 (вага) = 53 бали.

Сумарна кількість балів: 90 + 66 + 53 + 146 = 355 балів.

Узагальнена рейтингова оцінка американських банків здійснюється за шкалою, наведеною на рисунку.

Шкала для розрахунку рейтингу банків



Якщо оцінювати за даною системою Промінвестбанк, то він отримає найвищий рейтинг А+.

Існує також безліч інших рейтингів, але практично у всіх є головна вада – використання бального, тобто суб'єктивного методу для поєднання різних факторів і визначення загальної бальної оцінки діяльності банку. Бальні методи хоч і вдосконалюються, розробляються детальні шкали балів, проте вони не повністю враховують вплив кожного фактора на загальний результат.

Значною мірою уникнути бального суб'єктивізму, визначаючи рейтинги банків на основі сукупності факторів, що характеризуються різнорідними показниками, дає змогу метод сум відхилень від середніх значень. Суть його така: за кожним показником визначається середнє значення по групі банків, що аналізуються. Для кожного банку розраховується співвідношення фактичного значення показника і середнього

значення по групі банків. Якщо показник побудований за принципом "що менше, то краще", наприклад, частка прострочених позик в їх загальній сумі, то розраховується співвідношення середнього значення показника до фактичного його значення по банку. Таким чином формується матриця коефіцієнтів співвідношень фактичних значень усіх показників, що аналізуються, та їх середніх значень.

Дані коефіцієнти не є абсолютними значеннями і мають однакову економічну сутність: співвідношення до середнього значення. Тому на їх основі, шляхом підсумовування або розрахунку середнього значення, можна визначити інтегральний, узагальнюючий коефіцієнт, який і буде вказувати місце конкретного банку в рейтингу банків. Залежно від ваги, тобто значення конкретного показника при розрахунку рейтингів, йому можна надати те чи інше вагове значення, як і в системі CAMEL, де найбільша вага надана показнику "якість активів". Якщо використати підходи даної системи, то вагове значення для показника ліквідності становитиме 1 (мінімальне значення (0,151) приймається за основу), достатності капіталу – 1,5 (0,227 / 0,151 (вагові значення CAMEL)), дохідності – 1,64 (0,247 / 0,151); якості активів – 2,48 (0,375 / 0,151).

Застосовуючи дану методологію можна складати рейтинги банків як за абсолютними (капітал, активи тощо), так і за відносними (рентабельність, ліквідність тощо) показниками.

Ми за допомогою даної методики провели рейтинг восьми найбільших банків України станом на 01.04.2002 р., базуючись на даних, опублікованих у журналі "Вісник НБУ", 2002, №6 по двох групах показників, за якими оцінюються надійність банків (показники платоспроможності й ліквідності) та ефективність (прибутковість) їх діяльності. Результати розрахунку представлено в таблиці.

Таблиця

Аналіз надійності банків здійснюється за наведеними нижче показниками:

1. *Співвідношення балансового капіталу і загальних активів.*

Оцінює платоспроможність банку в цілому (без урахування рівня ризику статей активів). Характеризує покриття активів власними коштами банків. Найбільшим це співвідношення є в Промінвестбанку (16,3 відсотка) і в Укрсоцбанку (14,2 відсотка).

2. *Співвідношення загальних активів і зобов'язань банку.*

Відображає загальну ліквідність банку, іншими словами – здатність забезпечувати вчасне та повне виконання грошових зобов'язань. Найбільше значення цього показника у Промінвестбанку (131,7 відсотка) і Укрсоцбанку (131,4 відсотка).

3. *Співвідношення високоліквідних і робочих активів.*

Характеризує забезпеченість високоліквідними активами активних операцій. Робочі активи включають в себе статті “Кредитний портфель” + “Вкладення в цінні папери” + “Високоліквідні активи”. Це співвідношення найвище в Промінвестбанку (26,7 відсотка) і в Укрсоцбанку (25,8 відсотка).

4. *Співвідношення коштів, отриманих від банків та інших фінансових установ, і зобов'язань банку.*

Що менше банк залежить від інших фінансових установ, то вищі його стійкість і рівень незалежності. Що менше значення цього показника, то краще. Для зручності розрахунків його було приведено до однієї направленості з іншими показниками – що більше, то краще. Для цього його значення віднімається від 100.

Кошти, отримані в інших банків, – це “Кошти НБУ” + “Міжбанківські кредити і депозити”. Найкращим цей показник є в Промінвестбанку (взагалі немає коштів інших банків) і в Ощадбанку (98,4 відсотка).

До показників прибутковості належать:

5. *Прибутковість активів* – співвідношення прибутку і загальних активів банку.

Характеризує здатність банку забезпечити найбільшу віддачу активів, їх прибутковість. Найкращий цей показник у Промінвестбанку (0,61 відсотка) і в Приватбанку (0,17 відсотка).

6. *Прибутковість капіталу* – співвідношення прибутку і балансового капіталу банку.

Прибутковість капіталу є узагальнюючим показником результативності діяльності банку і характеризує здатність банку нарощувати капітал за рахунок прибутку. Цей показник найвищий в Промінвестбанку (3,77 відсотка) і в Приватбанку (2,38 відсотка).

Загальний рейтинг банку розраховано як середню арифметичну з коефіцієнтів за кожним показником. Усі показники мають однакову вагу, тобто вплив на загальний рейтинг. Найвищий рейтинг у Промінвестбанку (1,81). Аналогічні рейтинги за даними або іншими показниками можна проводити і по інших групах банків та банківській системі в цілому.

Складання рейтингів може стати одним з важливих елементів побудови відносин клієнтів і банків, особливо клієнтів, що мають народногосподарську вагу, тому невдалий вибір ними обслуговуючого банку може призвести до втрат значних обсягів фінансових ресурсів економіки. Враховувати рейтинги банків повинні й державні органи, тому що коло державних банків обмежено двома, і їм постійно доводиться співпрацювати з комерційними банками. Рейтинги банків необхідні й самим банкам, які постійно контактують один з одним у процесі міжбанківського кредитування, підтвердження акредитивів, купівлі цінних паперів, емітентами яких виступають банки, злиття або поглинання одних банків іншими.

Для визначення лімітів у разі міжбанківського кредитування банки на основі запропонованої нами методології рейтингування можуть визначати частки вільних кредитних ресурсів, які вони можуть розмістити в тому чи іншому банку. Наприклад, для групи "великих банків" сума рейтингів банків становитиме 7,44. Частка кожного банку в даній величині становитиме: Промінвестбанк – 24,3 відсотка (1,81 / 7,44); Приватбанк – 13,0; Укрсиббанк – 12,1; Райффайзенбанк – 11,3; Укрсоцбанк – 11,0; Ексімбанк – 10,6; "Аваль" – 8,9; Ощадбанк – 8,8 відсотка. Якщо будь-який банк не з групи "великих банків" розміщує свої вільні кошти серед великих банків, то свої міжбанківські кредити він може розподілити пропорційно запропонованій структурі. Визначаючи рейтинги, як мінімум, щоквартально за наявними статистичними даними, банки можуть корегувати свою політику на міжбанківському ринку кредитів і депозитів.

Київ, 2002 р.

ПРОБЛЕМИ БАНКІВСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО СОТ

Багато хто з українських економістів і особливо політиків висловлює ейфорію щодо вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ). Серед основних аргументів – нарощення обсягів експорту, за деякими оцінками, на 400 млн дол. США, збільшення іноземних інвестицій в 1,5–2 рази[1]. Проте вплив процесів глобалізації на українську економіку ще недостатньо досліджений.

Порогові показники економічної безпеки в Україні вкрай несприятливі для її вступу до СОТ. Значна відкритість економіки (експорт становить 52,7 відсотка ВВП, у той час як у США – 12 відсотків), спад виробництва (обсяг промислової продукції становить 65,6 відсотка рівня 1990 р., сільського господарства – 58,5 відсотка), демонетизація економіки (18,4 відсотка ВВП, у той час як у країнах Західної Європи – понад 50 відсотків) свідчать про недостатню конкурентоспроможність країни. Витрати з держбюджету на науково-дослідні роботи становлять 0,3 відсотка ВВП при пороговому значенні 2 відсотка; ВВП на душу населення дорівнює 0,8 тис. дол., у той час, як у США – 26,2 тис. дол., рівень інфляції – 6,1 відсотка (у США – 3,2). Справжню загрозу економічній безпеці становить доларизація економіки і бартеризація господарських операцій. Тіньовий сектор вже давно перескочив "без-

[1] Діловий вісник. – 2002. – № 3.– С.13.

печне” порогове значення 15–30 відсотків ВВП, що робить малоефективними спроби держави щодо регулювання економіки. Жодна з вітчизняних структур не входить у 250 найбільших компаній світу[1].

Вступ до СОТ за цих умов найближчим часом відкине Україну до тих 85 відсотків з 140 країн-членів, які є потенційними об'єктами глобалізації і несуть її тягар. За оцінками спеціалістів, після вступу України до СОТ можна очікувати погіршення економічних умов діяльності в автомобілебудуванні, суднобудуванні, електронній, легкій, шинній промисловості, виробництві продовольчих товарів. Австралія, Канада, Нова Зеландія наполягають на значному, майже в 2 рази, зниженні ввізного мита на сільськогосподарську продукцію. Це за умови нерозвиненості сільськогосподарського виробництва і відсутності державних дотацій поставить його на межу банкрутства. Своєрідною “групою ризику” зі вступом до СОТ стають національні виробники, українські транспортні компанії, банки, інвестиційні фонди та страхові компанії.

Зі вступом до СОТ автоматично будуть прийняті міжнародні вимоги щодо лібералізації фінансових ринків. Адаптація банківської системи України до європейських стандартів потребує значних зусиль і часу. Через це вже сьогодні необхідні термінові заходи для усунення проблем, що стримують розвиток банківської сфери. Якщо вчасно їх не ліквідувати, то банківська сфера не вистоїть у конкурентній боротьбі з іноземними фінансовими установами.

Національна фінансово-банківська система пройшла порівняно з іншими країнами короткий період розвитку і знаходиться на етапі становлення. Діючий на сьогодні Закон

---

[1] Бюлетень НБУ. – 2001. – №12; 2002.– № 1; *Фатхутдинов Р.А.* Оценка конкурентоспособности страны // Промышленность России. – 2000. – № 3. – С. 64.

України "Про банки і банківську діяльність" прийнятий лише наприкінці 2000 р., а самі банки перейшли на міжнародні стандарти обліку тільки з 1998 р. Крім того, міжнародні стандарти передбачають облік фінансових активів і зобов'язань банків (включаючи похідні інструменти), порядок розподілу фінансових активів, а також оцінки справедливої вартості фінансових інструментів, який відрізняється від принципів обліку, встановлених чинним законодавством України.

Вже на сьогодні банки із 100-відсотковим іноземним капіталом, кількість яких становить 3 відсотки усіх банків України, зосереджують 4,4 відсотка загального капіталу банківської системи, контролюють 5,4 відсотка всіх активів. При цьому в економіку України вони спрямовують лише 85 відсотків залучених коштів. Водночас, наприклад, Промінвестбанк вкладає в народне господарство 93 відсотки залучених ресурсів.

Зі вступом до СОТ українські банки можуть бути витісненими з національного фінансового ринку. Про це свідчить досвід східноєвропейських країн. У Чехії частка іноземного банківського капіталу становить 47,3 відсотка, Угорщині – 59,5, Польщі – 36,3 відсотка. У Болгарії лише 3 з 28 банків є національними. Банківські групи Західної Європи активно цікавляться придбанням таких банків, як Промінвестбанк, "Аваль", Приватбанк, Укрсоцбанк та ін.[1]

Одним із аргументів прихильників найскорішого вступу України до СОТ є те, що активний допуск іноземного капіталу посилить конкуренцію, підвищить ефективність функціонування банківської системи, поліпшиться менеджмент та якість послуг, стануть доступними нові технології. Проте очевидно, що подібна конкуренція є завідомо нерівноправною, бо неможливо порівнювати потенціал нашої банківської

[1] Галицькі контракти. – 2000. – № 41. – С. 12–13.

системи і банків, наприклад, Швейцарії чи Німеччини. Активи всіх українських банків разом узяті (10 млрд євро) у 100 разів менші, ніж активи одного Дойчебанку (ФРН) (майже 1 трлн євро). Серед українських банків тільки Промінвестбанк входить до числа провідних банків світу і займає серед них 1006 місце[1].

Між тим іноземні банки в Україні мають своєрідні "пільги". Вони можуть тримати частину активів у ВКВ. Ці кошти депонуються в НБУ, в той час як активи українських банків знецінюються паралельно з девальвацією гривні.

Іноземні банки, на відміну від українських, можуть залучати дешеві ресурси на світових фінансових ринках. З одного боку це дасть їм надприбутки у разі надання кредитів українським позичальникам, а з іншого – змусить українські банки знижувати ставки за своїми депозитами. Це призведе до відтоку коштів з українських банків у ті самі іноземні банки, які вважаються надійнішими за українські.

Одним із основних факторів, що негативно впливає на конкурентоспроможність банківської системи є низький рівень її капіталізації та концентрації капіталу. Капітал банківської системи на 01.01.2002 дорівнює 7,9 млрд грн., що становить усього 3,9 відсотка ВВП. Рівень капіталізації банківської системи в розвинутих країнах – 13–16 відсотків ВВП, а в тих, що розвиваються, – 7–9 відсотків ВВП.

Лише Промінвестбанк має високий рівень капіталізації. Він не проїдав свої прибутки, а направляв їх на збільшення капіталу. Капітал банку в 75 разів більший за нормативні вимоги Національного банку України. На сьогодні його капітал найбільший серед українських банків і перевищує капітал будь-якого українського банку в декілька разів.

---

[1] The Banker. – 2001. – August. – С. 76.

В Україні мають місце негативні процеси розпорошення капіталу по безлічі малих банків. Такі банки займаються так званими сурогатними операціями, які не мають нічого спільного з кредитуванням економіки. Кількість зареєстрованих банків в Україні зросла з 133 у 1992 р. до 189 у 2001 р. При цьому, якщо в 1997 р. їх капітал становив 2,1 млрд дол. США, то в 2001 р. він дорівнював лише 1,5 млрд дол. США[1].

У той час як у нас розпорошується банківський капітал, в інших країнах він концентрується. В Чехії всього 5 системоутворювальних банків із 42, у Хорватії – 5 із 79, у Словенії – 3 із 99, у Китаї – 4 із 40 тисяч!

Через розпорошення ресурсів штучно зростає відсоткова ставка за кредитами, тому що банки, які кредитують економіку, вимушені шукати ресурси, а інші банки заробляють на цьому посередницькі доходи на ринку ресурсів. Деконцентрація капіталу збільшує ризик кризи банківської системи, зменшує можливості довгострокового кредитування економіки, яке під силу тільки великим банкам.

За оцінками Світового банку, вартість послуг банківської системи України є найдорожчою в Європі. В результаті її конкурентоспроможність та інвестиційні можливості обмежені. Для цього є об'єктивні причини і чисто адміністративними методами зниження облікової та кредитної ставки цієї проблеми не вирішити.

Зниження облікової ставки спонукає банки зменшувати депозитні ставки для своїх клієнтів, що призводить до втрати ресурсного потенціалу. Для того, щоб вижити в цих умовах, банкам необхідно різко збільшити обсяги кредитування, а для цього немає ні економічних передумов, ні належної законодавчої бази, яка стояла б на захисті кредитора. Через це банки насамперед думають про виживання, а не про кредитування реальної економіки.

---

[1] Бюлетень НБУ. – 2002. – № 1. – С. 141, 147.

Тільки великі банки спроможні кредитувати реальну економіку. Про це свідчить досвід Промінвестбанку, який весь ресурсний потенціал, що за 9 років збільшився в 400 разів і на початок травня 2002 р. досяг 4,2 млрд грн., спрямовує на розвиток національного виробництва. Щорічно близько 10 тис. позичальників усіх форм власності і сфер економіки отримують кредити Промінвестбанку. Кредитний портфель за 9 років збільшився у 415 разів і досяг майже 3 млрд грн. За цей період в економіку країни вкладено кошти в різних валютах, еквівалентні 23,5 млрд дол. США.

Радикальні кроки НБУ зі зниження облікової та кредитної ставки не адекватні рівню розвитку економіки країни, яка продовжує знаходитись у кризовому стані. Поліпшення інвестиційного середовища в Україні можливе тільки за умови усунення негативних чинників, які впливають на розмір процентної ставки за кредитами. Серед них:

Висока норма обов'язкових резервів НБУ, яка є значно вищою за світові стандарти. В Україні вимоги щодо резервування становлять переважно 6–14 відсотків суми залучених коштів, тоді як аналогічний показник у США не перевищує 3 відсотків, у Японії – 2,5, в Англії – 0,51 відсотка. Це означає, що понад 3 млрд грн. “зв'язані” і не працюють на реальну економіку.

Збитковість і нерентабельність половини підприємств України. Дебіторська заборгованість суб'єктів господарювання за 2001 р. збільшилася на 18,7 відсотка і перевищила 200 млрд грн. Якщо в 1992 р. частка власних грошей підприємств становила 15 відсотків, то на сьогодні вона знизилася до 3 відсотків.

Обмеженість ресурсів. Понад 100 млрд грн. у різних валютах обертається за межами банківської системи. Крім того, з України вивезено понад 20 млрд доларів США.

Непосильний податковий тиск на банківську систему. Крім сплати загальноприйнятих податків, банки несуть додат-

кове навантаження, наприклад до Пенсійного фонду сплачують 1 відсоток обсягу купленої валюти, до Фонду гарантування вкладів населення – початковий збір у розмірі 1 відсоток статутного капіталу банку та регулярні збори двічі на рік по 0,25 відсотка загальної суми вкладів, включаючи нараховані за вкладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, а також 30 червня кожного поточного року.

Бідність населення. Реальна заробітна плата, а відповідно й купівельна спроможність населення України за 10 років зменшилася в 4 рази. В Україні найнижчий рівень оплати праці серед країн СНД. Якщо в Казахстані середньомісячна зарплата дорівнює 100 дол. США, в Росії – 90, в Білорусії – 65, то в Україні – близько 50 доларів на одного працівника.

Негативний імідж банків, що створився в результаті банкрутства ряду банків ("Денді", "Слов'янський", "Україна" тощо), не зацікавлює вкладників тримати кошти в банках за ставкою, нижчою 25 відсотків.

Незважаючи на перелічені проблеми, процентна політика Промінвестбанку спрямована на підтримку вітчизняного виробника і сприяє розвитку виробництва. Підтвердженням цього є зменшення процентної ставки за кредитами банку у національній валюті з 35,6 до 24,6 відсотка в першому кварталі 2002 р., тоді як середня процентна ставка комерційних банків України становила 27,7 відсотка. Зниження плати за кредит стало можливим завдяки оперативним заходам Правління Промінвестбанку щодо зменшення вартості залучених кредитних ресурсів.

Інша проблема пов'язана з фінансовою глобалізацією – масовий відтік іноземного капіталу у разі початку фінансової кризи, навіть якщо вона виникла не в країні-реципієнті інвестицій. Україна вже відчула таку ланцюгову реакцію, спричинену кризою в Азії і Росії в 1998 р., коли гривня за декілька місяців девальвувала в 2 рази, почались інфляційні процеси, зменшились обсяги виробництва.

Закордонні інвестори віддають перевагу вкладенням в цінні папери, ніж вкладенням у виробництво, намагаючись при цьому отримати спекулятивний дохід від короткострокових коливань цін або дилерської маржі щодо цінних паперів на вторинному ринку. За роки незалежності України тільки Промінвестбанк вклав в економіку країни більше, ніж усі іноземні інвестори разом узяті. Тому втеча іноземного капіталу у разі несприятливих умов буде мати руйнівні наслідки для економіки і національних грошей. Крім того, за умов значного податкового тягаря в Україні іноземні банки, на відміну від українських, можуть вивозити прибутки за кордон. Це буде посилювати їх конкурентну позицію відносно українських банків.

Необхідно виробити розумні рішення та чіткі умови входження України до СОТ. З одного боку, вони не повинні бути перепоною притоку іноземного капіталу, з іншого – необхідно ставити розумні обмеження. З метою захисту інтересів українських банків, насамперед тих, що інвестують кошти в реальну економіку, необхідно здійснити низку протекціоністських заходів:

- сприяти концентрації українського банківського капіталу, розглядати великі українські банки як основу економічної безпеки України;
- стимулювати нарощування капіталів українських банків, у тому числі шляхом звільнення від оподаткування прибутку, що направляється на капіталізацію;
- запровадити систему пільгового рефінансування банків за умов пільгового кредитування інвестиційних проектів. Зняти обмеження щодо рефінансування тільки під заставу цінних паперів;
- звільнити від оподаткування частину прибутків комерційних банків, якщо вони спрямовують свої кошти в інвестиційні проекти у пріоритетних сферах економічної діяльності;

- забезпечити прозорість руху грошових коштів у країні, вжити суворих заходів щодо запобігання їх відтоку у "тінь" та інші країни;
- законодавчо обмежити кількість іноземних банків та їх частку в активах і капіталі банківської системи України;
- повернути українським банкам усі борги з боку держави, законодавчо забезпечити захищеність банків, що кредитують національну економіку, сприяти поверненню банкам усіх прострочених кредитів;
- зменшити податковий тиск на банки, особливо у сфері довгострокового кредитування економіки. Привести податкову систему у відповідність до світових стандартів, які є привабливішими для іноземних банків. Усі банки повинні сплачувати податки в Україні в повному обсязі, а не вивозити прибутки за кордон;
- встановити додатковий податок на вивезення капіталів з України і спрямовувати ці кошти на розвиток українських банків;
- запровадити перехідний період для адаптації українських банків до світових стандартів терміном на 5 років, як це зробив Китай.

Проте навіть здійснення всіх заходів не гарантуватиме Україні забезпечення економічної безпеки у разі вступу до СОТ. Її основою може бути тільки розвиток національної економіки власними зусиллями, як це в свій час зробили Японія та Німеччина.

Київ, 2002 р.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Серед процесів, що визначають сучасний розвиток світу, провідним є процес глобалізації. Він виявляється в тому, що діючі в світовому економічному просторі суб'єкти, незважаючи на державні кордони, функціонують як складові світової господарської системи. Через розширення міжнародної торгівлі, інтернаціоналізацію інвестицій та фінансового капіталу національні економічні системи інтегруються в глобальний світовий комплекс, якому властиві спеціальні форми організації та функціонування.

На порозі XXI ст. Україна опинилася в ситуації, коли їй в найкоротші терміни необхідно приймати рішення про вибір найраціональнішого шляху виходу із системної кризи до нової, потужнішої економіки, здатної забезпечити добробут країни, розвинути соціальну сферу, поліпшити рівень життя всіх громадян та зайняти належне місце в світовій економіці.

Глобалізація, яка стала можливою завдяки швидкому прогресу телекомунікації, комп'ютеризації і транспорту, є вирішальним фактором економічних взаємовідносин між країнами. В результаті лібералізації політики і технологічних досягнень та під тиском конкуренції глобалізація все більшою мірою формує сучасну світову економіку. Головними рушіями глобалізації є США, Японія і декілька західноєвропейських країн, в яких базуються транснаціональні корпорації.

Процеси глобалізації за своїм значенням і наслідками не обмежуються лише економічною сферою. Вони впливають і на культуру, мораль, загальнолюдські цінності, мистецтво, політичні та соціальні уявлення мільйонів людей.

Глобалізація економічної діяльності розвивається по таких основних напрямах:

1. Міжнародна торгівля:
   товарами;
   послугами;
   технологіями;
   об'єктами інтелектуальної власності.
2. Міжнародний рух факторів виробництва:
   капіталу (у формі прямих іноземних інвестицій);
   робочої сили.
3. Міжнародних фінансових операцій:
   кредити (приватні, державні, міжнародних організацій);
   цінні папери (акції, облігації та ін.);
   похідні фінансові інструменти (ф’ючерси, опціони та ін.);
   валютні операції.

При цьому співвідношення як між цими трьома напрямами, так і різних форм у межах кожного з них в останні роки істотно змінюється. Швидше всього збільшується обсяг міжнародних фінансових операцій, за ним – міжнародний рух капіталу (прямі інвестиції) і, нарешті, міжнародна торгівля. У рамках фінансового напряму особливо збільшується обсяг валютних операцій і міжнародних операцій з цінними паперами (включаючи похідні фінансові інструменти).

Щодо прямих іноземних інвестицій, то їх ріст перевищує темпи росту міжнародної торгівлі, в якій випереджальними темпами збільшується торгівля послугами, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності.

Роль і місце будь-якої країни у світовому господарстві залежить від багатьох факторів. Основні з них такі: динаміка розвитку національної економіки, ступінь її відкритості та вміння адаптуватися до умов міжнародного господарського життя. Україна, розташована у центрі Європи, поруч із державами, які активно реформують свої економіки, помітно відстала й не встигає за процесами, що відбуваються в сусідніх державах. Зважаючи на ресурси та географічне положення України, а також конкретні умови, які створює світова економіка для кожної держави, Україна повинна знайти свій шлях переходу до ринкової економіки й прискорення структурних перетворень з метою зміцнення своєї ролі у світовій економіці.

Сьогодні активнішою є орієнтація України на Захід, що пов'язано з можливістю отримання інвестицій, нових технологій, досвіду управління, проте це не виключає тих широких можливостей, які відкриваються перед Україною на Сході. Саме східні країни здатні поглинути майже всю номенклатуру українського машинотехнічного експорту, а також могли б завантажити роботою її науково-технічний потенціал. Україна має великі можливості для участі в реалізації значних енергетичних та інших промислових проектів.

Як суверенна держава Україна робить лише перші кроки на світовій арені. У цих умовах їй належить у порівняно короткий термін вирішувати багато принципово важливих проблем переходу до економіки відкритого типу. Помилки на цьому шляху можуть призвести до того, що зовнішня конкуренція буде не стимулюючим фактором, а зруйнує й без того слабку українську економіку.

Головним наслідком глобалізації є підрив, руйнація національного суверенітету під тиском дії загальнопланетарних суб'єктів – глобальних монополій, глобальних підприємств,

транснаціональних управлінських структур. Поки економічні системи залишаються переважно національними уряди можуть зберігати контроль за економічним розвитком своїх країн. Здійснюючи економічну політику, вони можуть впливати на основні макроекономічні показники: економічне зростання, зайнятість, ціни, рівень прибутків, зовнішньоекономічне сальдо. Звичайно, зовнішньоекономічне середовище впливає на діяльність національних урядів, але національна економічна система дає урядові великі можливості та повноваження і тому економічна діяльність є переважно національною.

В умовах глобалізації світового господарства провідну роль у процесі інтеграції будь-якої країни у світову економіку відіграють рух капіталу та участь у світовій фінансовій системі. Однією з головних причин гальмування структурної перебудови української економіки є очевидна нестача власного капіталу. З огляду на це залучення іноземних інвестицій в розбудову національної економіки поряд із розширенням внутрішніх джерел інвестування набуває великого значення.

Слід констатувати, що нині державна влада багатьох країн опинилась у лабетах глобального капіталу і підконтрольна йому. При цьому глобальні ринкові сили не гарантують проведення економічної та соціальної політики, яка б створювала умови для зростання добробуту людей. Глобальний капітал розробив власні механізми приховування прибутків від оподаткування державами. Наприклад, у створену глобальну мережу податкових “гаваней”, за даними МВФ, інвестовано вже понад 2000 млрд дол. США[1]. Зрозуміло, що окремі держави не в силах боротися з рухом таких капіталів і не в змозі контролювати відповідні національні сегменти глобалізова-

[1] Економічний часопис. – 2001. – №1. – С.5

них фінансових ринків, а глобального податкового нагляду на сьогодні ще немає.

За відкритої світової фінансової системи криза з однієї (особливо великої) негайно перекидається в інші (особливо малі), вражаючи всю глобальну фінансову систему. Завдання захисту своїх громадян від нестабільності глобальних фінансових ринків ставить перед собою більшість країн світу. Вихід вбачається в закріпленні наднаціональних глобальних правил і державного нагляду за рухом фінансових потоків.

Трансформаційні процеси в економіці України поступово формують ринкові ознаки основних складових національної фінансової системи. Створено дворівневу банківську систему. Комерційні банки активно здійснюють міжнародну діяльність, обслуговуючи зовнішньоекономічні зв'язки суб'єктів підприємницької діяльності. Фінансова система України освоює та застосовує механізми, на основі яких функціонує світова фінансова система.

Процес фінансової глобалізації відбувається внаслідок посилення ролі фондових ринків у процесах фінансової глобалізації як основного механізму перерозподілу фінансових ресурсів. Тому розвиток національного фондового ринку повинен бути одним із провідних напрямів. Нині, на жаль, доводиться констатувати, що фондового ринку в загальновизнаному в світі значенні в Україні поки що не існує. Обсяги продажу цінних паперів на фондових і валютних біржах украй незначні – вторинний ринок нерозвинутий, немає належної інфраструктури тощо.

Крім того, конче необхідне стимулювання змін у структурі банківських послуг, насамперед через розширення обсягів операцій з цінними паперами, адже поступовий прихід на український фінансовий ринок іноземних інвестиційних банків та інших фінансових структур має супроводжуватися ро-

зширенням інвестиційної діяльності українських комерційних банків. Саме банківська система повинна відіграти ключову роль у підготовці виходу великих конкурентоспроможних українських компаній на міжнародні фінансові ринки. З цією метою економічні нормативи діяльності банків мають встановлюватися таким чином, щоб стимулювати саме довгострокові інвестиційні кредити комерційних банків та участь у статутних фондах підприємств.

Державний борг України у 1999–2000 рр.[1]

Показник	1999	2000
Державний борг України		
Гривнева частина, млн грн.	8 777,4	14 349,8
Доларова частина, млн дол. США	13 621,5	11 534,1
Зовнішній державний борг, млн дол. США	**12 437,5**	**10 350,1**
У тому числі питома вага (відсоток) заборгованості за позиками, наданими:		
Міжнародними організаціями економічного розвитку	42,4	44,8
Іноземними органами управління	34,9	30,8
Іноземними комерційними банками	14,2	1,5
Інші	8,5	22,8
Обслуговування державного боргу, млн грн.		
Внутрішнього	389,1	1 645,4
Зовнішнього	626,7	471,4

Україна вийшла у сектор кредитів світового фінансового ринку завдяки отриманню кредитів глобальних і регіональних міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світового

[1] Фінансові ризики. – 2001. – №1. – С. 47

банку та ЄБРР) та урядів зарубіжних країн (кредити урядів переважно були надані в товарній формі й пов'язані з постачанням енергоносіїв Росією та Туркменистаном).

Однією з найгостріших макроекономічних проблем України залишається великий зовнішній і внутрішній борги. Хоча зовнішній борг України в 2000 р. порівняно з 1999 р. і зменшився, витрати на його обслуговування залишаються високими (таблиця).

Змінилася структура зовнішнього боргу. Частка боргу, що припадає на іноземні комерційні банки, зменшилася з 14,2 до 1,5 відсотка і збільшилась частка, що припадає на інших переважно приватних інвесторів. Загальні витрати державного бюджету з погашення та обслуговування державного боргу в 2000 р. становили 7,2 млрд грн.

За даними Міністерства фінансів України, планується, що витрати на обслуговування державного боргу в 2001 р. будуть ще більшими. Очікується, що вони становитимуть 10,1 млрд грн., у тому числі на погашення основної суми боргу буде витрачено 4,3 млрд грн., на виплату відсотків – 5,8 млрд грн. По зовнішньому боргу буде виплачено 6,3 млрд грн. Планується, що витрати бюджету на обслуговування зовнішнього боргу в 2001 р. дорівнюватимуть консолідованим витратам на охорону здоров'я й освіту і в 25 разів перевищуватимуть витрати на культуру.

Для розрахунків по зовнішніх боргах Національному банку України у 2001 р. доведеться придбати на внутрішньому валютному ринку до 1,5 млрд дол. США, що може призвести до зростання грошової маси і відповідно індексу цін. У такій ситуації НБУ, як і уряд, зацікавлені в невисокому курсі іноземної валюти, що негативно впливає на українських експортерів. Ситуація ще може бути збалансована за умови позитивного сальдо платіжного балансу країни. У разі зміни кон'ю-

нктури на світових ринках в умовах недостатньої підтримки власних експортерів ситуація з обслуговуванням зовнішнього боргу може різко погіршитись, а держава опинитись на грані дефолту.

Прямі іноземні інвестиції в економіку України в 2000 р. збільшилися на 24 відсотки і станом на 01.01.2001 р. досягли 3,866 млрд дол. США. Вклавши в 2000 р. 792,2 млн дол. США, інвестори вивезли з України капіталу на суму 189,6 млн дол. США. Основними інвесторами станом на 01.01.2001 р. були США – 635,8 млн. дол., Кіпр – 372,6; Нідерланди – 361,8; Росія – 314,3 млн. дол. США.

Попри позитивний вплив на розвиток економіки безконтрольні з боку держави іноземні запозичення можуть мати низку негативних наслідків. Насамперед вони створюють економічне підґрунтя для чергової фінансової кризи в разі стрімкої втечі значних капіталів за несприятливих умов. Крім того, вони негативно впливають на фінансово-банківську систему України. Банківська система на кінець 2000 р. мала деякий – понад 1 млрд грн. – надлишок ліквідних коштів, які вона не могла ефективно розмістити і закінчила 2000 р. зі збитками. Маючи дешеві та довгі ресурси закордонні інвестори мали змогу фінансувати, а отже й отримати фінансовий та юридичний контроль над найпривабливішими народногосподарськими об'єктами в Україні. Українські банки вимушені залучати дорожчі, прив'язані до рівня інфляції, ресурси, що погіршує їх конкурентоспроможність порівняно із закордонними інституціями. Крім того, концентрація доходів у іноземних інвесторів може спричиняти відтік капіталів і створювати підґрунтя для фінансової кризи. Більшість українських банків добре технічно та організаційно оснащена, тому створення нових фінансових структур буде лише перенасичувати українську банківську систему, розпорошувати ба-

нківський капітал, створювати нерівні умови на українському фінансовому ринку. В цьому питанні важливу регулювальну роль повинна виконувати держава.

Важливо стимулювати іноземні інвестиції в грошовій формі, що спрямовуються на купівлю українських товарів, оплату праці. Для цього необхідно створити і розповсюдити через торговельні представництва, інші канали електронні каталоги товарів українського виробництва та визначити, наскільки інвестиції сприяють розвитку національного товарного виробництва.

Ще одне вузьке для України місце – питання приватизації. Не таємниця, що більшу частку приватизованого державного майна отримують закордонні інвестори. Шляхи досягнення цього були різні – від скуповування через підставні фірми приватизаційних сертифікатів, а згодом і акцій підприємств у зубожілого населення за безцінь, до отримання контролю над підприємствами під інвестиційні зобов'язання, які потім не виконувались. Українські банки фактично були усунені від активної приватизації. Це призвело до відриву українського банківського капіталу від промислового. Банки практично не мають майнових і управлінських важелів впливу на економічні процеси в країні і через це не можуть повною мірою діяти в інтересах національної економіки та економічної безпеки держави.

Як відомо, Україна, як і Росія, прагне увійти до Світової організації торгівлі. Це дасть певні можливості для розвитку експорту, але ринки більшості країн практично закриті протекціонізмом їх урядів. Особливо це стосується ринку продовольчих товарів західноєвропейських країн, який недоступний для українських сільгоспвиробників. Протекціоністські заходи інколи застосовує й Росія. Тут є чому повчитися нашому уряду. Український ринок натомість практично відкри-

тий для будь-яких імпортних товарів, що руйнує цілі галузі нашої економіки, створює загрозу фінансової кризи.

Актуальною є проблема повернення вивезених з України національних капіталів. За оцінками спеціалістів, їх вивезено близько 30 млрд дол. США.

У світі розпочалося реальне протистояння відмиванню капіталів. Відповідні розслідування проводять уряди США, країн Західної Європи. Україна повинна всіляко підтримувати ці заходи. Проте за умов існування мережі офшорних зон по всьому світі реальних успіхів у боротьбі з тіньовими оборудками досягти дуже складно. Для України вкрай важливо, щоб тіньові капітали повернулися в країну через банківську систему і тим самим були спрямовані в реальну економіку. Для цього необхідно створити законодавчі та економічні умови для відкриття українськими банками філій в інших країнах з метою залучення ресурсів, відновити порядок ведення кодованих рахунків, дати можливість банкам розміщувати власні цінні папери та цінні папери своїх клієнтів на закордонних фінансових ринках.

Сучасним різновидом світової глобалізації стає електронна комерція за допомогою Інтернет-технологій. Створюються віртуальні магазини і віртуальні банки. Електронний ринок України поки є не організованим і безконтрольним, що сприяє розгортанню фінансових махінацій. Він потребує законодавчого підґрунтя, насамперед для організації безпечного проведення банківських операцій.

З метою посилення національної безпеки в умовах глобалізації світової економіки вважаємо за доцільне розробити відповідну програму, яка захищатиме інтереси українських банків і національних товаровиробників. Для прискорення процесу інтеграції України у світовий фінансовий ринок необхідно враховувати різні аспекти, оскільки проблема інтег-

рування національного фінансового ринку у світовий є багатоаспектною. Це має бути покладено в основу механізмів, що забезпечать ефективність інтеграційних процесів.

1. Інтегрування України у світовий фінансовий ринок повинно бути цілеспрямованим, зорієнтованим насамперед на забезпечення доступу до ресурсів цього ринку суб'єктів господарювання, тобто реального сектору економіки, фінансування процесів їх розвитку та вирішення проблем зовнішньої заборгованості.

2. Інтегрування породжує проблему стандартизації відповідно до загальносвітової практики, механізмів функціонування і механізмів регулювання діяльності на фінансових ринках.

3. Слід зважити на те, що інтегрування певною мірою породжує і проблему економічної безпеки через неконтрольованість та непередбачуваність руху фінансових потоків у світовій економіці.

Вкрай актуальними для України є як легалізація тіньових капіталів, так і ліквідація механізмів їх виникнення. Якщо в 1994 р. частка неконтрольованої грошової маси в Україні становила 24,7 відсотка, то у 2000 р. цей показник дорівнював уже 39,9 відсотка (12,8 млрд грн.). По-перше, без цього неможливо досягти стратегічної мети розбудови відкритої конкурентоспроможної економіки та забезпечити входження нашої держави до ЄС. По-друге, засилля тіньової економіки гальмує процеси іноземного інвестування, підриває міжнародний авторитет країни. По-третє, тіньові методи господарювання унеможливлюють структурну переорієнтацію національного виробництва у напрямі інтенсифікації. Таким чином, боротьба з корупцією та тіньовою економікою важлива не тільки у політичному та економічному плані, а й безпосередньо впливає на рівень національної безпеки в цілому.

Банківська справа не може існувати без професійної таємниці. Нерозголошення відомостей щодо банківських операцій, рахунків і вкладів юридичних та фізичних осіб є найважливішою умовою економічної безпеки кредитно-фінансової системи загалом, довірчих відносин між клієнтом та банком. Діючим Законом України "Про банки і банківську діяльність" проголошено збереження банківської таємниці. Однак останнім часом посилюється тиск контролюючих, силових структур та податкової адміністрації, які постійно нагадують: капітал втікає за кордон через комерційні банки – необхідно все проконтролювати. При цьому не аналізуються причини, які провокують відплив капіталів, не розробляються заходи боротьби з цим явищем. Натомість виникла небезпека знищення самого інституту банківської таємниці.

На сьогодні очевидною є необхідність розробки спеціального закону про банківську таємницю, який повинен визначити банківську таємницю як принцип банківської діяльності, як право юридичних і фізичних осіб на захист від протизаконного розголошення відомостей щодо їх господарсько-фінансової діяльності. Лише за таких умов національна економіка вийде "з тіні", а вітчизняні капітали працюватимуть на потреби українського ринку. Це в свою чергу, безперечно, сприятиме розвитку ринкових відносин, залученню іноземних інвестицій в українську економіку, рівноправному входженню нашої держави в світову економічну систему.

Київ, 2001 р.

ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Банківська система будь-якої країни віддзеркалює її економічний уклад, механізми товарно-грошових відносин, її соціально-політичний розвиток. Грошова одиниця і банківська система – це своєрідні прапор і герб держави. Проаналізувавши стан грошового обігу і банківської системи, можна зробити висновки про рівень економічного та політичного розвитку країни.

Банківська система – це сукупність банків країни та їх філій, які функціонують у відповідному правовому полі, і система відносин даних банків один з одним, зі своїми клієнтами, органами влади, іноземними структурами. Ефективність функціонування банківської системи завжди оцінюється з позиції, наскільки якісно вона обслуговує економіку країни, чи достатньо грошей в обороті, чи не накопичуються вони поза банками і особливо чи не збільшується тіньовий обіг грошової маси. Постійне підтримання пропозиції грошей на рівні попиту на грошовому ринку та забезпечення стабільності грошей є основними завданнями банківської системи.

Банківська система як будь-який системний об'єкт постійно еволюційно розвивається, циклічно проходячи етапи становлення, росту, стагнації, оновлення, нового росту і т.д. Розвиток банківської системи безпосередньо пов'язаний з конкретним етапом розвитку економіки країни, особливостями її соціально-політичного становища. В умовах стагнації

національного виробництва і занепаду державотворення в країні розвиток банківської системи впродовж тривалого періоду практично неможливий.

Існує два основних шляхи формування банківської системи: еволюційний і революційний. Окремі банківські системи проходили і той, і інший етапи розвитку.

Еволюційний процес формування банківської системи передбачає тривалий етап її розвитку. Цим шляхом формувалися банківські системи більшості економічно розвинутих країн світу. Перші банківські послуги надавали ще стародавні храми, в яких зберігали цінності, особливо під час воєн. З того часу до періоду, коли в XVII ст. банки почали обслуговувати товарно-грошові потоки, надавати комерційні кредити, пройшли тисячоліття. Проте період створення окремих багатофункціональних комерційних банків ще не можна розглядати як завершення формування банківської системи. Вона стає цілісною і завершеною лише з диференціацією банків на такі, що формують грошово-емісійну політику, і такі, що безпосередньо обслуговують рух грошової маси і надають послуги клієнтам.

Завершена банківська система набуває пірамідальної форми і стає дворівневою. Перший рівень – це центральний банк з особливими, притаманними лише йому функціями. Перший центральний банк було створено в Швеції (Риксбанк) у 1668 р. У 1694 р. засновано Банк Англії. У Франції, Великобританії, Німеччині, США центральні банки були створені значно пізніше. Так, Федеральну резервну систему США засновано лише у 1913 р.

Другий рівень банківської системи – це сукупність комерційних банків. До них належать як державні, так і банки, що знаходяться в недержавній власності. Контрагентами даних

банків є всі економічні суб'єкти (громадяни, юридичні особи), які так чи інакше пов'язані з грошовим ринком.

Революційний шлях формування банківської системи притаманний країнам, що здійснюють радикальний перехід від однієї економічної формації до іншої. На відміну від еволюційного шляху, коли формування банківської системи відбувається знизу вверх, революційний етап передбачає швидке формування системи зверху вниз. У даному процесі держава бере активну участь, і він триває лише декілька років. Створюється центральний банк і вже потім під його контролем формується система комерційних банків.

Процес формування банківської системи незалежної України на початку 90-х років XX ст. можна охарактеризувати як революційно-еволюційний з певними специфічними особливостями. В його основі лежить створення незалежної української держави і революційний перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. З іншого боку, Україна мала багаторічний досвід ведення банківської справи, накопичений як у радянський, так і в дореволюційний період. Установи банків, розташованих в Україні, – Держбанку, Промбудбанку, Ощадного банку та інших – досить широко проводили активно-пасивні операції, спеціалізуючись на обслуговуванні відповідних сфер народного господарства. Заборгованість за кредитами банків впродовж останніх 10 років до здобуття Україною незалежності щорічно дорівнювала близько 50 млрд руб. (табл. 1).

Про обсяги кредитування дає уявлення доларовий еквівалент позик. Щорічно заборгованість за кредитами становила близько 60 млрд дол. США, тоді як нині вона дорівнює лише 5,6 млрд дол. США.

У 1990 р. українськими банками було видано довгострокових позик на суму 11,7 млрд руб. Підприємства отримали з

цієї суми 10,1 млрд руб., населення – 1,6 млрд руб. Активне кредитування банками населення України було характерною ознакою банківської системи тих років.

Таблиця 1

Кредитування банками, розташованими в Україні, галузей народного господарства і населення у 1980–1990 рр., залишки на кінець року, млрд руб. [1]

Показник	1980	1986	1987	1988	1989	1990
Всього позик	**52,0**	**62,8**	**58,9**	**52,6**	**49,2**	**49,7**
У тому числі:						
Короткострокові	38,7	49,7	45,6	39,1	35,8	38,0
З них:						
промисловості	13,0	17,4	15,3	13,5	13,1	15,3
сільському господарству	6,9	11,2	10,7	9,1	7,9	3,5
Довгострокові	13,3	13,1	13,3	13,4	13,4	11,7
З них:						
населенню	0,3	0,6	0,7	1,0	1,2	1,6

Майже 40 відсотків заборгованості за кредитами банків в Україні у 1990 р. припадало на установи Укрпромбудбанку, який очолював В.П.Матвієнко. У 80-ті роки банк щорічно фінансував 11–14 тис. будов. Серед них нові енергоблоки на Южно-Українській і Запорізькій АЕС, виробничі потужності на Миколаївському глиноземному комбінаті, Центральному і Марганецькому ГЗК, Запорізькому коксохімічному та Нікопольському заводі феросплавів, Харківському тракторному заводі та багатьох інших.

[1] Народне господарство України у 1990 р.: Стат. щорічник. – К.: Техніка, 1991. – С. 459.

Напередодні проголошення незалежності України відбулася ще одна значна зміна в банківській системі – у відносинах банків і позичальників. Значно поліпшилась якість кредитного портфеля банків, а прострочена заборгованість підприємств та організацій зменшилась і реструктуризувалась у бік зростання дебіторсько-кредиторської заборгованості між підприємствами (табл. 2).

Таблиця 2

Прострочена заборгованість підприємств та організацій України у 1985–1990 рр., залишки на кінець року, млн руб.[1]

Показник	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Прострочена заборгованість, всього	**3 618**	**3 797**	**1 441**	**1 853**	**974**	**2 301**
У тому числі:						
За позиками банків	2 099	1 975	1 139	529	65	141
За взаємними розрахунками підприємств і організацій	1 519	1 822	302	1 324	909	2 160

Протягом 1985–1990 рр. прострочена заборгованість за кредитами банків підприємствам і організаціям зменшилась у 15 разів. Питома вага прострочених кредитів зменшилась з 3,2 відсотка в 1986 р. до 0,3 відсотка в 1990 р.

Наприкінці 80-х років з'явилися перші ознаки погіршення економічної ситуації в Україні. Зросла дебіторсько-кредиторська заборгованість між підприємствами, що засвідчило початок кризи неплатежів, зменшились обсяги довгострокового кредитування економіки. Валовий внутрішній продукт у

[1] Народне господарство України у 1990 р.: Стат. щорічник.– К: Техніка, 1991. – С. 462.

1990 р. порівняно з 1989 р. зменшився на 1,3 відсотка, продукція підприємств сфери матеріального виробництва – на 3,1 відсотка, інфляція становила близько 6 відсотків проти 2 відсотків у 1989 р. Ці процеси почали негативно впливати на банки, що працювали в Україні ще до проголошення нею незалежності.

Сукупність банківських установ, які обслуговували економіку України в 1987 р., становили установи Держбанку СРСР, Промбудбанку СРСР, Ощадбанку СРСР, Зовнішекономбанку СРСР. У 1987 р. в Україні працювало 15630 установ банків, у тому числі 14814 установ Ощадбанку СРСР. Впродовж наступних трьох років (1988–1990) їх кількість збільшилась на 103 і досягла 15733. Найбільшими темпами зростала кількість установ Промбудбанку: за 4 роки їх число збільшилось на 78 установ (в 1,5 раза).

У 1987–1988 рр. відбулась перша значна реорганізація мережі банківських установ, що функціонували в Україні. На базі установ Держбанку СРСР і Будбанку СРСР були створені Промбудбанк, Агропромбанк і Житлосоцбанк. Основна мета цієї реорганізації полягала в переорієнтації банківської системи СРСР на потреби економіки, що переходила на принципи госпрозрахунку. Для цього було започатковано розвиток Держбанку СРСР як виключно центрального банку, і його установам заборонялось обслуговувати господарську клієнтуру. Решта банків повинні були розвиватися як банки другого рівня і спеціалізуватись на фінансовому обслуговуванні відповідних галузей економіки – промисловості, агропромислового комплексу і соціальної сфери. Розпочалась лібералізація банківської діяльності в країні.

У ході банківської реформи 1987 р. ставилось завдання перевести на принципи господарського розрахунку республіканські контори і відділення державних банків, зберігши при

цьому централізовану систему управління їхньою діяльністю.

Кредитування залишалось майже єдиним джерелом доходів банків. Незначні доходи одержували від розрахунково-касового обслуговування. Валютні операції проводились виключно через філії Зовнішекономбанку СРСР, яких у 1990 р. в Україні налічувалось 10 одиниць. Клієнтська база банків була стабільною – державні підприємства, колгоспи, кооперативи, перші акціонерні товариства. Їм дозволялось мати один розрахунковий рахунок, відкритий у будь-якому банку.

Серед основних нововведень банківської реформи 1987 р. – переведення системних банків на повний госпрозрахунок, наділення республіканських банків правами міністерств, запровадження кредитного планування, посилення ролі банків у кредитуванні економіки. Банки отримали право визнавати неплатоспроможними підприємства, що не виконують своїх господарських зобов’язань. Основою діяльності банків став прибуток. По суті, банківська реформа 1987 р. дала поштовх комерціалізації банків і заклала основи формування банківської системи України.

У квітні 1989 р. на території СРСР був впроваджений порядок організації нових банків, відповідно до якого дозволялось створення комерційних, акціонерних, кооперативних, пайових банків. Реакцією на дану ситуацію стала поява нових банків. У 1989 р. було зареєстровано 17 нових банків, у 1990 р. їх кількість збільшилась до 52. Вони створювалися як акціонерні чи кооперативні банки, як правило, підприємствами та іншими структурами одного відомства чи галузі народного господарства. Трохи згодом почали організовуватися регіональні комерційні банки різноманітного призначення – від одногалузевих та вузькофункціональних до міжгалузевих та універсальних.

Держпостач УРСР заснував Укрпостачбанк, аналогічно були пов'язані Мінмонтаж УРСР і Мінмонтажспецбанк, Мінбудматеріали і Стромбанк, Мінбуд і Укрбудбанк, Мінлегпром і Легбанк, Мінлісгосп і Лісбанк, Міндорбуд і Дорбанк. Деякі з них не витримали умов ринкового середовища і збанкрутували в 90-х роках, хоч їх дуже розхвалювали українські засоби масової інформації. Ставили їх за приклад іншим банкам. Доходило навіть до відвертого шельмування таких провідних банків, як Промбудбанк України, який має незаплямовану велику історію і був найбільшим банком країни. Ярлик, який був приклеєний системним банкам, – "колишні державні" – і нині сприймається, як скалка у тілі.

Працювали й філії московських банків: Інкомбанк, Востокінвестбанк. Усі новоутворені банки були побудовані за галузевою або регіональною ознакою, реєструвалися в союзній книзі реєстрації у Держбанку СРСР.

Особливістю банківської сфери України кінця 80-х років було те, що її установи не становили завершеної самостійної банківської системи. Переважна більшість їх входила до складу союзних банків. Новостворені банки були малими і вузьковідомчими. Вони почали розпорошувати банківський капітал, що згодом ускладнило концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямах розвитку молодої Української держави. Завдання створення самостійної банківської системи в Україні в кінці 80-х років не розглядалося взагалі. Проте вже в 1990 р. розпочалася розробка проекту Закону України "Про банки і банківську діяльність". Малося на увазі реорганізувати Держбанк СРСР на зразок Федеральної резервної системи США.

У тому ж році були прийняті Закони СРСР "Про банки і банківську діяльність" і "Про Держбанк СРСР". Вони закріпили дворівневу систему організації банків, визначили механізми реорганізації державних комерційних банків в акціо-

нерні, зобов'язали банки дотримуватися економічних нормативів, створювати страхові та резервні фонди, гарантувати клієнтам банківську таємницю щодо їх операцій. Був визначений перелік з 13 операцій, які можуть проводити банки, встановлений порядок використання застави у разі проведення кредитних операцій.

Безпосередньо вплинуло на процес формування банківської системи України прийняття в липні 1990 р. Верховною Радою Декларації про незалежність. Саме з цього часу розпочався процес розбудови цілісної банківської системи України як самостійної держави.

Першим Головою Національного банку України став В.П.Матвієнко. Стратегічну програму створення національної банківської системи він окреслив в інтерв'ю газеті "Демократична Україна" від 14 грудня 1991 р.: "Слід швидше створити розгалужену банківську систему, організувати структури, які виконували б не тільки взаєморозрахунки між республіками, а й обслуговували зовнішньоекономічні зв'язки. Необхідний і кліринговий банк. Слід прискорити процес акціонування і створення експортно-імпортного банку України. Треба подбати про підготовку банківських спеціалістів, у тому числі організувавши їх навчання за рубежем. Цілий комплекс заходів передбачено щодо комп'ютеризації, управління, створення космічного зв'язку, запровадження електронних грошей, організації фондової біржі. Причому практично все це здійснюватиметься паралельно, щоб за лічені роки зробити те, що ми не змогли зробити за минулі сімдесят років. Справжній суверенітет можливий тільки при наявності суверенної валюти, міцної банківської і фінансової системи"[1].

---

[1] *Матвієнко В.П.* Держава і банки. – К.: Дем. Україна, 1996. – С. 7.

А вже менше ніж через два місяці В.П.Матвієнко констатував факт створення національної банківської системи: "По суті, на Україні створено нову власну банківську систему. Президія Верховної Ради України затвердила Статут НБУ, а наш банк провів реєстрацію комерційних банків республіки, а також філіалів банківських установ, розташованих за її межами. Про масштаби цієї роботи свідчить хоча б те, що свідоцтва про реєстрацію одержали 78 банків та 11 філій"[1].

До суто ринкових перетворень у банківській діяльності додалися завдання формування інституційних основ банківської системи: створення власного емісійного центру, нових механізмів державного регулювання грошового обігу, кредитування, переорієнтації всієї маси кредитних ресурсів, що формуються в Україні, на потреби розвитку української економіки тощо. Ці зміни потребували відповідної правової основи. Розпочалася розробка законодавства з питання формування власної банківської системи, яка закінчилася прийняттям 20 березня 1991 р. Верховною Радою України Закону "Про банки і банківську діяльність". У ньому було проголошено, що Україна самостійно організовує банківську систему.

Найістотнішими новаціями, що запроваджувалися Законом "Про банки і банківську діяльність", були:

- проголошення дворівневої організації основним принципом розбудови банківської системи України;
- проголошення незалежного статусу Національного банку України з підзвітністю його безпосередньо Верховній Раді України;
- надання права створювати комерційні банки на акціонерних засадах та права на роздержавлення і комерціалізацію діючих державних банків (крім Ощадного);

[1] *Матвієнко В.П.* Держава і банки. – К.: Дем. Україна, 1996. – С. 13.

- надання комерційним банкам широких прав з обслуговування юридичних і фізичних осіб на засадах конкуренції, однакового доступу до кредитних ресурсів, партнерських взаємовідносин з клієнтами тощо;
- надання Національному банку права здійснювати контроль і нагляд від імені держави за діяльністю комерційних банків;
- звільнення держави від відповідальності за зобов'язаннями банків, а банків – від відповідальності за зобов'язаннями держави.

Разом з тим не всі проблеми формування національної банківської системи були урегульовані цим законом. Зокрема, не було передбачено створення національної системи страхування банківських депозитів, не були розроблені механізми страхування банківських активів і банкрутства банків, механізм взаємовідносин НБУ з урядом щодо участі центрального банку в формуванні державного бюджету та ін. Все це незабаром негативно позначилося на роботі новоствореної банківської системи. Проте в цілому прийняття Закону "Про банки і банківську діяльність" відіграло надзвичайно важливу роль у формуванні в Україні власної банківської системи нового, ринкового типу.

У жовтні 1991 р. Національний банк України почав проводити перереєстрацію банків, що працювали на території України, і були до цього зареєстровані Державним банком СРСР. На декілька місяців раніше – у серпні 1991 р. – Національний банк встановив вимоги до статутного фонду комерційних банків. Він не повинен був бути нижчим за 5 млн крб., а для кооперативних банків – 500 тис. крб. Вже в кінці 1991 р. статутний капітал комерційних банків досяг 4,8 млрд крб., що в доларовому еквіваленті вище, ніж сучасний статутний капітал українських банків. Грошова реформа 1996 р.

була, по суті, конфіскаційною. Курс гривні до долара був штучно завищений. Зменшення розміру капіталу банків, особливо статутних фондів, зумовлений неправильним встановленням курсу нової грошової одиниці до купоно-карбованця.

Процес формування банківської системи України (1991–1993 рр.) характеризувався надзвичайно активним збільшенням мережі банків з одночасним зменшенням їх економічної потужності, насамперед статутного капіталу в результаті швидкого знецінення грошей України – спочатку рубля, а потім карбованця. Про це свідчать дані табл. 3.

Таблиця 3

Розвиток банківської системи України у 1991–1993 рр.

Рік	Кількість зареєстрованих банків на початок року, од.	Кількість працюючих у банках (на початок року), тис. осіб	Кількість ліквідованих банків	Розмір капіталу (на кінець року), млн дол. США	Розмір активів (на кінець року), млн дол. США
1991	33	Немає даних	–	1 266,7	Немає даних
1992	139	96,0	3	204,2	7 853,0
1993	207	113,0	6	236,6	4 002,0

Як видно з наведених даних, розширення мережі комерційних банків припало на 1991–1993 рр. За 1991 р. кількість банків зросла в 4 рази, а за 1991–1993 рр. – майже у 7 разів. Швидко збільшувалась кількість працюючих у банках. Ще вищими темпами зростали номінальні (у карбованцях) обсяги капіталу банків та розміри їхніх активів[1].

[1] У реальному виразі (у доларах США) капітали та активи банків у ці роки значно зменшилися внаслідок різкого підйому курсу долара в 1992 та 1993 рр.

Поряд з кількісними змінами в динаміці банківської системи відбувалися й помітні якісні зміни, що позитивно характеризують її розвиток. З їх числа насамперед слід виділити формування дворівневої структури банківської системи. Національний банк України остаточно визначився як центральний банк країни, а всі інші банки – як ділові фінансові установи, що обслуговують господарчу клієнтуру на комерційних засадах. Тим самим Україна безповоротно визнала ключовий принцип побудови банківської системи ринкового типу, що відкрило шлях прискореному реформуванню механізмів управління монетарною сферою та формуванню ринкової системи економіки в цілому.

Досягнення в становленні першого рівня банківської системи – НБУ – очевидні. Національний банк нагромадив значний досвід з розробки і реалізації дієвої грошово-кредитної політики. Він відвойовував належне центральному банку місце в державних владних структурах в умовах ринкової економіки. Напрацьовано досвід взаємодії НБУ з урядом, Верховною Радою у вирішенні найгостріших економічних і соціальних проблем.

Якісні зрушення відбулися й у формуванні другого рівня банківської системи. Одна з організаційних проблем, яка постала перед українською банківською системою, – приватизація та реорганізація великих банків. Досвід сусідньої Росії, яка розділила свої банки, в тому числі й Промбудбанк РФ, на сотні дрібних банків, продемонстрував усю необґрутованість даної стратегії. Малі банки не могли ні забезпечити надійність збереження коштів їхніх клієнтів, ні організувати кредитну діяльність і побудувати ефективну систему розрахунків. Дехто і в Україні намагався роздрібнити великі банки при тому, що в банківській системі й так вже існувала безліч малих банків. Лише завдяки твердій послідовній позиції про-

відних банкірів на чолі з В.П.Матвієнком вдалося зберегти потужні банки, які є фундаментом банківської системи України. Завдяки цим банкам вдалося уникнути потужної системної банківської кризи 1998 р., яка буквально змела значну кількість російських банків.

Три з чотирьох успадкованих Україною великих ділових банків – Агропромбанк, Житлосоцбанк і Промбудбанк – досить швидко змінили свій статус з державних на акціонерні. Вони перейшли на комерційні засади обслуговування клієнтури, у тому числі й державних підприємств, що сприяло розширенню приватизаційного процесу за межі банківської системи, розвитку ринкових відносин і в сфері суспільного виробництва.

У комерційних банках відбулися зміни у складі засновників. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України “Про передачу міністерських пакетів акцій на управління до Міністерства фінансів України” з числа засновників банків виходять міністерства.

У міру появи нових комерційних банків і збільшення їхнього економічного потенціалу посилювалася конкуренція на грошово-кредитному ринку, інтенсивно розвивався ринок міжбанківського кредиту.

Із впровадженням в обіг з січня 1992 р. українських карбованців почалась нова сторінка розвитку вітчизняних банків. Вони отримали змогу незалежно від грошової системи Росії здійснювати розрахункові, валютообмінні, торгові та інші операції. Значно розширився спектр послуг клієнтам. Українські банки, насамперед Промінвестбанк, встановили кореспондентські рахунки із закордонними банками, почали тримати частину своїх активів в іноземній валюті та здійснювати розрахунки за експортно-імпортними операціями клієнтів за допомогою міжнародної міжбанківської системи комунікацій SWIFT.

Значний позитивний вплив на формування банківської системи мало створення національної платіжної системи, яка, за оцінками фахівців, є однією з кращих в Європі. На зміну застарілим паперовим поштово-телеграфним розрахункам на основі МФО прийшла система електронних платежів, на яку на початок 1994 р. повністю перейшли всі українські банки. Було впроваджено комплексну програму “Операційний день банку”, що охоплювала інформацію про операції банку і клієнтів. Одним із перших створив власну електронну платіжну систему Промінвестбанк України, поставивши обслуговування своїх клієнтів на рівень світових стандартів.

Поряд із висвітленими досягненнями в розбудові банківської системи мають місце також істотні недоліки та труднощі. Деякі з них носять об'єктивний характер як неминучі труднощі росту. Інші ж спричинені певними прорахунками в державній політиці щодо розбудови банківської системи.

Насамперед слід вказати на відсутність єдиної державної політики щодо розвитку банківської системи ринкового типу, внаслідок чого ці процеси відбувалися здебільшого стихійно, без належного контролю і втручання з боку держави. Наслідком стало створення значної кількості дрібних, “кишенькових”, погано забезпечених кадрами, капіталами і сучасною технікою банків, які не здатні завоювати ні належну довіру до себе з боку клієнтів, ні створити відчутну конкуренцію великим банкам. Для підтвердження цього положення наведемо такий приклад. На початок 1994 р. найбільший комерційний банк Чехії мав капітал 402 млн дол. США. Капітал усіх 228 банків України на той час дорівнював 346,5 млн дол. США.

Досвід наступних років підтвердив, що на етапі становлення банківської системи України до кінця 1992 р. була сформована оптимальна кількість банків – 139, вони мали 1751 установу на території України. При цьому 1618 з них

припадало на 6 найбільших банків, у тому числі НБУ мав 46 установ, Промінвестбанк – 241 балансове відділення. Подальше зростання кількості банків, особливо дрібних, розмір капіталів яких інколи не перевищував вартості трикімнатної квартири, був економічно недоцільним.

На етапі формування банківська система України набула загальновизнаної оптимальної пірамідальної форми:

- 5 найбільших банків;
- група середніх банків;
- група невеликих банків (за розміром капіталу).

Така форма мінімізувала ризик системної кризи в банківській системі, збільшувала прозорість банківських операцій, ставила заслін відтоку коштів "у тінь". Аналогічними є структури банківських систем США, Англії, Індії, Японії та інших розвинених країн.

Згодом на фоні деконцентрації банківського капіталу, зменшення його розміру у валютному еквіваленті та збільшенні кількості банків структура української банківської системи змінила свою форму на зворотну до пірамідальної. У її верхній частині з'явились банки з відносно невеликими капіталами, які почали відігравати помітну роль у платіжній системі України і перерозподілі клієнтської бази. Це підвищило ризик системної кризи сучасної банківської системи.

Становлення української банківської системи проходило в складних економічних і політичних умовах. Формувалась українська державність, не була визначена зовнішньоекономічна політика України, розривались напрацьовані роками господарські зв'язки. Національний дохід у 1992 р. становив 74,4 відсотка рівня 1990 р., продукція промисловості – 89,1 відсотка рівня 1990 р. Продуктивність суспільної праці знизилась на 23 відсотки. Різко зменшилися грошові доходи та заощадження населення. Поява безлічі трастів відволікала

кошти населення як потенційні ресурси банків. Крах цих трастів у подальшому кинув тінь на всю банківську систему на багато років.

Молодій економіці України, а разом з нею і банкам довелось витримувати розвал внутрішнього ринку, кримінальні оборудки перших ділків тіньового бізнесу. Великі фінансові афери того часу були пов'язані з фальшивими чеченськими авізо, намаганням заробити капітали на “ножицях” валютних курсів – між стабільним офіційним і галопуючим ринковим курсом. Банкам бракувало кваліфікованих кадрів, новітніх технологій, надійних клієнтів. Проте і в цих умовах банки продовжували активно кредитувати економіку України. Хвиля спекулятивних операцій не поглинула банківську систему, насамперед завдяки твердій послідовній позиції тодішнього керівництва НБУ.

Формування банківської системи України супроводжувалося вдосконаленням діяльності банків, посиленням їх ролі на окремих напрямах трансформування економіки. Зокрема, нарощувались обсяги кредитування всього народного господарства та населення.

Завдяки збільшенню позик, насамперед у промисловість, левову частку яких надавав Промінвестбанк, цій провідній галузі економіки країни вдалося пережити негаразди перехідного періоду, засилля імпорту і бартеру з мінімальними втратами свого потенціалу.

До кінця 1992 р. банківська система України практично сформувалась. Загальний баланс комерційних банків України станом на кінець 1992 р., деномінований у доларах США (офіційний курс 1 дол. США = 638 крб. станом на 31.12.1992 р.), свідчить, що банківська система мала досить високі фінансові показники (табл. 4).

Таблиця 4

Баланс банків України на 31.12.1992 р., млн дол. США

Актив		**Пасив**	
Кошти в НБУ і готівка (резерви)	2 586	Депозити до запитання	2 476
Зовнішні активи	862	Термінові депозити та іноземна валюта	705
Вимоги до уряду	204		
Вимоги до нефінансових державних установ	3 997	Зовнішні пасиви	893
		Депозити уряду	580
Вимоги до приватного сектора	204	Кредити банків	2 257
		Капітал	204
		Інші пасиви	738
Баланс	**7 853**	**Баланс**	**7 853**

За даними Бюлетеня НБУ. – 2001. – №1. – С. 146.

На кінець 1992 р. банківська система мала високу ліквідність, 33 відсотки активів були високоліквідними. Кредитний портфель банків у доларовому еквіваленті переважав сучасний обсяг кредитування. Валюта балансу українських банків у доларовому еквіваленті перевищувала сучасну валюту балансів банків у 1,2 раза.

Таким чином, процес формування банківської системи України складався з двох частин: значної реорганізації мережі банківських установ до проголошення Незалежності України (1987–1990 рр.) і безпосередньо формування національної банківської системи (1991–1992 рр.). З переходом на ринкові засади діяльності українські банки трансформувались із вузькоспеціалізованих в універсальні комерційні фінансові установи, радикально розширили спектр своїх послуг, значно поліпшили якість обслуговування клієнтів.

Київ, 2002 р.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ТА КРЕДИТНІ ВКЛАДЕННЯ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Безперервний кругообіг капіталу в процесі відтворення призводить до виникнення потреби в грошах, яка має нерівномірний характер. Частина фінансових ресурсів може залишатись тимчасово вільною в одного суб'єкта економічних відносин, потреба в коштах у іншого може перевищувати їх наявний обсяг. Для того, щоб гроші постійно знаходилися в обігу та обслуговували процес відтворення, необхідний їх перерозподіл між суб'єктами ринку. Такий перерозподіл відбувається через запозичення фінансових ресурсів на умовах, що гарантують їх ефективне використання та повернення.

Найважливішу роль у концентрації та забезпеченні раціонального використання фінансових ресурсів суспільства відіграють комерційні банки. Саме вони акумулюють переважну частину тимчасово вільних фінансових ресурсів.

Формування фінансових ресурсів комерційного банку здійснюється насамперед з урахуванням раціональності їх структури щодо стабільності джерел коштів. Комерційний банк надає різноманітні види позик та здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів, підтримуючи при цьому необхідний рівень ліквідності і мінімізуючи фінансові ризики. Для виконання цих завдань банку необхідно забезпечити залучення достатнього обсягу коштів із різних джерел

на різні терміни та досягти оптимізації строку залучення коштів і їх вартості.

Фінансові ресурси Промінвестбанку складаються із власного капіталу та залучених банком коштів. Акумулюючи тимчасово вільні грошові кошти, доходи і заощадження юридичних та фізичних осіб, банк перетворює їх на позичковий капітал.

Особливу увагу Промінвестбанк приділяє нарощуванню власного капіталу як найбільш стабільної та дешевої частини фінансових ресурсів.

Розмір власного капіталу є основою для розрахунку більшості економічних нормативів, встановлених Національним банком України, і від його величини залежать кредитні можливості банку. Проте головна функція капіталу – захисна. Суть цієї функції полягає у створенні певного запасу фінансової стійкості банку і, відповідно, зниженні поточного ризику, що супроводжує всю банківську діяльність. Капітал дає змогу банку витримувати конкуренцію та здійснювати подальший розвиток, а розмір капіталу впливає на рівень надійності та довіри до банку. Від розміру капіталу залежить характер клієнтури, яку в змозі обслуговувати банк. Клієнт, який потребує кредитних коштів, шукає банк, обсяг капіталу якого задовольнив би його і убезпечив від ризику. Водночас, вибираючи банк для збереження на його рахунках тимчасово вільних коштів, клієнт також орієнтується на розмір банківського капіталу.

Таким чином, комерційний банк, що прагне до обслуговування корпоративної клієнтури зі значними оборотами і постійною потребою у поповненні обігових коштів за рахунок кредитної підтримки, потребує більшого за розміром капіталу, ніж банк, орієнтований на обслуговування малого бізнесу та середньої клієнтури.

Крім того, об'єктивна потреба збільшувати капітал банку зумовлена інфляційними процесами, розширенням масштабів банківської діяльності та підвищенням рівня ризику, пов'язаного з мінливістю фінансових ринків.

За 10 років комерційної діяльності Промінвестбанк збільшив власний капітал у декілька тисяч разів. На початок 2001 р. цей показник досяг 725,8 млн грн., що становить майже 22 відсотка у загальному обсязі фінансових ресурсів банку. Питома вага капіталу Промінвестбанку у сукупному капіталі банківської системи України досягає 11 відсотків.

Іншим джерелом формування фінансових ресурсів Промінвестбанку є залучені кошти – залишки на банківських рахунках підприємств, установ та організацій, вклади населення, кошти у міжбанківських розрахунках та інші грошові ресурси. На відміну від власних коштів, які не можуть бути вилучені акціонерами, поки існує банк, наявність залучених коштів у банку носить тимчасовий характер. За нормальної, прибуткової роботи банку, коли немає необхідності спрямовувати частину прибутку або резервів на покриття збитків від активних операцій, власні кошти банку мають постійну тенденцію до збільшення. Розмір залучених коштів, виходячи із їх строковості, може коливатися під впливом різних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру.

Робота з мобілізації ресурсів проводиться Промінвестбанком в умовах жорсткої конкуренції з іншими комерційними банками України. Проте за 10 років обсяг залучених банком коштів збільшився у 273 рази – від 9,7 млн грн. в 1991 р. до 2651,2 млн грн. на початок 2001 р.

Сьогодні Промінвестбанк обслуговує 120 тис. клієнтів із середньоденними залишками на рахунках понад 1,7 млрд грн.

Банк проводить активну роботу із залучення на обслуговування пріоритетних клієнтів, які мають вплив на розвиток

регіонів та провідних галузей народного господарства. Прикладом плідної співпраці банку з клієнтами є обслуговування таких корпоративних клієнтів як Національна акціонерна компанія "Нафтогаз України" та Державна акціонерна компанія "Хліб України". НАК "Нафтогаз України" налічує близько 570 підрозділів, з яких 287, або 50,4 відсотка, перейшли на обслуговування в установи Промінвестбанку і відкрили 810 рахунків із середньоденними залишками 51,1 млн грн. Із 114 підрозділів ДАК "Хліб України" 56 підприємств, або 49,1 відсотка, перевели свої рахунки до установ Промінвестбанку, середньоденні залишки на яких становлять 1,2 млн грн.

Серед інших клієнтів, які мають значні обсяги залишків коштів на рахунках і з якими встановлена тривала взаємовигідна співпраця, – ВАТ "Укртатнафта" та інші потужні господарські структури.

Завдяки найбільшому розміру капіталу Промінвестбанку порівняно з іншими українськими банками ці клієнти мають можливість отримувати значні обсяги кредитів для забезпечення своєї поточної діяльності.

Активна співпраця з клієнтами на засадах рівності і партнерства та гнучка депозитна політика банку сприяли формуванню стабільної частини залучених коштів – строкових депозитів юридичних осіб у сумі 192 млн грн. Найпозитивніший досвід в організації роботи із залучення депозитів набутий Головним операційним управлінням Промінвестбанку та установами Донецького регіону.

Впровадження різних форм депозитних договорів (з можливістю поповнення або вилучення коштів, з плаваючою відсотковою ставкою та інші) сприяє створенню банком власної стабільної ресурсної бази у необхідних обсягах та дає змогу відмовитися від запозичення коштів.

Важливу роль у формуванні фінансових ресурсів відіграє процес управління ресурсами. В першу чергу – це виважена кредитна політика, мінімізація ризиків, зменшення витрат на залучення ресурсів, швидкий та ефективний внутрішньобанківський перерозподіл вільних кредитних ресурсів. Підвищення ефективності внутрішньосистемного перерозподілу ресурсів забезпечено впровадженням у червні 1998 р. програмного комплексу "Електронна біржа кредитних ресурсів". Програмний комплекс дав змогу встановити централізований контроль за процесом перерозподілу кредитних ресурсів в системі банку та їх ціною. Головними перевагами цього комплексу є швидкість укладення угод купівлі-продажу ресурсів та повне задоволення потреб внутрішньосистемного ринку.

Промінвестбанк у своїй діяльності орієнтується на власні мобілізовані ресурси, що дає незаперечні переваги, як-от стабільна ресурсна база та незалежність від міжбанківських фінансових ринків.

Громадяни України потенційно є головними інвесторами національної економіки. Кошти населення, залучені на депозити Промінвестбанку, – важлива складова фінансових ресурсів, необхідних для підтримки національного товаровиробника. Тому залучення коштів населення є одним із важливих напрямів діяльності Промінвестбанку. На початок 2001 р. питома вага вкладів населення у загальному обсязі фінансових ресурсів банку становила 20,1 відсотка.

Основою банківської політики у сфері вкладних операцій протягом останніх років насамперед був вплив на психологію вкладника та його ставлення до банку. Якщо раніше заощадження були частиною трудових доходів, що формувалася за рахунок обмеження поточного особистого споживання і призначалася для забезпечення потреб у майбутньому, то нині заощадження є джерелом поповнення сімейного бюдже-

ту. Тому при виборі банку основним критерієм, крім розміру прибутковості вкладу, стала стабільність банку та надійність збереження грошових заощаджень.

Завдяки надійності та стабільності, зваженій депозитній політиці, широкому спектру послуг з розрахунково-касового обслуговування клієнтів-фізичних осіб, розгалуженій мережі філій, високій довірі громадян України та іноземців Промінвестбанк станом на 01.01.2001 р. залучив на депозити фізичних осіб 677,9 млн грн., у тому числі в національній валюті – 307,1 млн грн. Свої заощадження банку довірили 1,9 млн громадян. На долю вкладів Промінвестбанку припадає 9,9 відсотка загальної суми вкладів, залучених комерційними банками України.

Залученням коштів на вклади фізичних осіб установи Промінвестбанку займаються з 1990 р. На 1 січня 1991 р. операції по вкладах населення здійснювали 64 підрозділи банку, а на початок 2001 р. – 500. Кількість рахунків вкладників збільшилась відповідно від 8,1 тисяч до 2027,5 тисяч, або в 250 разів.

З 1993 р. установи Промінвестбанку ведуть активну роботу по залученню вкладів в іноземній валюті. Загальна сума вкладів в іноземній валюті на початок 2001 р. становить 370,8 млн грн. (у тому числі по картках міжнародних платіжних систем – 98,6 млн грн.), або 67,7 млн дол. США, 1,0 млн нім. марок тощо. Кількість вкладних рахунків зросла у 59 разів порівняно з 1993 р. і становить 52,7 тисяч одиниць.

За десятиліття у сфері операцій із залучення вкладів населення банком відбулися істотні структурні зміни, які сприяли стабілізації банківських ресурсів. Якщо протягом 1990–1992 рр. найбільше залучалось коштів на вклади “до запитання” (80 відсотків загальної суми вкладів), то, починаючи з 1993 р., за рахунок впровадження строкових вкладів на різні

терміни зберігання із щомісячною та щоквартальною виплатою відсотків постійно збільшується питома вага строкових вкладів у загальному обсязі. Так, на 1 січня 2001 р. частка строкових вкладів становила вже 68,6 відсотка.

Промінвестбанк пропонує населенню гнучкі та взаємовигідні умови розміщення депозитів, розроблені з урахуванням місцевої специфіки кон'юнктури ринку. Вкладникам Промінвестбанку надається широкий спектр банківських послуг за поточними рахунками (переказ коштів, безготівкові розрахунки за придбані товари, комунальні та інші послуги, у тому числі за довготривалим дорученням вкладника), відкриваються нові види строкових вкладів ("Святковий", "Туристичний", "Виграшний").

Дбаючи про своїх вкладників, Промінвестбанк за рахунок власних коштів здійснив крім трьох індексацій, проведених разом з Ощадним банком (40-відсоткової по залишках на 01.03.1991 р., 100- та 200-відсоткових по залишках вкладів станом на 02.01.1992 р.), додаткову компенсацію у розмірі 200 відсотків по залишках станом на 01.06.1993 р. При цьому за рахунок останньої компенсації всі залишки вкладів населення в національній валюті станом на 1 червня 1993 р. були збільшені у два рази.

Банки не лише концентрують кошти, що знаходяться на рахунках підприємств, організацій, установ, залучають кошти вкладників, а й трансформують їх у ресурси, які спрямовують на розвиток економіки у вигляді кредитів. Банківський кредит – це важлива форма розширення пропозиції грошей в економіці, оскільки кредитні послуги клієнтам на мікроекономічному рівні врешті-решт трансформуються у безготівкові платіжні засоби на макроекономічному рівні. Саме тому комерційні банки за допомогою механізму грошового муль-

типлікатора спроможні формувати грошову масу, яка відповідатиме потребам господарського обороту.

Основні принципи дії механізму формування комерційними банками грошової маси загалом відомі. Кошти, внесені до комерційного банку у вигляді депозитів, шляхом проведення кредитних операцій можуть багато разів переходити з одного комерційного банку в інший, що призводить до збільшення грошової маси в економіці. Такий ефект має назву мультиплікації грошової маси, тобто йдеться про збільшення залишків коштів на рахунках у банківських установах внаслідок проведення кредитних операцій.

Отже, мультиплікатор дає змогу системі комерційних банків багаторазово збільшувати суми на рахунках шляхом кредитування клієнтів. Переміщення коштів у ході розрахункових операцій від одного банку до іншого сприяє загальному збільшенню грошової маси.

На практиці можливості комерційних банків щодо грошової пропозиції визначаються загальними потребами економіки у збільшенні кредитів. Чи потребувала кредитів в останні роки другого тисячоліття економіка України?

Одним із проявів переходу будь-якої країни до ринкової економіки є скорочення частки бюджетних асигнувань на розвиток підприємств. Україна не стала винятком з цього правила – держава припинила пряме бюджетне субсидування суб'єктів господарювання з початку 1995 р.[1] Це змусило останніх вести активний пошук джерел фінансових ресурсів та ефективних схем їх використання.

Загальновідомо, що діяльність підприємств ґрунтується на використанні фінансових ресурсів, основою яких є обігові

[1] *Дербенцев В.* Особливості інфляційних процесів в Україні //Вісник КНТЕУ. – 2001. – №1. – С.22.

кошти. Саме ця частина фінансових ресурсів постійно перебуває в обігу і забезпечує поточні потреби суб'єктів господарювання. Гіперінфляційна криза 1992–1995 рр. та другої половини 1998 р. – початку 1999 р. призвела до "вимивання" обігових коштів підприємств. Структура обігових коштів промислових підприємств України виявилась деформованою (табл. 1).

Таблиця 1

Структура обігових коштів промислових підприємств України у 1995–1999 рр., відсоток[1]

Показник	1995	1997	1998	1999
Товарно-матеріальні цінності	44,2	36,4	28,4	24,8
Відвантажені товари і надані послуги	17,0	11,6	4,2	2,3
Грошові кошти	5,9	1,8	2,0	2,2
Дебіторська заборгованість	28,3	47,5	62,1	67,1
Інші оборотні кошти	4,6	2,7	3,3	3,6

Нагромадження дебіторської заборгованості позбавляло підприємства можливості здійснювати нормальну виробничу діяльність. За цих умов виробники були змушені шукати додаткові джерела фінансування для покриття зростаючих витрат, а найлегшим шляхом прихованого самофінансування виявилося збільшення кредиторської заборгованості, у тому числі зростання заборгованості із заробітної плати.

При цьому темпи зростання кредиторської заборгованості підприємств України з 1996 р. постійно перевищували темпи зростання оптових цін та номінального ВВП, а у 1999 р. обсяг кредиторської заборгованості перевищив ВВП у 1,5 раза (табл. 2).

[1] Статистичний щорічник України за 1999 рік. – К.: Техніка , 2000. – 245 с.

Таблиця 2

Динаміка кредиторської заборгованості підприємств, оптових цін та ВВП у 1993–2000 рр.[1]

Показник	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Підвищення оптових цін у промисловості, разів	97,7	8,7	2,7	1,17	1,05	1,35	1,16	1,21
Темпи збільшення номінального ВВП, разів	29,7	8,1	4,5	1,5	1,14	1,10	1,27	1,30
Темпи зростання кредиторської заборгованості підприємств, разів	67,2	5,4	4,5	2,4	1,4	1,3	1,4	1,13
Відношення кредиторської заборгованості підприємств до ВВП, %	86,0	56,8	56,0	89,8	109,8	134,1	150,5	130,8

Вал неплатежів скоротив пропозицію національних грошей в економіці, що призвело до її натуралізації. Були створені передумови для перетворення грошово-товарних відносин (основи ринкового процесу відтворення) на товарно-товарні, тобто на бартер, обсяги якого донедавна перевищували дві третини господарських зв’язків. Грошову масу, необхідну для процесу відтворення, заступив бартер.

Наслідки цих процесів очевидні. Тінізація економіки та звуження бази оподаткування, з одного боку, посилили розбалансованість економічної системи загалом, витісняючи значну сферу господарської діяльності за межі грошово-кредитних відносин, позбавляючи банки можливості акумулювати кошти у необхідних обсягах. З іншого боку, фінансо-

[1] Розраховано за даними Бюлетеня Національного банку України: 2000. – №2.– С.7; 2001. – №1. – С.46–47 та Статистичного бюлетеня Державного комітету статистики: 1999. – №1. – С.89; 2001. – №1. – С.97.

вий стан суб'єктів господарської діяльності погіршився настільки, що комерційним банкам дедалі важче було знайти надійного позичальника, надання кредитів ставало все ризикованішим.

За таких умов держава стала на шлях будування "фінансових пірамід" та запустила механізм екстенсивного самовідтворення власної заборгованості, істотно завищивши прибутковість державних облігацій. Був каталізований ефект витіснення з реального сектору економіки кредитних ресурсів банків, основна маса комерційних банків почала спрямовувати кредитні кошти не на потреби реального сектору.

Перехід до емісії державних цінних паперів (замість емісії грошей) як джерела фінансування дефіциту бюджету дозволив тимчасово у 1996–1997 рр. дещо знизити темпи інфляції та номінальну ціну грошей в Україні. Проте цей спосіб фінансування дефіциту бюджету перетворився для Уряду України на серйозну проблему. Наприкінці 1997 р. та у 1998 р. внаслідок фінансових криз на іноземних ринках капіталів та девальвації національної валюти почався відплив капіталів з України – привабливість ринку ОВДП для нерезидентів зменшилася. Для запобігання відпливу капіталу з ринку ОВДП уряд збільшував рівень дохідності щодо них, але це поліпшило ситуацію з фінансуванням дефіциту бюджету лише на короткий термін та спричинило накопичення боргів.

Розміщуючи облігації внутрішньої державної позики на фінансовому ринку, ініціюючи підвищення ставки відсотка, держава відкрила легальний шлях отримання прибутку на рівні, що значно перевищує дохідність кредитів у реальній економіці (табл. 3). Хоча середньозважена ставка дохідності ОВДП протягом 1995–1999 рр. не мала тенденції до перевищення кредитної ставки банків, проте у 1997–1998 рр. дохідність "коротких" ОВДП (на 3–6 місяців) перевищувала до-

хідність кредитів на півтора-два десятки пунктів. Саме у ці роки сума коштів, залучених до бюджету шляхом розміщення ОВДП, майже дорівнювала заборгованості за кредитами, наданими всіма комерційними банками України.

Таблиця 3

Процентні ставки за кредитами, дохідність ОВДП та сума коштів, залучених до бюджету у 1995–2000 рр.[1]

Показник	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Середньозважена облікова ставка, % річних	131,0	62,3	24,6	61,6	50,0	30,6
Процентні ставки комерційних банків у національній валюті, % річних	107,1	77,0	49,1	55,4	53,6	40,3
Середньозважена дохідність ОВДП, % річних	85,6	70,9	32,8	54,8	27,5	20,5
Максимальна дохідність тримісячних / шестимісячних ОВДП, % річних[2]	140,0	107,1/ 104,6	47,94/ 59,2	75,5/ 64,3	—	23,0/ 25,0
Заборгованість за кредитами, наданими комерційними банками, млн грн.	4 078	5 452	7 295	8 873	11 787	19 121
Сума коштів, залучених до бюджету шляхом розміщення ОВДП, млн грн.	304	3 062,9	8 321,8	8 164,3	3 841,8	1 892,1

[1] Бюлетень Національного банку України. – 2001. – №1. – С. 64, 74, 131.
[2] Інформація Промінвестбанку щодо розміщених на аукціонах ОВДП.

Потоки кредитних ресурсів були спрямовані більшістю банків на операції з більш дохідним та менш ризикованим (як здавалося на той момент) фінансовим інструментом. Надмірна централізація грошових потоків позбавила товаро-продукуючий сектор необхідних кредитних ресурсів. Проведена пізніше конверсія, а фактично реструктуризація внутрішнього боргу з відстроченням погашення облігацій на 3,5–6 років не дозволила вивільнити кошти комерційним банкам.

Таким чином, виробнича сфера України тривалий час недоотримувала значні потоки ресурсів для фінансування недостатніх оборотних коштів.

Загальні тенденції у сучасному розвитку операцій вітчизняної системи комерційних банків призвели до значного послаблення ролі банківського кредиту у забезпеченні виробничого сектору необхідними грошовими ресурсами. Так, обсяги кредитних вкладень банків України відносно ВВП становили всього 9,3 відсотка у січні–грудні 1999 р., і хоча у 2000 р. цей показник дещо підвищився – до 12,4 відсотків, проте це не забезпечує достатній рівень підтримки виробника.

На відміну від банків, які віддавали перевагу спекулятивним операціям, Промінвестбанк завжди підтримував промисловість України. Незважаючи на недосконалість механізму ринкових перетворень, відсутність багатьох необхідних законів, обмеження грошового поля бартерними відносинами, що підвищило ризики кредитування, Промінвестбанк спрямовував кредити на всебічну фінансову підтримку вітчизняних виробників. Завдяки активізації кредитування динамічно зростав кредитний портфель банку – від 1995 р. по 2000 р. він фактично збільшився від 1141,0 млн грн. до 2207,1 млн грн., тобто подвоївся (табл. 4).

Таблиця 4

Показники кредитної діяльності Промінвестбанку у 1992–2000 рр.

Рік	Обсяг наданих кредитів		Заборгованість за кредитними операціями	
	Сума, млн грн.	Темп зростання до попереднього періоду	Сума, млн грн.	Темп зростання до попереднього періоду
1992	7,0	–	6,1	–
1993	140,0	20 разів	123,3	20,2 раза
1994	618,7	4,4 рази	422,0	3,4 раза
1995	1 980,0	3,2 рази	1 141,0	2,7 раза
1996	2 200,0	111%	1 135,4	100%
1997	3 500,0	159%	1 356,0	119%
1998	3 655,1	104%	1 420,2	105%
1999	10 806,4	3,0 рази	1 511,8	106%
2000	22 779,7	2,1 рази	2 207,1	146%

Аналіз показників кредитної діяльності комерційних банків України свідчить про домінуючу роль Промінвестбанку у кредитуванні та постійне нарощування ним кредитних вкладень в економіку держави. П’ята частка кредитів, спрямованих всіма комерційними банками України промисловим підприємствам, надана Промінвестбанком, при цьому підприємствам паливної промисловості – майже 45 відсотків суми усіх кредитів, чорної металургії, машинобудування та металообробки – майже третина.

Надаючи кредити виробникам, Промінвестбанк одночасно забезпечує функціонування цілої низки партнерів, сприяє розбудові економіки та створенню робочих місць.

Загальні економічні показники, на які торік вийшла економіка України, свідчать про початок позитивних зрушень в державі. Вперше за останні роки зафіксовано приріст ВВП на 6 відсотків, з перевищенням на 1164 млн грн. виконано державний бюджет. У промисловості спостерігалася позитивна тенденція до щомісячного зростання випуску промислової продукції, що забезпечило приріст обсягів промислового виробництва на 12,9 відсотка порівняно з попереднім роком. Зовнішній торговельний оборот збільшився на 18,5 відсотка, експорт – від 15,2 до 18,1 млрд дол. США.

Пріоритетами при наданні кредитів Промінвестбанком протягом тривалого часу залишаються підприємства галузей, в яких у 2000 р. досягнуто найвищі темпи приросту, зокрема, чорної металургії (приріст промислового виробництва – 20,7 відсотка), машинобудування (16,8 відсотка). Крім цього, їх продукція посідає лідируючі позиції й у структурі експорту України – на металопродукцію припадає більше 40 відсотків експорту, на машини та обладнання – майже десята частина. Спрямування кредитних вкладень установ Промінвестбанку на відновлення виробництва принесло вагомі результати. Збільшився обсяг випуску і реалізації продукції, підвищився експортний потенціал підприємств.

У 1998–1999 рр. у гірничо-металургійному комплексі України склалася вкрай несприятлива ситуація через звуження ринків збуту металургійної продукції, незбалансованість цін на сировину, енергоносії, транспортні та інші послуги з цінами на готову продукцію на світових ринках, відсутність джерел фінансування. З другої половини 1999 р. розпочато проведення експерименту в галузі, що значно поліпшило становище. Позитивні зрушення збіглися з підвищенням світового попиту на металопрокат, а визнання Євросоюзом України країною з ринковою економікою відкрило укра-

їнським підприємствам шлях на зовнішні ринки та ускладнило процедуру порушення проти них антидемпінгових процесів. Галузь потребувала обігових коштів .

Особливістю чорної металургії України є значна концентрація виробництва. Найбільші металургійні підприємства України – КДГМК "Криворіжсталь", ВАТ "Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча" та ВАТ "Азовсталь", які забезпечують половину сумарного виробництва сталі, є пріоритетними позичальниками Промінвестбанку

КДГМК "Криворіжсталь" – головний в Україні виробник арматурної сталі та арматури високих класів міцності. "Криворіжсталь" є одним із найкращих клієнтів Промінвестбанку. Завдяки кредитній підтримці банку (тільки за останні два роки надано близько 3 млрд грн.) комбінат наростив обсяги реалізації (у 2000 р. – на 1,6 млрд. грн або майже на 50%), проведена реконструкція доменної печі №6 – основного, зразкового агрегату підприємства. Збільшився експортний потенціал підприємства – у загальному обсязі реалізації експорт становить майже 71 відсоток. За результатами діяльності за 2000 р. підприємство отримало прибуток, хоча попередні роки було завершено із збитками.

Флагманом металургії по праву вважається також ВАТ "Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча". Продукція комбінату користується великим попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках. Завдяки співробітництву з банком значно поліпшився фінансовий стан підприємства: за останній рік обсяги реалізації збільшилися на 1945,3 млн грн. або на 38 відсотків, питома вага експорту зросла проти 1999 р. на 8,3 відсотка, прибуток перевищив показник попереднього року у 4 рази та становив 719,2 млн грн.

ВАТ "Азовсталь" користувався кредитною підтримкою банку для забезпечення виробничої діяльності та вирішення

соціальних проблем трудового колективу. Обсяг реалізованої продукції підприємства збільшився у 2000 р. на 50 відсотків, прибуток зріс у 8 разів. Більше чверті продукції реалізується на експорт .

Промінвестбанк пишається співробітництвом з цими підприємствами. У рейтингу 100 кращих компаній України ВАТ "Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча" та КДГМК "Криворіжсталь" посідають чільні місця за обсягом експорту та обсягами прибутку, а ВАТ "Азовсталь" знаходиться у першій десятці.

Інші платоспроможні підприємства галузі із року в рік нарощують виробництво, активно співпрацюючи з Промінвестбанком та отримуючи значні кредитні кошти .

Кредитна підтримка ВАТ "Харцизький трубний завод" у сумі 139 млн грн. призвела до зменшення обсягу бартерних операцій на 41,2 відсотка та збільшення частки експорту в обсязі реалізації від 13 відсотків у 1999 р. до 45,5 відсотка у 2000 р. За результатами 2000 р. підприємство отримало прибуток у сумі 2 млн грн. (1999 р. був закінчений із збитками у 35,4 млн грн.)

ВАТ "Авдіївський коксохімічний завод" отримав 205,7 млн грн. кредитних коштів, раціональне використання яких дало змогу досягти значних успіхів – виробництво товарної продукції становило 505,4 млн грн. (збільшилося на 140 відсотків порівняно з 1999 р.), чистий прибуток – 306,3 млн грн. (збільшився у 13,5 раза).

Промінвестбанк співробітничає з партнерами металургійних підприємств за технологічним циклом – гірничозбагачувальними комбінатами, вугледобувними підприємствами. Зокрема, за роки існування ВАТ "Полтавський ГЗК" отримав кредитну підтримку у розмірі понад 352 млн грн. Завдяки кредиту підприємство здійснювало і продовжує

здійснювати модернізацію виробничого обладнання, придбання нової кар'єрної техніки, запасних частин, матеріалів, має змогу розраховуватися по імпортних контрактах.

Результати діяльності підприємства значно поліпшились – на 30 відсотків нарощено виробництво залізорудних котунів, обсяги реалізованої продукції зросли на чверть та досягли 5831 тис. тонн , при цьому на експорт реалізовано 94,5 відсотка (у 1999 р. лише 66,9 відсотка).

На Полтавській Магнітці передбачене технічне переозброєння та введення у дію нових технологій до 2005 р., що вимагає значних валютних інвестицій та власних фінансових ресурсів. І в цьому питанні особливого значення набуває стабільність партнерських взаємин між ВАТ "Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат" та Промінвестбанком .

Запорізький залізорудний комбінат тісно співпрацює з Промінвестбанком. Банк завжди підтримує свого клієнта під час тимчасових фінансових труднощів кредитами, у тому числі валютними, на поповнення обігових коштів і закупівлю сировини. Це дозволяє гірникам ритмічно працювати, постійно нарощувати обсяги виробництва, регулярно виплачувати заробітну плату і вчасно розраховуватись з бюджетом.

У найскрутніші часи Промінвестбанк підтримував вугільну галузь України. З метою подолання кризових явищ у вугільній промисловості Уряд України вжив низку заходів зі структурної перебудови галузі, формування якісно нового виробничо-господарчого механізму функціонування підприємств, але вжиті заходи не забезпечили подолання негативних тенденцій, шахтам постійно не вистачало коштів. Промінвестбанк кредитував технічне переоснащення та реконструкцію вугледобувних підприємств, підготовку нових лав і горизонтів шахт. Кредитами на заробітну плату банк неодноразово підтримував підприємства, ліквідуючи високу соціальну

напругу у Донецькому, Луганському, Дніпропетровському та Львівському вугільних регіонах.

Функціонування економіки країни неможливе без забезпечення її електроенергією. Енергетика – один із важливих напрямків кредитування Промінвестбанку. Довгі роки Промінвестбанк виконував функції банкіра енергоринку. Для підтримки постійної життєдіяльності підприємства електроенергетики завжди потребували значних кредитних вкладень, і банк повністю задовольняв цю потребу – підприємствам галузі спрямовувались сотні мільйонів кредитних коштів на закупівлю свіжого ядерного палива, погашення заборгованості по заробітній платі працівникам атомних електростанцій, на виробничі потреби атомним та тепловим генеруючим компаніям. За ці роки кредитна підтримка підприємств паливно-енергетичного комплексу за рахунок власних ресурсів банку становила 4,3 млрд грн. Банк організовував проведення заліків взаємної простроченої заборгованості підприємств електроенергетики, вугільної і газової промисловості. У 1999 р. установами Промінвестбанку було проведено майже 13,5 тис. заліків взаємної заборгованості за допомогою банківських кредитів, завдяки яким борги між підприємствами цих провідних галузей промисловості скорочено на 19,3 млрд грн.

Із середини 2000 р. за рішенням уряду уповноваженим банком по обслуговуванню ринку електричної енергії був призначений Ощадбанк. Проте підприємства галузі продовжували звертатися до Промінвестбанку за значними сумами кредитів, оскільки кредитоспроможність Промінвестбанку завжди давала і дає змогу самостійно здійснювати кредитну підтримку підприємств електроенергетики у необхідних обсягах. Сума наданих кредитів у 2000 р. та за 5 місяців 2001 р. становила 1,3 млрд грн.

Ощадбанк виявився неспроможним обслуговувати ринок електричної енергії, і ця функція за рішенням уряду знову перейшла до Промінвестбанку. Серед найзначніших позичальників Промінвестбанку – п'ять атомних електростанцій, підприємства теплової генерації ВАТ "Донбасенерго", ВАТ "Дніпроенерго".

Впродовж 2000 р. кредитні вкладення спрямовувались не тільки у традиційні для банку галузі промисловості. Були освоєні нові напрями кредитування та залучені потужні корпоративні клієнти. Зокрема, на кредитну підтримку НАК "Нафтогаз України" спрямовано майже 1 млрд грн.

Низка заходів, що вживається урядом по відродженню сільського господарства України, забезпечила зростання обсягів валової сільськогосподарської продукції у 2000 р. на 7,6 відсотка, в тому числі у рослинництві – на 18,3 відсотка.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 25.02.2000 №398 "Про додаткові заходи щодо кредитування весняно-польових робіт у 2000 році" для кредитування комплексу весняно-польових робіт, збирання та переробки врожаю банком було відібрано 755 платоспроможних підприємств агропромислового комплексу та їх постачальників, яким надано 231,4 млн грн. кредитів, у тому числі кредитну підтримку для закупівлі зерна отримало також 31 підприємство ДАК "Хліб України" на суму 42,4 млн грн. у 18 регіонах України. Обласні дочірні підприємства ДАК "Хліб України" за дорученням обласних держадміністрацій повинні були забезпечити створення державних та регіональних ресурсів зерна і сортового насіння, переробку зерна та подальшу його реалізацію на місцеві хлібокомбінати, для чого вони отримали кредитні кошти в установах банку. За визнанням Мінагропрому, Промінвестбанк кредитує аграрний сектор за найнижчими відсотковими ставками порівняно з іншими комерційними банками.

Активно кредитувалися підприємства переробної промисловості. Зокрема, провідному підприємству олійножирової промисловості ВАТ "Одеський олійножировий комбінат" були відкриті банком кредитні лінії, за якими надано 5 млн грн. та 7 млн дол. США кредитної підтримки. Завдяки цьому було вчасно закуплено сировину, у 1,4 раза збільшено обсяги виробництва, а підприємство зміцнило позиції – на сьогодні займає друге місце в країні з переробки олійного насіння. Експорт продукції збільшився у 1,5 раза та становить 35 відсотків обсягу реалізації.

Розбудова національної економіки прямо залежить від рівня регіонального розвитку. Розроблені Правлінням банку "Невідкладні заходи радикального впливу Промінвестбанку на розвиток регіонів" окреслили ключові завдання регіональної політики банку у 2000 р. За відсутності обігових коштів, кризи платежів та бартеризації життєдіяльність багатьох проектів, важливих для регіонального розвитку, залежала від банківської підтримки.

Своєчасні та цілеспрямовані кредитні вкладення установ Промінвестбанку не тільки забезпечили нарощення виробничого потенціалу підприємств регіону, проведення польових робіт сільськогосподарськими підприємствами, вдосконалення інфраструктури регіонів, але й сприяли налагодженню тісних контактів з місцевою владою.

Про активну діяльність установ Промінвестбанку в нарощенні виробничого потенціалу регіонів свідчать наступні приклади.

У Донецькому регіоні банк взяв участь у кредитуванні важливих для регіону проектів, які були визначені місцевою радою з питань спеціальних економічних зон та спеціального режиму інвестиційної діяльності. Тільки у межах цих програм були надані кредити на загальну суму 19,5 млн

грн., зокрема на модернізацію та придбання обладнання Слов'янському вапняно-крейдовому заводу; створення виробництва електропобутової техніки ВАТ "Норд"; придбання автотранспорту для організації вантажного перевезення ПП WEF "TRANS"; добудову цеху вичинки шкіри СП ТОВ "Меролла".

ВАТ "Паляниця" (Кіровоградська область) завдяки кредитній підтримці Промінвестбанку протягом 2000 р. у сумі майже 10 млн грн. не тільки поповнювало обігові кошти, але й розширяло виробництво. За результатами 2000 р. ВАТ "Паляниця" виробляло 35 відсотків хлібобулочної продукції регіону – а це 340 найменувань хлібобулочних та 100 найменувань кондитерських виробів. Виручка від реалізації підприємства за рік збільшилася на 15 млн грн.

Установи банку Кримського регіону надають кредитну підтримку підприємствам, які забезпечують промисловий розвиток та створюють робочі місця. Зокрема, відділення у м. Армянськ постійно кредитує ДАК "Титан", що дає змогу підприємству здійснювати реконструкцію, не знижуючи темпів випуску продукції; відділення в м. Красноперекопськ обслуговує підприємства вільної економічної зони "Сиваш" – ВАТ "Кримський содовий завод" та ВАТ "Бром" .

Установи банку у Києві здійснюють кредитування ключових для міста проектів та позичальників. Зокрема, ВАТ "Фармак" отримав кредит на технічне переозброєння та випуск життєво важливих медпрепаратів для лікування серцево-судинних захворювань; КіДАЗ "Авіант" прокредитований на виробництво тролейбусів. Спорудження торгового комплексу "Квадрат-Шулявка" також здійснювалося на кредитні кошти Промінвестбанку.

У Київській області банк забезпечив кредитування етапу завершення газифікації м. Вишгород, надавав кредити поста-

чальникам нафтопродуктів, а також шляхобудівним управлінням для вдосконалення регіональної інфраструктури.

Стабільні клієнти банку з надійною репутацією та перспективними кредитними проектами завжди могли розраховувати на фінансову підтримку Промінвестбанку.

Займаючи активну позицію у розбудові економіки України, банк стикається у повсякденній діяльності з безліччю перепон, спричинених недосконалістю законодавства. На сьогодні залишаються неврегульованими принципові проблеми, які заважатимуть банківському капіталу повною мірою сприяти процесу відтворення.

У банків відсутні важелі для повернення боргів за рахунок реалізації застави, що надзвичайно звужує кредитування вітчизняних товаровиробників.

Президент України Указами "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень" від 14.07.2000 р., «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.01.2001 р. "Про заходи щодо детінізації економіки"» від 20.03.2001 р. визначив питання реалізації застави одним з найважливіших при здійсненні державної підтримки розвитку банківської системи. Кабінету Міністрів та Національному банку було надано доручення щодо удосконалення порядку продажу заставленого майна з метою захисту інтересів вітчизняних кредиторів. Проте зрушень у реалізації відповідних положень цих указів досі немає, у банків залишаються проблеми з погашенням боргів.

Зокрема, відповідно до Закону України "Про заставу" оформлення та реалізація застави по підприємствах державної форми власності та таких, що знаходяться у стадії приватизації, має здійснюватись за погодженням органу управління (міністерства або комітету) або Фонду державного майна України.

Таким чином, ефективність кредитування поставлена у залежність від Фонду державного майна, який має повноваження видавати чи не видавати різноманітні погодження за суб'єктивними мотивами. Це створює проблеми. Так, Фонд держмайна не дозволив передати майно ВАТ "Дніпроавіа" у заставу Промінвестбанку при кредитуванні банком реконструкції аеровокзалу. В результаті банк втратив право на частину заставленого майна і отримав проблемний борг.

Податкова застава законодавчо блокує встановлене заставне право банків. Законом України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" обумовлено, що з 1 жовтня 2001 р. право податкової застави у більшості випадків буде мати пріоритет перед будь-якими правами інших застав.

Відомі приклади негативного впливу податкової застави на діяльність позичальників. Зокрема, навіть за наявності незначного обсягу невиконаних податкових зобов'язань всі активи підприємства можуть бути оформлені у податкову заставу на роки. Зрозуміло, що в такій ситуації (а вона виникає досить часто) банк позбавлений законної можливості отримати в заставу ліквідні активи підприємства.

Невирішеним залишається питання застави землі. Активно кредитуючи сільськогосподарських товаровиробників, банки не можуть брати у заставу землю, оскільки неможливо оцінити її ліквідну вартість, відсутній механізм реалізації землі, не сформовано земельний ринок. За проектом нового Земельного кодексу формування земельного ринку відкладається на невизначений термін, земля сільськогосподарського призначення не буде товаром, принаймні до 2006 р.

Інтереси банків-кредиторів ігноруються при трансформації власності. Викривлення приватизаційних процесів негативно впливає на економіку країни. Нові власники нехтують

умовами приватизації, нічого не здійснюють для розвитку підприємств. При цьому Промінвестбанк, який довгі роки сприяв нарощуванню виробництва та фінансовій стабілізації підприємств провідних галузей промисловості, не має жодних привілеїв при приватизації своїх боржників. Ці підприємства стали привабливими для скупки приватними власниками, які свого часу були лише сторонніми спостерігачами їх проблем.

За відсутності вільного доступу до приватизації банків-кредиторів нові господарі підприємств за сприяння Фонду державного майна України не визнають боргів перед вітчизняними банками. Окремі приклади дають змогу оцінити вагомість проблеми.

Так, у зв'язку зі змінами власників на трубних заводах Дніпропетровщини Промінвестбанку не погашаються борги. До цього часу не повернуто прострочений кредит і відсотки ВАТ "Нижньодніпровський трубопрокатний завод".

При проведенні конкурсу з продажу контрольного пакету акцій ВАТ "Лисичанськнафтооргсинтез" Фонд державного майна України всупереч численним зверненням Промінвестбанку не включив зобов'язання з погашення заборгованості перед банком в сумі 4,3 млн дол. США за кредитом, наданим відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20.09.1997 р. №1049. Внаслідок таких дій не було передбачено погашення боргових зобов'язань перед банком новим власником – підприємством з іноземними інвестиціями "НТК-Україна-Інвест".

Довгий час ухиляється від сплати боргу банку в сумі 21,6 млн грн. ТОВ "ГЕД Інвест", якому передані повноваження з управління державними корпоративними правами ВАТ «Авіаційна компанія "Дніпроавіа"».

Типова ситуація, коли у процесі реструктуризації підприємств значні борги перед банком залишаються за підприєм-

ством, що не має достатніх джерел для його повернення. Так, при реструктуризації ВАТ "Львівський завод автонавантажувачів" було створено 5 дочірніх підприємств, рахунки яких відкриті в інших банках. Головне підприємство, за яким залишився прострочений борг за кредитами та відсотками, практично припинило виробництво. Такого стану справ можна було б уникнути, якби банк-кредитор мав право на участь у перерозподілі заборгованості за банківськими кредитами між правонаступниками приватизованого або реорганізованого підприємства.

Реальним шляхом погашення боргів перед банком може стати механізм трансформації проблемної кредиторської заборгованості боржників, за згодою банка-кредитора, в акції позичальника. Погашення заборгованості боржників можливе за рахунок додаткової емісії цінних паперів, внаслідок якої кредитор отримає пакет акцій. Це також дозволить підприємству уникнути банкрутства та відновити платоспроможність. Проте законодавство такого механізму не передбачає.

Суперечливість законів, невідповідність законам підзаконних нормативних актів створює перепони в ефективній діяльності комерційних банків та дозволяє маніпулювати законодавством. Зокрема, відомі норми Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" щодо сплати податків з неотриманих банком відсотків. Ст. 12 Закону дозволяє банку не збільшувати валові доходи (та, відповідно, не переплачувати податки) у разі несплати позичальником відсотків за користування кредитом, якщо банк звернувся до суду, та встановлює термін (60 днів) з моменту винесення судом рішення на користь банку для сплати відсотків. Якщо протягом цього терміну кошти не отримано, банк має звернутися до суду із заявою про визнання позичальника банкрутом, щоб і далі мати "податкову амністію". Водночас Закон України

"Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" не дозволяє порушити справу про банкрутство раніше терміну у 90 днів. Що робити банку, який поважає закони? Переплачувати податки. Інший приклад. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. №774 всупереч Конституції України, нормам Цивільного Кодексу, цілій низці законів обмежує права державних підприємств та господарських товариств із державною часткою понад 50 відсотків статутного фонду, забороняючи їм укладати договори застави, поруки, проводити операції з векселями. Як же банки зможуть кредитувати у такому правовому полі?

Незважаючи на неодноразові звернення Промінвестбанку, Національний банк України ніяк не може визнати невідповідність власних нормативних актів щодо формування та використання резервів на відшкодування можливих втрат в частині безнадійної заборгованості Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств". Не можна регулювати господарську діяльність суперечливим законодавством. Не можна кредитувати у суперечливому правовому полі.

Звичайно, маючи кваліфіковані кадри, Промінвестбанк не залишається осторонь законотворчого процесу. Помітним його здобутком є прийняття Верховною Радою України нового Закону України "Про банки та банківську діяльність", у якому більшість зауважень банку до проекту враховано.

Існують проблеми із виконанням гарантій, наданих Урядом України. Урядом створені не рівні умови по зовнішніх та внутрішніх гарантіях. При беззаперечному виконанні зовнішніх гарантій внутрішні практично не виконуються. Банк довгі роки співпрацював з урядом, надаючи кредити на технічне переозброєння вугільних вибоїв, конверсію та санацію виробництва, підтримку енергетики, суднобудівної галузі. Для погашення цих кредитів передбачалися бюджетні дже-

рела та надання банку права стягнення коштів з позичальника. Загальна сума наданих кредитів становила 900 млн грн.

Проте право першочергового погашення кредитів у банку було відібране, виділення коштів з бюджету не відбувалося і банк залишився сам на сам з проблемами неповернення боргів. Хоча більшість кредитів в результаті реалізації застави та тривалих судових процедур була погашена, сума заборгованості залишається значною – 273,7 млн грн. Зокрема, порушуються законні права та інтереси Промінвестбанку щодо погашення заборгованості ДП "Херсонський суднобудівний завод". Незважаючи на виконання банком рішень Президента та уряду щодо реструктуризації боргів цього підприємства, урядові структури ухиляються від обслуговування боргу. Ігноруються навіть рішення суду щодо стягнення боргу.

Від 1996 р. не відбулося позитивних зрушень щодо погашення заборгованості за кредитом у сумі 13 млн грн., наданим банком Державному комітету України з матеріальних ресурсів на виконання постанови уряду від 27.01.1993 р. №61. ДАК "Укрресурси", що створена на базі ліквідованого за Указом Президента комітету, не взяла на себе розрахунки з Промінвестбанком. Незважаючи на розпорядження Президента, рішення Вищого арбітражного суду України, Фонд державного майна не вживає заходів щодо погашення заборгованості за кредитом; державними органами не визначено джерела та порядок погашення боргу.

Держава повинна стимулювати спрямування банками кредитних вкладень в економіку та нарощування обсягів кредитування пріоритетних галузей промисловості. З метою усунення перешкод у застосуванні застави при кредитуванні, на нашу думку, потрібно:

- запровадити дієвий спрощений механізм реалізації заставленого майна для швидкого повернення банками кредитів за рахунок застави;

- законодавчо встановити рівні умови для банків та податкових органів при взятті та оформленні майна у заставу;
- заборонити Фонду державного майна України втручатися у правовідносини застави між банками та позичальниками коштів шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства;
- зробити землю товаром для можливого її використання як застави шляхом прийняття нового Земельного кодексу України;
- встановити єдиний порядок безумовного виконання урядом власних гарантійних зобов'язань за кредитами, наданими вітчизняними та іноземними банками-кредиторами.

Київ, 2001 р.

СТРАТЕГІЯ ПРОМІНВЕСТБАНКУ В УМОВАХ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Економічне становище і політична орієнтація України багато в чому пов'язані з банківською діяльністю. Останнім часом з політичних трибун банківська система критикується за те, що вона не стала “локомотивом реформ”.

Складається враження, що ми чужі серед своїх. Нам потрібно змінити таку думку. Треба активніше пропагувати банківську діяльність та вдосконалювати банківський механізм.

Питома вага активів українських банків становить 32 відсотки внутрішнього валового продукту (ВВП), а в Росії – 35 відсотків, проте ці показники не настільки різні, щоб констатувати пасивність банків України.

Є чимало інших чинників, що роблять банківську систему пострадянського періоду не досить розвиненою, а саме:

- впродовж 10 років банки були роздроблені на безліч карликових установ; відповідного роздроблення зазнали й фінансові ресурси;
- панування бартерних операцій спотворило товарно-грошові відносини;
- грошова сфера, як поле діяльності банків, була звужена;
- падіння виробництва, вкрай низькі грошові доходи населення заморозили сферу внутрішнього інвестування;
- жорстка монетарна політика, нав'язана Міжнародним валютним фондом, обумовила нестачу обігових грошей;

- відсутність правового захисту вітчизняного кредитора сприяла процесу банкрутства навіть великих банків.

За останні роки підприємства почали нарощувати темпи виробництва, особливо у галузях важкої індустрії, але вони не мають системного і глобального характеру. Близько половини експортної виручки забезпечує чорна металургія.

Основні фонди потребують заміни. У деяких галузях ступінь їх зносу сягає 70 відсотків і більше. У розвинених країнах вже за 25 відсотків старіння фондів їх модернізують. Великі витрати – низькі прибутки.

Не визначені пріоритетні галузі і підприємства, що робить інвестиційний процес малоефективним.

Орієнтація на західний ринок ускладнила економічні зв'язки з Росією, Білоруссю та іншими країнами. Без відновлення спільного ринку з пострадянськими республіками розвиток економіки буде гальмуватися проблемою реалізації продукції. Замість розвитку загального ринку іде процес транснаціональної приватизації, за якої в Україні скуповуються підприємства, що робить Україну і надалі придатком сильних держав, або ж знищуються конкуренти, внаслідок чого зупиняється виробництво.

Створюється протистояння між комерціалізацією підприємств і банків. Банкам України, як носіям суспільної власності на акціонерних засадах, весь час нагадують про те, що вони вийшли з державної власності. Така політика не витримує критики.

Характерно, що російський уряд намагається вивести частку держави з усіх найбільших банків. І це логічно. Не може бути ринкової економіки, поділеної на приватну (заводи, фабрики) і державну (банки) власність. Держава не спроможна прогодувати навіть тих, хто повинен фінансуватися за бюджетні кошти. Пільгові ж кредити для приватних власників – це не ринок, а корумпований “гендель”.

За таких умов постає питання щодо активізації дій банків у реальній економіці.

Роль Промінвестбанку в економічній системі України визначається його активною позицією в державі, вкладанням коштів виключно у реальну економіку, його відповідальністю за стан платоспроможності значного числа суб'єктів господарювання.

За кредитної підтримки Промінвестбанку створено літаки АН-70, АН-74, АН-140, відновлено танкове виробництво, сучасні електровози, вантажні автомобілі, підтримується паливно-енергетичний комплекс, сільське господарство та інші галузі народного господарства.

З 2000 р. Промінвестбанк обслуговує Національну акціонерну компанію "Нафтогаз України". Завдяки кредитам Промінвестбанку вся соціальна сфера країни повністю забезпечена газом на осінньо-зимовий період 2001–2002 рр. Урядом вирішено питання щодо повернення на обслуговування до Промінвестбанку учасників оптового ринку електричної енергії України. Паливно-енергетичний комплекс створює в економіці майже третину ВВП. Роль Промінвестбанку стає провідною.

Важливе значення мають кредитна та процентна політика банку. Щодо процентної політики, то вона теж може бути спрямована на задоволення вимог клієнтів, але за умови збільшення обсягів кредитування, інакше банк не зможе бути прибутковим.

Загальна кредитна заборгованість у банківській системі на 01.10.2001 р. становить 27,7 млрд грн., у т.ч. Промінвестбанк – 2,8 млрд грн., Приватбанк – 2,6, Аваль – 2,3, Ексімбанк – 1,6, Ощадбанк – 1,5, Укрсоцбанк – 1,2, ПУМБ – 0,7 млрд грн.

Конкуренція між банками посилюється і це треба враховувати.

Одним із вирішальних стратегічних напрямів щодо підвищення ролі Промінвестбанку у державі є розгортання політичної роботи в масах за національну економіку.

Правове поле банківської діяльності – це кредитно-розрахункові операції, міжнародні відносини, сфера цінних паперів і зобов'язань, у т.ч. податкових, депозитні операції, всі аспекти електронної системи. Вагому частку становить претензійна робота як між клієнтами і банком, так і з різних інших питань банківської діяльності (акціонування, відносини з урядовими структурами). Важлива роль належить підготовці законів та змін до законів, що сприяє прийняттю досконаліших правових актів.

В умовах проведення розрахунків через розрахункову палату банку велике значення має чітке виконання нормативних актів. Слід зазначити, що Промінвестбанк щоденно обробляє 500 тис. платіжних документів загальною сумою понад 1 млрд грн.

Виходячи із жорстких правил щодо затримки платежу, важко уявити наслідки для банку у разі затримки платежу, будь-яких порушень у розрахунковому процесі. Ось чому юридична практика поширює свій вплив не тільки на юристів, а й на кредитних працівників, бухгалтерів.

Недоліки в юридичному оформленні кредитів недисциплінованих позичальників є спокусою для привласнення коштів банку через визнання судом недійсними кредитні договори. Підставами для визнання кредитного договору недійсним можуть бути підписання договору неуповноваженою особою, укладення договору підприємством, яке знаходилося у процесі приватизації, невідповідність договору установчим документам, суперечність між законодавством та умовами договору.

Ухилення від сплати боргів через визнання недійсними кредитних договорів уже має негативну тенденцію, про що свідчать приклади Макіївського коксохімічного заводу, авіа-

ційної компанії "Дніпроавіа", державної акціонерної компанії "Укрресурси", нафтопереробного підприємства "Лінос", "Пластмасприлуки", де судові органи не тільки не сприяли поверненню кредитної заборгованості, але й по суті заохотили такі дії. З позицій сьогодення це є проявами економічного тероризму.

Такі негативні явища набули незворотного характеру в зв'язку із здійсненням приватизації та реструктуризації підприємств. Фонд державного майна практично ігнорує вітчизняного кредитора, усуває комерційні банки з приватизаційного поля, посилаючись на відсутність Закону щодо врахування інтересів українських кредиторів.

Питання відносин з акціонерами, а також інші питання, пов'язані з акціями банку, регулюються Законами України "Про власність", "Про господарські товариства", "Про цінні папери і фондову біржу", "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні", рішеннями Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Статутом Промінвестбанку та його Положенням про акції. Претензії, які банк отримує в зв'язку з цим, обумовлені виходом акціонерів зі складу акціонерного товариства. Деякі недобросовісні акціонери, виходячи зі складу акціонерів банку, отримують за акції гроші, а через деякий час заявляють, що рішення про їх виключення є незаконним, і вимагають поновити їх у правах акціонерів.

Міжнародні відносини не урегульовані українським законодавством. Операції з кореспондентських рахунків ведуться за правилами західних країн, тоді як в Україні всі економічні відносини повинні здійснюватись на основі договорів. Неодноразові запити до Національного банку не зрушили справу з місця. Україну можуть заблокувати у будь-який час з політичних або економічних причин. Ось чому ми тримаємо це питання у полі нашого зору. Навіть з

Росією міжбанківські відносини повністю законодавчо не врегульовані.

Необхідно передбачити відповідальність працівника банку за несанкціонований доступ до електронних баз даних, у тому числі відшкодування працівником збитків, завданих банку таким несанкціонованим втручанням.

Відтворення економіки, її структурна перебудова неможливі без залучення кредитів банків, інших інвесторів. Проте умови для внутрішнього інвестування не тільки не розширюють це поле діяльності, але й стримують подальше банківське кредитування. З червня цього року у державі заборонена примусова реалізація майна державних підприємств, що по суті унеможливлює подальше кредитування. Це посилюється ще й тим, що податкові органи мають право на заставу майна. Тобто заохочуються адміністративні методи і звужуються кредитні відносини. Це все одно, що рубати гілку, на якій сидиш. На сьогодні кредитування ще не вмерло тільки завдяки порядності більшості керівників підприємств і фірм.

Удосконалення управління грошовими потоками має стратегічне значення для удосконалення всієї банківської практики. У цій проблемі дві основні складові: відносини з банками та рух коштів клієнтів.

З від'ємним сальдо працюють з Промінвестбанком: “Аваль” – 739 млн грн., Приватбанк – 143 млн грн., Експресбанк – 202 млн грн., Правексбанк – 160 млн грн. З Укрсоцбанком від'ємне сальдо зменшилось з 1,4 млрд грн. до 63 млн грн. Аналогічна тенденція в регіонах. Значною мірою це пояснюється тим, що клієнти Промінвестбанку є найбільшими платниками податків та зборів.

Роботу із забезпечення раціонального руху коштів слід зосередити в таких напрямах:

- планування грошових потоків позичальника у складі кредитно-виробничого плану;

- складання схем руху грошових потоків при наданні кредиту та контроль за відповідністю фактичного направлення кредитів та отримання коштів за наданою схемою. Право такого контролю необхідно передбачати кредитною угодою;
- постійний аналіз фактичного руху як кредитних, так і власних коштів – важлива ланка кредитного аналізу. Адже надходження грошових коштів є безпосереднім джерелом погашення кредиту;
- жорстке дотримання вимог щодо забезпечення наявності у самого позичальника та переважної більшості його партнерів поточних рахунків у Промінвестбанку;
- ввести в практику таку умову надання кредиту, як залучення на обслуговування основних партнерів позичальників;
- одночасно з кредитним договором укладати угоду про співробітництво;
- недопущення перерахувань кредитних коштів на рахунки контрагентів в інші банки при наявності у них відкритих рахунків в Промінвестбанку;
- зменшення фактів перерахувань позичальником кредиту на власні рахунки, що ускладнює відслідковування руху кредитних коштів банку.

За 9 місяців 2001 р. за рахунок кредитів пріоритетні клієнти здійснили розрахунки на 8,7 млрд грн. У процесі кредитування треба відслідковувати цільове спрямування позичкових коштів, здійснюючи розрахунки клієнтів насамперед з позичкового рахунку. За 9 місяців 2001 р. безпосередньо на поточні рахунки перераховано 30 відсотків кредитів, наданих пріоритетним клієнтам, що становить 2,6 млрд грн.

Вдосконалення практики управління грошовими потоками передбачає здійснення таких заходів:

- складання схем грошових потоків клієнта;
- визначення виробничих блоків клієнтів і їх партнерів, створення умов їх фінансової підтримки;

- вивчення особливостей виробничої діяльності клієнтів, споживачів їхньої продукції та постачальників сировини чи комплектуючих деталей;
- постійний аналіз процесів приватизації підприємств та зміни власника; можливий вплив цього власника на вибір банку для обслуговування;
- запровадження дійових інструментів у процесі конкурентної боротьби за клієнта (кредити, зважена відсоткова ставка, додаткові послуги тощо).

Кредитний комітет зобов'язаний розглядати схему грошових потоків по кожному позичальнику і впливати на її удосконалення. Нарощування фінансової могутності Промінвестбанку неможливе без здійснення контролю за рухом коштів.

Промінвестбанк практично діє за рахунок залучених коштів акціонерів, підприємств, фірм, населення. П'ята частина усіх вкладів населення України зосереджена в Промінвестбанку. Досвід роботи у другій половині 2001 р. (сума вкладів 1,1 млрд грн.) свідчить про великі потенційні можливості розвитку вкладних операцій.

Близько 1 млрд грн. становить власний капітал банку. Особливо зростає його грошова частина. За цим показником Промінвестбанк різко відрізняється від інших банків.

Потрібно докласти зусилля для мобілізації коштів в інтересах зміцнення фінансової могутності Промінвестбанку. Правлінням розроблені заходи щодо подальшої капіталізації банку, виконання всіх економічних нормативів НБУ.

Запорука всіх цих досягнень – наполеглива і творча праця.

Київ–Донецьк, 2001 р.

КРИЗА ЕКОНОМІКИ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Державність України створила об’єктивні умови для структурної перебудови промисловості та інших галузей економіки. Проте практичні дії управлінських структур та економічні закони виявились неефективними, внаслідок чого рівень промислового виробництва за 1991–1997 рр. “впав” наполовину, у вугільній промисловості, машинобудуванні – більше ніж наполовину.

Надмірні енергоємність та матеріалоємність продукції є основними причинами високої вартості продукції та її неконкурентоспроможності. Поряд з цим економічний механізм виявився неспроможним створити не тільки стимули виробництва, а й елементарні умови товарно-грошового обміну.

На хвилі патріотичного підйому, обумовленого суверенністю України, було забуто про головне – професіоналізм у справі створення нового економічного механізму. За вирішення глобальних економічних проблем взялися люди, які економіку знали тільки із застарілих підручників або ж бездумно використовували чужий досвід.

Тотальне “шельмування” кадрів з боку екстремістів, їх усунення від впливу на стратегічні економічні питання розвитку призвели не тільки до численних помилок при підготовці необхідних законів, а й до прямого втручання в об'єктивні економічні закони та їх ігнорування, що спотворило весь державний економічний механізм. Це стосується таких гло-

бальних питань, як забезпечення обміну товарів за гроші, зміни форми власності, кредитно-грошової політики держави, банківської системи, оплати праці, податкової системи, державного управління тощо. До цього переліку можна додати також питання державного устрою, забезпечення оборони країни, правопорядку, побудову силових структур, розвиток науки, освіти, культури, тобто всі складові суспільства, які безпосередньо, або опосередковано пов'язані з ефективністю економіки.

Аналіз цих проблем покаже необхідність корекції економічної політики при проведенні курсу економічних реформ в умовах перехідного періоду та особливостей українського суспільства.

З погляду суто економічних обставин, криза економіки обумовлена ігноруванням вимог об'єктивних економічних законів. Так, всім відомо, що у товарному виробництві обмін товарів між товаровиробниками і споживачами здійснюється за допомогою грошей. І коли є товар, який задовольняє потребу покупця, і у нього є необхідні гроші, щоб купити цей товар, то відбувається процес реалізації товару. За гроші, одержані від продажу товару, виробник сплачує заробітну плату, виконує податкові та інші зобов'язання перед бюджетом, створює необхідні фінансові ресурси, закуповує нові матеріали для виготовлення нової продукції. Таким чином, виробництво продовжується. Гроші виконують функцію платежу.

У товарному виробництві гроші обслуговують виробництво, і їх потрібно рівно стільки, скільки становить сума цін товарів, що поділена на швидкість обігу грошей. Для різних виробництв цикл виготовлення продукції різний. Наприклад, для будівництва судна чи літака потрібно більше року, а може, й два роки, залежно від параметрів такої складної у тех-

нічному плані продукції. І навпаки, для виготовлення цукерки або ж бублика потрібні години. Відповідно до цих обставин формується сума авансованого капіталу (грошей) для забезпечення виробництва видів продукції. Простіше простого.

Проте українська практика (а така вона й у Росії) побудована за іншим принципом. Суму грошей, необхідних для товарного обміну, рахують так, що більшість промислових підприємств не мають грошей для здійснення обміну товарів за гроші. Тому торгівля ведеться через натуральний обмін: товар на товар. Так обмінюється майже половина товарів у енергетиці, вугільній, металургійній промисловості та подібних галузях – іноді до трьох чвертей усієї виробленої продукції. І тут набуває силу горезвісний бартер, який порушує еквівалентність обміну, негативно впливає на стан платежів до бюджету, стримує виплату заробітної плати. Не меншу шкоду така практика розрахунків завдає банкам, які природно створені на грошовій “ниві” і можуть працювати тільки в грошовому “кліматі”. Без цього банки об'єктивно приречені на “вимирання”.

Бартер обмежує кредитування, зумовлює високі процентні ставки за банківські кредити. За таких умов здійснювати економічні реформи неможливо. Бюджетне фінансування не забезпечує навіть першочергові заходи держави. Така ситуація потребує відновлення обміну товарів на гроші.

Запровадження в Україні принципів ринкової економіки передбачає зміну форми власності, перехід до приватної власності, створення акціонерних товариств та інше. Взагалі можуть співіснувати різні форми власності, у тому числі державна і колективна. Найголовніше – юридично закріпити за новими власниками частку майна, що знаходилось у загальнодержавній власності. Проте цей процес пішов за звичним для нас “розподільчим” принципом соціалізму шляхом арифме-

тичного поділу вартості майна в державі на число "гоголівських" осіб з видачею так званих ваучерів. Завдяки цьому були обділені трудові заводські колективи. До роботи з майновими "папірцями" законодавче були залучені "посередники", які зосередили у своїх руках величезні пакети цінних паперів і по суті усунули разом з Фондом державного майна трудові колективи та галузеві міністерства від процесу ефективного управління майном заводів, фабрик, інших підприємств.

Тому замість приватизації вийшла "прихватизація". Проте "папірці" не принесли грошей для відновлення підприємств на новій технічній основі з метою випуску конкурентоспроможної продукції, як цього вимагають ринкові умови. Тоді "посередники" стали перепродавати право власності тим особам і бізнесовим структурам, які могли інвестувати підприємства. Оскільки в Україні таких багатіїв немає, окрім "нуворишів", то українська власність підставним шляхом перекуповується іноземцями. Таким чином, власність переходить у чужі руки, а трудові вітчизняні колективи стають суто найманою робочою силою. Держава поступово втрачає економічну незалежність.

Відсутність необхідних інвестицій залишає виробництво на низькому технологічному рівні. У той же час усунення вітчизняних банків від приватизації створило хаос в управлінні виробництвом та забезпеченні його фінансовими ресурсами. За українськими законами кредитування банками підприємств є понадризикованим, тому що, як виявляється, майно державного підприємства не можна брати у заставу. Ось і виходить, що підприємства залишені "напризволяще", бо тільки "банк-патріот" може кредитувати вітчизняне виробництво на таких умовах і то до певного часу. Скільки терпіти таке правове безглуздя, ніхто не знає. Мабуть, на це питання відповість нова Верховна Рада.

Таким чином, через так звані ваучери розірвані фінансові інтереси виробничих колективів, процес цивілізованої зміни власності не вдався.

Якби Україна розраховувала насамперед на власні сили, то її економічна ситуація багато в чому відрізнялася би від того становища, в якому вона опинилася. Перш за все це стосується інвестиційного процесу, для якого держава практично не виділяє коштів, хоч їх і можна знайти в державі. Відверто кажучи, треба не "проїдати" гроші, а направляти їх на відтворення виробництва. Так, більшу половину кредитних ресурсів Національний банк щорічно спрямовує на покриття дефіциту державного бюджету країни. Зрозуміло, що це робиться не з доброї волі. Проте така кредитна політика суперечить стратегічним інтересам розвитку суспільства, оскільки нестача ресурсів у виробничій сфері породжує тенденцію жити за рахунок зарубіжних кредитів, які, як відомо, обходяться недешево. І тим гірше, що більшість із них використовується на задоволення поточного, а не інвестиційного циклу. Все це свідчить про нагальну необхідність зміни кредитної політики Національного банку.

Через вливання у виробництво додаткових кредитних ресурсів змінилась би і політика процентних ставок за кредит у бік їх зниження. А це сприяло би активізації відновлення виробництва на новій технологічній основі, зростанню вітчизняного виробництва продукції, зниженню собівартості та підвищенню ефективності роботи підприємств і господарських структур. Завдяки цьому можна збільшити зайнятість населення і послабити соціальну напругу у суспільстві.

Наскільки недооцінюється вказаний чинник зміцнення економіки можна судити за таким фактом. За останні шість років зовнішні кредити в Україну не перевищили суму коштів, вкладених тільки одним Промінвестбанком, хоч і найпо-

тужнішим, але не єдиним у банківській системі. Якби усі банки вкладали фінансові ресурси в економіку, а не в спекулятивні операції, то держава могла би значно швидше розвиватись незалежно від суворих вимог Міжнародного валютного фонду та різного роду зовнішніх політичних обставин.

Треба створити умови розвитку вітчизняним підприємствам і банкам для економічно незалежного зовнішнього впливу і категорично відмовитись від засилля іноземних товарів. Це пов'язано зі зміною цілої низки економічних важелів впливу на розвиток економіки, у тому числі і грошової політики держави. Держава не здійснює грошової політики; вона віддана на відкуп Національному банку, який знаходиться під впливом як зовнішнім, так і внутрішнім. НБУ не має права брати всю відповідальність за грошово-кредитну політику держави як за юридичним статусом, так і за професійним рівнем. Диву дивуєшся, коли Верховна Рада так легко приймає рішення з питань грошово-кредитної і банківської політики, які нерідко суперечать об'єктивним законам грошового обігу і діяльності банків. Такого "чужого" ставлення до банків ви не побачите у жодній країні світу. Може й не слід посилатись на класиків, що 9/10 успіху в економіці залежить від банків, проте у цивілізованому світі цю істину сповідують сотні років.

Банки – то кровоносні судини ринкової економіки. Усім відома проста схема, коли між державою і виробництвом стоять банки. Їх можна визнавати або не визнавати і залежно від цього мати від банків користь або не мати її. Але, незважаючи ні на що, банки є і завжди будуть. Навіть диктатори без них не обійдуться. Тому треба зрозуміти, що для розвитку будь-якого суспільства потрібні і виробництво, і банки.

Розвиток банківської системи в Україні не стимулюється, внаслідок чого більшість вітчизняних банків є "карликовими". Водночас легко створюються іноземні банки навіть тих

держав, які не допускають українські банки на свою територію.

Політика "твердих" грошей, хоч і має прихильників її проведення, проте не враховує тих обставин, що в умовах нестабільності цін вітчизняні експортери втрачають великі кошти, оскільки контракти формуються за світовими цінами, які більш стабільні, ніж українські ціни. Ці збитки ніхто не компенсує. Експорт стає збитковим. Нерозв'язання цієї проблеми, наприклад у суднобудуванні, може призвести до припинення будівництва кораблів, а потім і іншої важливої продукції.

Найстрашніше те, що ніхто в уряді не хоче помічати ці процеси. Бо як можна миритися з тим, що банк-інвестор і суднобудівний завод повинні сплачувати податки ще до завершення будівництва судна та отримання грошей за його продаж.

Податкова політика носить "насильницький" характер, вона не враховує економічної логіки. "Голе" адміністрування у вищих ешелонах влади несе в собі "руйнівну" силу для економіки, а загалом і для державності України.

Згідно із Законами України підприємства і банки сплачують податок на прибуток, але окрім нього є ще 14 видів зборів до бюджету і виходить, що 2/3 прибутку перераховується до бюджету. Залишається 1/3 на всі проблеми розвитку.

Державні інституції все більше перетворюються на поліцейські установи. Окрім офіційних і силових МВС, Служби безпеки і прокуратури маємо ще цілий ряд урядових структур з "поліцейським" характером управління. Це податкова та митні служби, Вищий арбітражний суд, Антимонопольний комітет, Казначейство, Національний банк України. Для всіх них притаманні силові методи: у кого – за Конституцією, у кого – з "доброї" волі різних рішень Верховної Ради. "Штра-

фоманія” досягла апогею. “Крок вліво, крок вправо” – штраф. Штрафують всі, хто захоче. Штрафуючих структур удвічі більше, ніж виробничих міністерств.

Політика, як відомо, відображується через економіку. Ось чому не можна стояти осторонь від політики. “Голої” політики, тобто відірваної від економічних інтересів, взагалі не буває. Сам стан економічної політики не тільки потребує її корекції для досягнення найкращих результатів, а й вимагає дійових законів, за якими розвивалась би економіка.

Київ, 1998 р.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗРАХУНКІВ У ГАЛУЗІ

Практичне здійснення ринкових перетворень в енергетиці України розпочато у 1995 р. зі структурної перебудови галузі. Головна мета реформування енергетики – стимулювання конкуренції між окремими виробниками та постачальниками електричної енергії при збереженні цілісної енергосистеми країни та державного диспетчерського управління її функціонуванням.

Оптовий ринок електричної енергії України створений на підставі договору між членами оптового ринку електричної енергії, підписаного у листопаді 1996 року, сторонами якого є суб'єкти господарської діяльності, пов'язані з диспетчерським управлінням об'єднаною енергетичною системою України; виробництвом електричної енергії на електростанціях; передачею електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами; постачанням електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами; оптовим постачанням електричної енергії.

Оптовий ринок функціонує з додержанням таких вимог:

- всі суб'єкти підприємницької діяльності з виробництва та постачання електричної енергії мають рівноправний доступ до оптового ринку електричної енергії України та

послуг електричних мереж після отримання відповідної ліцензії на право здійснення цих видів діяльності;

- електрична енергія продається та купується за правилами оптового ринку електричної енергії України;
- ціни на електричну енергію генеруючих компаній та оптові ціни визначаються за Правилами оптового ринку електричної енергії України;
- всі учасники оптового ринку електричної енергії укладають договори купівлі-продажу електричної енергії з суб'єктом підприємницької діяльності, який здійснює оптове постачання електричної енергії відповідно до договору, на підставі якого створюється оптовий ринок електричної енергії.

Фактично робота за договором між членами оптового ринку електричної енергії розпочалася з квітня 1997 р. Впродовж цього періоду ведеться безперервний пошук форм вдосконалення роботи ринку, ринкових механізмів, що налагодили б його діяльність. Зокрема, продовжується структурна перебудова, доопрацьовується договір між членами оптового ринку електроенергії щодо визначення найефективніших економічних та правових відносин.

Можливо, за сприятливіших економічних умов формування ринку відбулося б швидше і дало інші результати, ніж ми маємо сьогодні.

Значний та постійний спад виробництва, інфляційне вимивання обігових коштів, катастрофічно низькі рівні платежів за спожиту продукцію, відсутність коштів на відновлення технологічного обладнання не могло не вплинути на роботу енергоринку. Враховуючи, що одним із основних завдань роботи енергоринку є своєчасне здійснення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності – учасниками ринку, а сума коштів на транзитних рахунках для їх подальшого перерозподілу змінювалася з квітня 1997 р. від 62 до 95 млн

грн. на місяць, що не перевищувало 11 відсотків оплати виробленої товарної продукції, цьому питанню приділялась чимала увага.

Яких тільки заходів з проведення розрахунків не вживали за цей період, аби забезпечити розрахунки! Це всім відомі векселі НДЦ, ціна реалізації яких падала до 30 відсотків номіналу. Для підвищення рівня збору "живих" коштів розрахунки генеруючих компаній переказовими авізо ми обмежували відсотком від обсягу необхідного палива, вимагали авансовий платіж від незалежних постачальників, обов'язкову сплату кожним промисловим споживачем 35 відсотків вартості спожитої електричної енергії грошовими коштами, оплату за транзит електричної енергії виключно грошовими коштами, тощо. Вживали ці та інші заходи на урядовому рівні.

Не менш актуальною є необхідність опрацювання законодавчої бази, що в першу чергу стосується формування ціноутворення за ринковими правилами (штучна підтримка на досить низькому рівні роздрібних та оптових цін на електричну енергію з боку держави, значне недоодержання коштів за спожиту електроенергію, у тому числі через надання численних пільг деяким верствам населення).

Зростання цін на органічне паливо, систематичні простої енергетичного обладнання, вимушена робота більшості енергетичних блоків у не властивих для них маневрових режимах спричинили потужне зростання собівартості виробництва та розподілу електроенергії на тлі менш значного зростання тарифів на неї. Ціни на органічне паливо у період 1991–1996 рр. зросли у середньому в 4,4 раза, а середньовідпускні тарифи на електроенергію – лише в 3,2 раза. При цьому електроенергія для населення подорожчала тільки в 1,6 раза, а для промислових споживачів – в 3,5 раза. Крім того, у 1994 р. було встановлено пільги для широких верств населення, які приз-

вели до подальшого зниження побутових тарифів, в середньому на 0,76 коп./кВт.год.

Якщо у 1990 р. побутові тарифи становили 3,06 коп. за кВт.год і перевищували промислові (1,97 коп. за кВт.год) в 1,55 раза, що відповідало фактичним витратам енергетики для електрозабезпечення цих груп споживачів, то у 1991 р. пропорцію було порушено і сьогодні побутові тарифи на 20 відсотків нижчі (з урахуванням пільг споживачам).

Невідповідність рівня тарифів реальній вартості електроенергії та зростання технологічних втрат електроенергії, що сягають чотиримісячного виробництва всіх теплових електростанцій міністерства, є одними з головних причин різкого падіння рентабельності виробництва, яка в електроенергетиці становить 3,8 відсотка проти 22 відсотків у 1990 р., а з урахуванням перевикористання підприємствами прибутку фактичним результатом роботи за 1997 р. є збитки у розмірі 546 млн грн. та за I квартал 1998 р. – у розмірі 132 млн грн. Разом з інфляційними процесами це спричинило повне вимивання обігових коштів, нестача яких в електроенергетиці досягла майже 3 млрд грн. при нормативі 2,6 млрд грн.

Суцільною бідою для галузі стали неплатежі споживачів за спожиту електричну енергію, обсяг яких становить 3,86 млрд грн. Дебіторська заборгованість підприємств, підпорядкованих міністерству, що досягла 15,2 млрд грн., та відсутність грошових надходжень не дають змогу розрахуватися з кредиторами, яким енергетики заборгували також 15 млрд грн.

Необхідність продовжувати виробничий процес за відсутності реальних грошових надходжень викликає до життя використання позабанківських форм розрахунків, що, однак, не дозволяє підприємствам задовольнити навіть невідкладні потреби: сплатити працівникам заробітну плату, заборгованість по якій становить 170 млн грн., і розрахуватися по зо-

бов'язаннях перед бюджетом та прирівняних до нього платежах на 1,1 млрд грн. При такій складній фінансовій ситуації підприємства галузі замість концентрації фінансових ресурсів розпорошують кошти між багатьма банками, більшість з яких є малопотужними і ще не підтвердили рейтинг щодо надійності та платоспроможності. Це може привести до втрати і тих незначних ресурсів, які мають підприємства.

Щодо кредитної підтримки підприємств. Промінвестбанк завжди традиційно підтримував базові галузі промисловості кредитними вкладеннями, у тому числі електроенергетику, забезпечуючи її нормальне функціонування. Протягом 1997 р. банком було надано 125,3 млн грн. кредитів.

Але що ми маємо сьогодні? Криза економіки до того виснажила вітчизняну банківську систему, яка створена з нуля, що вона, без відповідної державної підтримки, сама ледь тримається. Це видно хоча б із того, що прямі банківські позики становлять лише шосту частину суми кредиторської заборгованості (взаємного кредитування підприємствами).

З іншого боку, облікова політика Національного банку України та податкова політика уряду призвела до того, що економічно вигідніше для енергетики розраховуватись бартером та заліком взаємної заборгованості, ніж забезпечувати розрахунки позиковими банківськими коштами, які необхідно повертати грошима та сплачувати відсотки за ставками, значно вищими за світові.

Кредити, що надаються підприємствам на поточні потреби, осідають в їх обігу і можуть бути повернені часто тільки через затягування банку до пошуку ланцюга бартерних операцій.

На одній із конференцій пролунала інформація, що для нормального функціонування електроенергетики України з урахуванням зношеності основних засобів галузі, в якій по-

ловина всіх основних фондів експлуатується понад 30 років, необхідні щорічні капітальні вкладення в обсязі не меншому за 1 млрд дол. США. Тому сьогодні енергетика зорієнтована саме на іноземного інвестора. Хоча за сучасної рентабельності галузі повернення великих кредитів ускладнене, а тому їх одержання від іноземних кредиторів без додаткових гарантій щодо зменшення ризику їх повернення проблематично.

Одночасно необхідно зміцнити вітчизняну банківську систему і стимулювати вкладення капіталу в інвестиційну діяльність, для чого необхідно:

- укрупнення банків, мораторій на створення нових банків, стимулюючі пільги банкам-інвесторам по резервуванню коштів в Національному банку України та податкові пільги, зменшення тиску на банки щодо купівлі державних облігацій;
- зведення до мінімуму ризику неповернення кредитів шляхом удосконалення заставного права, підвищення відповідальності боржників, взяття державою відповідальності за безнадійні борги державних підприємств.

Політика уряду не сприяє створенню нормальних умов для кредитних відносин та не стимулює інвестиційні вкладення в економіку. Так, Указом Президента України від 04.03.98 р. № 167/98 “Про заходи щодо підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетом та державними цільовими фондами” встановлена пріоритетність податкової застави на майно та майнові права підприємств і заборонено використання уступки вимоги та переведення боргу незалежно від наявності угод чи фінансових зобов'язань між резидентами, а також між резидентами та нерезидентами.

Таким чином, за умов економічної кризи у народному господарстві та масових неплатежів при розрахунках з бюджетом банки фактично не мають гарантій із забезпечення нада-

них кредитів заставою майна та майнових прав. Тому банк змушений призупинити кредитування, оскільки у нього відбираються навіть елементарні права на стягнення боргу.

Звичайно треба дбати про податкову культуру в країні, але при цьому необхідно враховувати сучасний стан економіки, передбачати можливість забезпечення життєдіяльності суб'єктів господарювання.

Ситуацію мав би змінити Закон України “Про виконання установами банків платіжних доручень (розпоряджень) підприємств”, прийнятий Верховною Радою, але не підписаний Президентом. Цей Закон передбачає встановлення платежів на невідкладні потреби підприємств, у тому числі виплату заробітної плати та прирівняних до неї платежів у розмірі 40 відсотків надходжень на основний поточний рахунок підприємства за попередній місяць.

Щодо здійснення розрахунків між учасниками оптового ринку електричної енергії. Зараз вони здійснюються без відповідної законодавчої бази, тобто тимчасовий порядок, яким ми керувалися в зв'язку з його невідповідністю діючому законодавству у частині прав, наданих власникові рахунку самостійно розпоряджатися коштами на ньому, та недотриманням правил відкриття спеціальних транзитних рахунків, практично не діє. До того ж, від початку роботи оптового ринку електричної енергії він працює зі змінами, що так і не узгоджені відповідними відомствами.

Планується затвердження нового порядку розрахунків за електричну енергію, згідно з яким споживачі, які купують електричну енергію у енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території за регульованим тарифом, вносять

плату за поставлену їм електричну енергію виключно на розподільчий рахунок енергопостачальника в уповноваженому банку (так відповідно до нового плану рахунків називаються спеціальні транзитні рахунки).

Майже закінчується робота з Національним банком України щодо визначення механізму здійснення через банки одноденних заліків заборгованості за складеною наперед схемою, учасниками якої є обленерго, генеруючі компанії та їх дебітори і кредитори. Опрацювання цієї схеми, можливо, могло б дозволити відмовитись від переказових доручень і актів звірки кредиторської заборгованості (авізовок) та перейти до цивілізованіших форм розрахунків.

Щодо поліпшення розрахунків у галузі та виходу її з кризового стану, тут не обійтись без уживання заходів на державному рівні, удосконалення законодавства, що забезпечать подолання платіжної кризи, легалізують тіньову економіку, відновлять грошово-товарні відносини, які тепер витіснені бартером.

Однією з причин розвалу економіки є гостра нестача платіжних засобів (коефіцієнт монетизації економіки у нас нижчий від розвинутих країн), що породила супутні негативні наслідки, такі як величезні взаємні борги підприємств, бартеризацію, неплатоспроможність населення, що підсилюється затримкою виплати і без того низької заробітної платні, безпідставне зволікання з оплатою боргів, приховування грошових коштів, спрямування фінансового капіталу переважно у торговельну сферу. Половина наявної грошової маси обертається або в тіні, або заощаджена населенням і є своєрідним засобом накопичення. Явно ненормальним є і те, що половина грошового обігу здійснюється у вигляді готівкового обігу.

Тому для подолання неплатежів та пожвавлення ринку необхідно поширення каналів нормального грошового обігу і одночасно витіснення тіньового обороту, для чого потрібно:

- створити фонди інвестицій і довгострокового кредитування капіталовкладень за рахунок коштів, які нині витрачаються на покриття бюджетного дефіциту. Всі кошти від продажу основних засобів, оренди, амортизаційних відрахувань спрямовувати виключно на інвестиції. Зокрема, враховуючи стратегічне значення енергетики, доцільно кошти, отримані від продажу пакетів акцій енергетичних компаній, направити на інвестування пріоритетних підприємств галузі;
- лібералізувати порядок іноземного інвестування в економіку України, усунувши різного роду надмірні бюрократичні перепони та законодавче забезпечивши гарантії збереження і повернення інвестицій;
- визнати заборгованість за державними бюджетними кредитами, спрямованими на фінансування капітальних вкладень виробничого будівництва, безповоротним фінансуванням;
- реформувати податкову систему, замінивши надмірну кількість податків універсальними відповідно до особливостей окремих галузей економіки (сільгосппідприємства – на землю, промисловості – на прибуток, торгівлі – від товарообороту і т.д.). Проводити зважену політику встановлення облікових ставок та відсоткових ставок по державних облігаціях, особливо для нерезидентів. Передбачити податкові пільги, що стимулювали б розвиток виробництва (наприклад, встановлення податкових канікул для продукції, що вироблят-

ється на нових виробничих потужностях, зменшення ставок податку на прибуток, одержаний від приросту виробництва);

- розширити сферу товарного обороту за рахунок основних фондів, землі, встановити реальну заробітну плату, пенсії та виплати незахищеним верствам населення, зробити реальну оцінку національного багатства України;
- переглянути права всіх державних органів щодо різного роду покарань виробників, підприємств, громадян, особливо у сфері накладання штрафів, маючи на увазі зменшення їх кількості і припинення свавілля з боку чиновництва різних рівнів;
- внести зміни до Закону "Про банкрутство" в плані деталізації та спрощення процедури банкрутства;
- розширити використання векселів для розрахунків між підприємствами, для чого необхідно внести зміни у вексельне законодавство:
- надати напису про протест векселя силу виконавчого напису, який давав би право векселедержателю (без звернення до суду) на погашення боргів шляхом звернення стягнення на майно боржника-векселедавця;
- надати несплаченому опротестованому векселю можливість бути підставою для порушення справи про банкрутство.

Для розширення та використання векселів необхідно терміново розробити та прийняти Закон "Про вексельне право в Україні", внести відповідні зміни в інші законодавчі акти. Крім того, актуальним і необхідним є поширення Закону "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" на вексельний обіг;

- провести обмін боргів підприємств на боргові зобов'язання, які можуть бути використані при приватизації підприємств.

На наш погляд, враховуючи, що електроенергія є специфічним товаром, яким неможливо торгувати, заслуговує на увагу розгляд питання вільної торгівлі борговими зобов'язаннями енергетичних підприємств та торгівлі електроенергетичними деривативами.

Матеріали доповіді на Міжнародній конференції "Енергоринок України"

Київ, 1998 р.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

З огляду на стан залучення коштів у вітчизняну інвестиційну сферу головну роль у ній відіграє банківський капітал. З метою створення умов для стимулювання інвестиційної активності комерційних банків України необхідно створити рівні умови для вітчизняних та іноземних інвесторів.

Для забезпечення повернення кредитів, наданих комерційними банками державним підприємствам під реалізацію довгострокових проектів, доцільно ввести у практику урядові гарантії не тільки іноземним банкам, а й вітчизняним. Приймаючи спільні постанови з середньо- та довгострокового кредитування вугільної промисловості, енергетики, машинобудування, військово-промислового комплексу, уряд та НБУ не надають українським комерційним банкам жодної гарантії щодо погашення кредитів і водночас гарантують зарубіжним банкам повернення їхніх кредитів.

Необхідно ввести солідарну відповідальність комерційних банків та НБУ за повернення кредитів, наданих за рішеннями уряду та Національного банку. Дозволити банкам повертати Національному банку ресурси та плату за них тільки після погашення заборгованості за такими кредитами безпосередньо позичальниками. Станом на 01.07.1997 р. Промінвестбанк за рахунок власних коштів повернув ресурси та сплатив відсотки НБУ на загальну суму 84,3 млн грн. Таким чином, Національний банк України не враховує виконання

зобов’язань позичальниками і змушує комерційні банки під тиском санкцій відволікати власні ресурси.

Доцільно надати податкові пільги комерційним банкам, які нарощують обсяги довгострокових кредитів вітчизняним виробникам. Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” для вітчизняних банків непередбачені податкові пільги при інвестуванні; не вважаються прибутком і не оподатковуються кошти спільних інвестиційних фондів та інвестиційних компаній. Введення в дію Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”» в частині сплати податку від суми нарахованих, але несплачених відсотків, є кабальним для комерційних банків. Економічна криза робить неможливим своєчасне виконання зобов’язань позичальниками, у тому числі і державними підприємствами, перед банками. Так, сума несплачених відсотків Промінвестбанку лише за кредитами, наданими за рішеннями уряду, становить на 01.06.1997 р. 109,4 млн грн. У зв’язку з цим необхідно внести уточнення до статті 4, пункт 4.1 вказаного Закону, залишивши об’єктом оподаткування лише загальну суму отриманого доходу без врахування доходів майбутніх періодів, або надати банкам право безспірного стягнення з позичальників боргів за відсотками.

На період впровадження проекту з виробництва продукції з довготривалим циклом (літаки, судна та ін.), спорудження нових виробництв з метою максимального використання для цього власних коштів підприємств доцільно передбачити відстрочку сплати податку на прибуток підприємств до завершення проекту. Доцільно також дозволити зменшувати розмір балансового прибутку банків, що підлягає оподаткуванню, на суму прибутку, отриманого від вкладання власних коштів банку у середньострокове та довгострокове кредитування, за умови, що банки використають цей прибуток на створення власного цільового фонду довгострокового кредитування.

З метою створення довгострокових інвестиційних ресурсів за рахунок вкладів населення і депозитів комерційних структур вважаємо за необхідне заборонити публічно будь-які спроби втручання податкових та інших органів у цей процес.

З метою збільшення ресурсної бази для довгострокових кредитних вкладень необхідно:

- стимулювати комерційні банки, які активно залучають вклади населення для довгострокового кредитування, додатковими пільгами та спеціальними нормативами (наприклад, встановити індивідуальні нормативи обов'язкових резервів для банків, які активно надають довгострокові кредити вітчизняним товаровиробникам);
- не запроваджувати податки на вклади населення та зменшити розмір податку на дивіденди від 30 до 10 відсотків;
- замість бюджетного кредитування створити державний Фонд довгострокового кредитування виробничих об'єктів та цільових програм.

Так, кредитні вкладення Промінвестбанку у державні підприємства перевищують ресурси, утворені цим сектором, у середньому більш як на 100 млн грн. щомісячно. При цьому банк не отримав жодних пільг та переваг. Навпаки, Національний банк України скасував пільгу щодо утворення обов'язкових резервів з урахуванням кредитів, наданих Промінвестбанком на обладнання вугільних лав за рішенням уряду.

Необхідно передбачити пряму дію реалізації заставного права банку через прилюдні торги та припинити ігнорування законів України при реорганізації підприємств, коли не визначаються платоспроможні правонаступники, відбувається ухилення від погашення боргів, у тому числі просто зміною назви та відкриттям паралельних рахунків у різних банках.

Київ, 1997 р.

ГРОШОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ З ПОГЛЯДУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Насамперед слід зазначити нерозвиненість грошової системи України. Внаслідок порушення принципів товарного обміну гроші перестали виконувати природні функції. Почався процес натуралізації господарства. Усім відомий бартер став головним гальмом економічних відносин між товаровиробниками з його негативними наслідками як для державного бюджету, так і для кредитної системи і загалом для народного господарства. Завдяки бартеру держава втратила важелі управління фінансами.

Постійний дефіцит бюджету, практика вирішення гострих фінансових питань шляхом залучення так званих неемісійних джерел фінансування призвели до систематичного покриття дефіциту бюджету кредитними ресурсами банківської системи, звузивши, таким чином, наполовину можливості комерційних банків надавати кредити на розвиток виробництва, усієї підприємницької діяльності.

В Україні відсутні широкі приватизаційні процеси, ринок цінних паперів тільки починає створюватися, не впроваджені науково обґрунтовані методи регулювання курсу національної валюти. Через невиправдані обмінні операції на валютній біржі держава втрачає значні кошти. Явна невідповідність вартості національного товару в грошовій формі його натурально-речовому змісту є однією з причин нееквівалентності товарного обміну.

Така ситуація пояснюється ігноруванням особливостей перехідного періоду від планово-директивних методів управління до ринкових відносин, відсутністю уваги до цих процесів з боку держави. Тому робота комерційних банків пов'язана з величезними труднощами щодо забезпечення стабільності та належного фінансового стану. Банківське кредитування стало надризикованим видом діяльності, оскільки провідні галузі промисловості (електроенергетика, вугільна, металургійна промисловість та ін.) левову частку своєї продукції реалізують через бартер. Грошові надходження на рахунки підприємств майже припинились.

Бурхливу фінансову кризу не витримали багато банків, навіть ті, що успішно розвивались. Комерційні банки зацікавлені у загальній економічній стабільності держави, у створенні твердих правових підвалин ринкової економіки, сприйнятті суспільством комерційного характеру діяльності банків та їх ролі економічних регуляторів товарного виробництва суверенної держави.

Україна отримала світове політичне визнання, юридично закріпила свою державність, прийнявши Конституцію як основний закон незалежної держави. Проте вирішення економічних проблем виявилось найтяжчим. Завдання, що пов'язані з відтворенням економіки, структурною перебудовою, із створенням умов для нормальної праці і життя народу, органічно поєднані з діяльністю банків, з функціонуванням всієї грошово-кредитної системи. Аналізуючи економічні процеси, що відбуваються в державі, доходимо висновку, що тільки через розв'язання фінансових проблем можна сприяти розвитку виробництва в умовах ринкових перетворень.

Рівень монетизації в Україні набагато нижчий, ніж у країнах з перехідною економікою. Платіжна криза у державі загрожує стабільності та суверенності України. Повна неплато-

спроможність всіх учасників виробничого процесу свідчить про невиконання грошима функції платежу. Єдиним шляхом розв'язання цієї проблеми є нагальне проведення грошової реформи. Для найефективнішого впливу на економіку її потрібно здійснити у два етапи.

На першому етапі треба привести у відповідність до реальної вартості всі складові елементи ціни, тобто матеріальні витрати, заробітну плату, амортизацію, та встановити нормальний рівень рентабельності. Відповідно до цього потрібно прорахувати необхідний обсяг грошової маси і на цій основі здійснити заходи щодо забезпечення погашення заборгованості між товаровиробниками, фінансово-кредитними установами, структурами, що надають послуги населенню, та самим населенням і державою, тобто розчистити економічне поле грошового обігу. Важливо установити ціну землі, що надається під забудову підприємств, чи об’єктів соціального призначення, включивши землю у процес купівлі-продажу.

На другому етапі змінити масштаб цін, але в такій пропорції, щоб не “спалити” напрацьовані капітали державних, комерційних, приватних підприємств, банків, які створені на акціонерній основі. Через декілька днів після зміни масштабу цін провести обмін купоно-карбованців на гривну.

Таким чином, буде досягнуто еквівалентне співвідношення між усіма елементами вартості, відновлено еквівалентний обмін між товаровиробниками та покупцями, а населення отримає ціну своєї праці і відповідні ресурси для купівлі товарів, які виробляються в Україні.

Водночас необхідно, щоб курс гривні до долара був зафіксований, тобто офіційний. Всякі пропозиції щодо “плаваючого курсу” призведуть до відновлення кризового стану економіки.

Потрібно також активізувати інвестиційну діяльність підприємств пріоритетних напрямів промислового та сільськогосподарського виробництва.

Треба створити належні економічні умови для залучення коштів банків в інвестиційну сферу. Діючий податковий прес на банки не стимулює процес інвестування. Ні підприємства, ні банки не відчувають з боку держави підтримки, ставлення до всіх однакове: і до тих, хто за власні кошти створює нові виробництва, і до тих, хто цього не робить. Не стимулюється створення банківської інфраструктури, підготовка кадрів. Такого “чужого” ставлення до своїх банків немає в жодній країні світу.

Національний банк України не став незалежною банківською структурою, яка б діяла на основі об’єктивних економічних законів ринкової економіки в інтересах всього суспільства, у тому числі і комерційних банків. Тож вирішення перелічених питань є нагальною потребою розвитку грошової системи України. Тільки через її реформування будуть створені належні умови для структурної перебудові економіки України, підвищення її ефективності і рівня життя населення.

Матеріали доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції “Грошові реформи в зарубіжних країнах: досвід та уроки для України”

Київ, 1996 р.

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ПЛАТІЖНО-ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Підвищення ролі і зацікавленості кредитних інститутів у розв'язанні платіжної кризи. Поглиблення платіжної кризи в Україні проходить за умов, коли у більшості комерційних банків нагромадились величезні суми вільних кредитних ресурсів. Використання кредитних коштів для прискорення товарно-грошового обігу є необхідною і визначальною умовою виходу із створеної ситуації. Але цього не можна здійснити без надання банкам додаткових гарантій повернення виданих позик, оскільки ця проблема на сьогодні є вирішальною для банківської системи. Пропонується:

1) надати прямої дії закону про заставу майна, в т.ч. державного, для чого зобов'язати Фонд державного майна та інші органи, які уповноважені управляти державним майном, оперативно надавати дозволи керівникам підприємств заключати з банками угоди про заставу майна, у тому числі основні засоби; спростити механізм реалізацій заставленого майна незалежно від підпорядкування підприємств, стану і перспектив їх приватизації. Нині реалізація майна, яке знаходиться в державній власності, здійснюється виключно з аукціонів (публічних торгів), правил проведення яких немає. Крім того, згідно з наказом Фонду державного майна України від 02.12.1992 р. №530 реалізувати державне майно можна лише з його дозволу. Процедура отримання такого дозво-

лу громіздка і потребує багато часу. Необхідно встановити, що порядок реалізації заставленого майна може визначатися угодою сторін;

2) знизити нічим не обґрунтовані ставки державного мита за оформлення договорів застави (на сьогодні у більшості випадків вони становлять 5 відсотків вартості застави). Встановити ставку державного мита за нотаріальне оформлення договорів застави в розмірі 0,5 відсотка вартості майна, що заставляється, але не більше 100 мінімальних зарплат;

3) ввести у практику надання урядових гарантій комерційним банкам, які кредитують найважливіші державні програми;

4) відновити право комерційних банків оголошувати своїх боржників банкрутами, незважаючи на їх форму власності, і надати банкам право розпоряджатися майном цих підприємств;

5) надати дієвості таким інструментам кредитного ринку, як гарантії та поручительства третіх осіб, для чого відмінити встановлений у поточному році порядок, згідно з яким кошти на виконання гарантійних зобов'язань і поручительств спрямовуються виключно через розрахункові рахунки боржників, тобто підпадають під регламентовану чинним законодавством черговість платежів, що на практиці означає неможливість їх направлення на погашення отриманих кредитів. Цим же порядком (Указ Президента України від 16.03.1995 р. №227, ст.5) виключена можливість надання банками послуг підприємствам з факторингу (придбання права вимоги по виконанню зобов’язань в грошовій формі), проведення заліків взаємної заборгованості госпорганів, у т.ч. і клірингових. Необхідно внести відповідні доповнення до зазначеного Указу Президента в частині віднесення надходжень коштів від реалізації гарантій (поручительств) третіх осіб, послуг з фак-

торингу, клірингових заліків, вексельного обігу до розрахунків, що здійснюються за спеціальним режимом;

6) встановити, що погашення кредитів і відсотків по них, наданих для розрахунків за енергоносії, сплачуються у тому ж порядку і черговості, що й самі енергоносії, аналогічно по кредитах на заробітну плату. Внести відповідні доповнення в Указ Президента України від 16.02.1995 р. №227. Це прискорить обіг кредитних коштів на оплату енергоносіїв і посилить кредитну підтримку підприємств на вказані цілі;

7) не допустити впровадження запропонованого окремими спеціалістами порядку, згідно з яким банки сплачують податки не з отриманих, а з нарахованих відсотків за кредити. Цей порядок передбачається в проекті правил застосування Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств". Його впровадження стане реальною загрозою банкрутства більшості банків України.

Заходи по впорядкуванню розрахунків. Доцільно тимчасово відновити розрахунки між підприємствами платіжними вимогами під контролем комерційних банків. Необхідно встановити, що платники за прострочку платежів сплачують пеню в розмірі не нижче рівня інфляції. Розмір пені на кожний наступний місяць визначається Міністерством статистики. В разі необґрунтованої відмови від акцепту платежу пеня сплачується в подвійному розмірі.

Міністерству фінансів та Національному банку України пропонується здійснити у травні–червні 1995 р. масову перевірку обґрунтованості витрат підприємствами коштів на придбання цінних паперів, депозитних вкладів, видачу комерційних кредитів та інших подібних витрат при наявності прострочених боргів. Необґрунтовано використані за нецільовим призначенням кошти підлягають примусовому стягненню на погашення заборгованості бюджету та банківських кредитів.

З метою реального здійснення векселем функції засобу платежу доцільно внести доповнення до законодавчих документів, що регулюють обіг векселів, а саме:

- надати напису про протест векселя силу виконавчого напису, який давав би право векселедержателю (без звернення до суду) на погашення боргу шляхом стягнення на майно боржників-векселедавців, або надати опротестованому векселю право на безакцентне списання коштів;
- встановити, що напис на векселі "обіг без протесту" є таким, що звільняє векселедержателя від опротестування векселя і відсутність в цьому випадку нотаріального напису про протест не зменшує прав векселедержателя на погашення боргів.

Вексель не зарахований до виконавчих документів, а тому одержання платежу за векселем здійснюється у тому ж порядку, що й отримання іншої заборгованості. Кредитор за векселем несе додаткові збитки, яких він міг би уникнути, не використовуючи вексель як засіб платежу. Це – витрати по опротестуванню векселя та сплаті держмита.

Відсутній спрощений порядок стягнення боргу за векселем. Цим знецінюється роль векселя як цінного паперу та засобу платежу.

Необхідно внести відповідні доповнення у ст. 349 Цивільного процесуального кодексу України та інші нормативні акти.

Участь банківської системи в інвестиційних процесах. Пропонується зняти існуючі обмеження (10 і 15 відсотків) на прямі банківські інвестиції в акції промислових підприємств і пайову участь у їх господарській діяльності. Внести зміни в ч. 4 ст. 3 Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Необхідно замінити безповоротне бюджетне фінансування капітальних вкладень довготерміновим банківським кре-

дитуванням та створити за участю держави позичковий фонд довгострокового кредитування. Недоцільним є поширення на довгострокові інвестиційні кредити режиму фінансових стягнень з кредиторів і позичальників за застосування пільгових (нижче рівня інфляції) процентних ставок. Фінансові стягнення по пільгових кредитних ставках у вигляді збільшення оподатковуваного прибутку позичальників та віднесення на збитки кредиторів передбачені Законом України “Про оподаткування підприємств”. Поширення такого порядку на довгострокові позички при діючих процентних ставках практично унеможливлює застосування кредитів як джерела інвестиційних ресурсів. Необхідно внести відповідні уточнення у названий закон.

Пропонується встановити пільги комерційним банкам з оподаткування доходів, отриманих від надання інвестиційних кредитів. Доходи комерційних банків від надання довгострокових кредитів повинні оподатковуватися за ставкою 5 відсотків отриманого прибутку (внести зміни в Закон “Про оподаткування прибутку підприємств”).

Потрібно юридично оформити право банків купувати за рахунок власних коштів і залучених ресурсів облігації промислових підприємств, що випускаються з метою мобілізації фінансових ресурсів, у т.ч. на інвестиційні цілі. Передбачити можливість наступної конвертації таких облігацій на акції підприємств, а також операцій з ними на вторинному ринку. Це розширить поле діяльності комерційних банків з фінансової підтримки промисловості і разом з тим, враховуючи можливість конвертації облігацій на акції, захистить їх майнові інтереси.

Недоцільним є розпорошення фінансових ресурсів держави між багатьма комерційними банками та іншими фінансовими інститутами (насамперед, кошти державного та міс-

цевих бюджетів, Пенсійного фонду, Фонду з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Фонду сприяння зайнятості населення). Будучи вагомою складовою фінансового потенціалу держави, ці кошти повинні концентруватися у тих банках, клієнтура яких їх створює, і використовуватися як кредитні ресурси для підтримки державних пріоритетних програм.

Київ, 1995 р.

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Банківська тематика впродовж останніх шести років є, мабуть, найпопулярнішою як у засобах масової інформації, так і серед господарників і на побутовому рівні. І це закономірно. Від банків залежить не тільки економічний стан підприємств, а й окремих громадян.

З відмиранням адміністративно-командної системи господарювання, з припиненням централізованого розподілу всіх видів ресурсів виявилося, що суб'єкти підприємницької діяльності не можуть нормально діяти і, тим більше, розвиватися без банківської підтримки.

Доцільно нагадати, що являла собою банківська система України за часів колишнього Радянського Союзу. На той час банківські установи не були пристосовані до обслуговування ринкової економіки.

У Радянському Союзі діяло шість великих державних банків, кожний з яких спеціалізувався лише на окремих видах банківської діяльності. Один займався мобілізацією кредитних ресурсів за рахунок коштів населення (Ощадбанк), інші банки використовували ці ресурси для кредитування окремих сфер економіки (Промбудбанк, Агропромбанк, Житлосоцбанк). Зовнішекономбанк спеціалізувався на операціях з іноземною валютою, Держбанк – на касовому обслуговуванні народного господарства, деяких міністерств та інших операціях. Слід зауважити, що центральні офіси, як тепер гово-

рять, цих банків знаходились у Москві. Що стосується банківських установ у республіках, в тому числі й в Україні, то це були контори, які не мали статусу юридичної особи, кредитних ресурсів, власного капіталу.

Колишні державні банки за діючими у радянські часи законами і статутами були незалежними і працювали за принципами госпрозрахунку. Діяла класична банківська система, але з такою особливістю – монополія держави забирала всі прибутки. Фінансової та юридичної відповідальності держава не несла, а банки – навпаки.

Дуже примітивною була банківська технологія: грошові операції, розрахунки, облік проводився здебільшого з допомогою рахівниць, механічних обчислювальних машин і подекуди калькуляторів. Обмеженість і спрощеність функцій, примітивізм технології, мінімальний спектр послуг, монополізм та вузька спеціалізація дозволяли обходитись невеличкою кількістю банківських установ, мережа яких була у 4–5 разів меншою, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Вказані обставини зумовили необхідність створення по суті нової банківської системи в Україні. Вже у 1990 р. серед депутатів, економістів, господарників активно обговорювалась ідея створення самостійної української банківської системи. Незабаром розпочався процес розробки Закону "Про банки і банківську діяльність".

Проект Закону розроблявся в Комісії Верховної Ради України з питань планування, фінансів та цін. На робочі засідання цієї комісії кожний раз запрошували банківських спеціалістів, найчастіше в особі перших керівників республіканських установ банків – Промбудбанку, Агропромбанку, Житлосоцбанку, Ощадбанку, Держбанку. На засіданнях комісії відбувалися гарячі дискусії. Нарешті вдалося досягти консенсусу

і виробити проект Закону "Про банки і банківську діяльність", який враховував світовий досвід побудови банківської системи. Закон був затверджений Постановою Верховної Ради України 20 березня 1991 р. №872-XII і введений у дію з 1 травня 1991 р.

Законом передбачена дворівнева банківська система, до якої входить Національний банк України та комерційні банки. НБУ виконує функції організатора банківської системи грошового обігу в державі, координатора діяльності комерційних банків та інші операції, пов'язані з організацією грошових відносин. Доречно зазначити, що НБУ не має права займатися комерційною діяльністю.

Основною функцією комерційних банків є надання підприємствам та громадянам різноманітних банківських послуг на договірних засадах: кредитування, приймання коштів на депозитні вклади, розрахункові та касові операції з іноземними валютами, довірчі операції та багато інших (до 50 видів) банківських послуг. Якщо раніше установи банків спеціалізувались лише на окремих видах банківських послуг, то згідно з новим законодавством будь-який з них має можливість надавати повний спектр послуг, тобто бути універсальним.

Визначено також порядок формування банківського капіталу: статутні фонди – за рахунок коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) банку у грошовій формі, інші власні фонди – як правило, за рахунок прибутку, а решта капіталу – шляхом залучення коштів підприємств і населення на депозитні вклади. Таким чином, було вирішено питання створення ресурсної грошової бази для кредитування. Як відомо, до прийняття Закону установи банків не мали власних кредитних ресурсів, а позики надавали у межах лімі-

тів кредитування, які встановлювались банками колишнього Радянського Союзу, або ж міністерствами і відомствами для своїх підпорядкованих підприємств.

Банки отримали право самостійно встановлювати процентні ставки, правда з урахуванням облікової процентної ставки, визначеної Національним банком України відповідно до рівня інфляції.

Окремо треба зупинитися на становленні Національного банку України. Він був створений на базі Українського республіканського Держбанку СРСР і оголошений власністю України. Статут НБУ у травні 1991 р. був затверджений Президією Верховної Ради України. Постановою Верховної Ради України від 6 червня 1991 р. №1162-XII Головою Правління Національного банку України було призначено Володимира Павловича Матвієнка, який до цього часу очолював Промбудбанк України і мав багаторічний досвід роботи в банківській системі.

Становлення Національного банку України проходило в дуже складних умовах. Не було власного капіталу, необхідної кількості фахівців з відповідним досвідом банківської діяльності, нормативних документів і т.д. Адже республіканський Держбанк, на базі якого було створено НБУ, до цього був лише конторою, яка виконувала вказівки Держбанку СРСР, де знаходився банківський капітал, база по виготовленню грошей та бланків цінних паперів, банківських документів тощо. Через Москву здійснювалась і міжнародна банківська діяльність.

Перед НБУ гостро постала проблема створення національної валюти, особливо після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України. Знаходячись в єдиній рубльовій зоні колишнього Радянського Союзу, Україна багато потерпала

через нестачу готівки, яка виготовлялась і виділялась нам Центральним банком Росії. Це створювало у кінцевому результаті умови для витікання товарів з українського ринку.

Для захисту вітчизняного ринку споживчих товарів від розтягування його по всьому рубльовому простору було вирішено запровадити власну готівкову валюту – купоно-карбованець, залишаючись при цьому тимчасово в безготівковій рубльовій зоні. Проте реалізація цього плану наразилась на великі труднощі. Україна не мала відповідної бази для виготовлення власних грошей, а для замовлення за кордоном Національний банк України не мав жодної копійки іноземної валюти. НБУ був вимушений позичати певну частку іноземної валюти в українських експортерів, головним чином, у Міністерстві енергетики. Попри всі труднощі, наприкінці 1991 р. купоно-карбованці було введено в обіг.

Значні труднощі прийшлося долати НБУ разом з комерційними банками при налагодженні міжнародної банківської діяльності. Адже раніше все це здійснювалось через Москву. У нас не було ні спеціалістів, ні досвіду, ні технічних засобів. Проте вже у 1992 р. банківські установи України почали самостійно здійснювати операції з іноземною валютою, обслуговувати експортно-імпортні операції.

Варто підкреслити, що завдяки досконалому законодавству банківська система України розвивається досить успішно і динамічно. На 1 травня 1997 р. зареєстровано 230 комерційних банків. Мережа філій банків зросла у декілька десятків разів, докорінно змінилась технологія ведення банківських операцій. Нині можна упевнено стверджувати, що банки України спроможні технологічно задовольнити потреби економіки у банківських послугах.

Це добре видно на прикладі Промінвестбанку – найпотужнішого комерційного банку України. За останні роки кількість його відділень збільшилась на 30 відсотків, а власний капітал – у 20 разів. Із вузькоспеціалізованого банку він перетворився на універсальний банк, який надає весь спектр банківських послуг. Серед нових видів послуг: інкасація, зберігання і забезпечення готівкою, операції в іноземній валюті, залучення коштів населення на депозитні вклади банку, довірчі операції.

Докорінно змінилась технологія ведення банківської справи, особливо розрахунків і обробки інформації. Ще за часів реформ системи банків колишнього Радянського Союзу банк взяв напрямок на комп'ютеризацію, створення мережі локальних і загальних обчислювальних мереж. Ця концепція автоматизації банківських операцій витримала випробування часом. Нині, наприклад, система розрахунків між установами банку є однією із кращих в Європі, що визнано закордонними спеціалістами.

Завдяки створеному у минулі роки заділу стало можливим побудувати ефективну систему міжбанківських розрахунків як в Україні, так і за її межами. Активно впроваджується електронно-комп'ютерний зв'язок "Клієнт–Банк", завдяки якому клієнт може спілкуватися з банком, одержувати необхідну інформацію, давати банку доручення, не виходячи зі свого офісу.

Банк перейшов на роботу у реальному режимі часу: інформація про розрахунки надходить у центральний обчислювальний центр Промінвестбанку на момент її здійснення в тому чи іншому відділенні незалежно від місця його розташування.

Установи Промінвестбанку завдяки підключенню до міжнародної міжбанківської системи комунікацій SWIFT можуть за лічені хвилини здійснювати міжнародні розрахунки.

За своєю суттю Промінвестбанк є загальнонаціональним. Він обслуговує близько 140 тис. юридичних осіб і 1,5 млн громадян України, кредитує, фінансує і веде розрахунки майже в усій промисловості країни, несе на собі головний тягар фінансової підтримки вітчизняного товаровиробника і соціальної сфери. Він з упевненістю дивиться в майбутнє.

Отже, становлення банківської системи держави завдяки величезній роботі законодавців, урядовців, банкірів відбулося.

Київ, 1995 р.

СУВЕРЕННІСТЬ І БАНКИ УКРАЇНИ

Розвал радянської імперії дав можливість українському народу будувати власну незалежну державу, створювати ті структури, які є ознаками державності. Серед них певне місце займають і банки.

Стан банківської системи віддзеркалює стан економіки. На жаль, багато людей в нашому суспільстві не розуміють ролі і місця банків у створенні незалежної держави: вони або переоцінюють роль банків, або ж шалено її принижують "до основанья".

Щоб виправити це, потрібно проаналізувати наші дії за майже чотири роки незалежності, чесно визнати помилки, розробити власну концепцію економічних перетворень і почати працювати, працювати, працювати, хоча лозунг "вчитись, вчитись, вчитись" зробив свою справу. Проте настав час зробити працю ефективною, а навчання плідним, не нехтуючи власним досвідом.

Складовими нашої суверенності є мотиви політичні, економічні, соціальні, і кожний з них має свої наслідки.

У політичному плані Україна досягла світового визнання. З'явилася нова держава. І це значний результат для багатостраждального народу України. Народ України проголосував за суверенність, щоб мати можливість реалізувати найкращі людські прагнення власним шляхом. Проте надмірна політизація суспільства, як туман, закрила очі на економічні питання. За 3 роки суверенності не було розроблено концепції перехідного періоду від однієї суспільно-економічної системи

до іншої, яка, до речі, не визначена і нині. Така політична невизначеність обумовила втрату важелів управління економікою. Двовладдя на місцях породило безвідповідальність. Економічні реформи, які були запозичені як у ближнього, так і дальнього зарубіжжя, зупинили економіку. Настав час розплати.

І тут політичні діячі усіх толків почали тягти “важіль управління”, кожний у свій бік. Почалися боротьба за владу на всіх рівнях управління, перегляд раніше прийнятих законів і т.п.

Прагнучи видати бажане за реальне, деякі лідери з Верховної Ради минулого скликання влаштовували провал за провалом. Це розпочалося з ідеї мати власну валюту держави вже сьогодні – одним розчерком пера, без власної бази для друкування банкнот, без коштів для фінансування цих заходів, без бажання зрозуміти, що вихід із рубльового простору повинен бути цивілізованим, юридично оформленим на основі міждержавних угод з країнами співдружності, з певними умовами взаєморозрахунків та взаємодії банків тощо. Проте ніхто не бажав не тільки слухати, а навіть і вислухати фахівців. Зачаровані лідери держави чомусь вислуховували і прислуховувалися до вояжерів з-за кордону та швидкоспечених вітчизняних горе-реформаторів, і ігнорували людей, які робили конкретну справу.

Ейфорія у вищих ешелонах влади створила умови для систематичної заміни посадових осіб на ключових позиціях в державі з використанням інструментів впливу на громадян через телебачення, радіо та пресу. Кожного дня розхвалювалися свої лжепатріоти та обмазувалися дьогтем всі, хто мав власні обґрунтування створення дійових економічних структур, у тому числі банків.

Таким чином, Україна вскочила “голою” у світовий простір, хоча мала науково-технічний потенціал і була спроможна за короткий термін забезпечити потреби населення.

Замість впровадження чіткої системи управління шляхом широкого використання досвіду фахівців, створення власної національної еліти йде постійна зміна керівних кадрів на визначальних ділянках держави: прем’єр-міністрів, міністрів, керівників банків тощо.

Характерно, що всі дії вищих розпорядчих органів частенько проводились за закритими дверима. А передумовами цього були шалені нападки на посадових осіб через засоби масової інформації: пресу, радіо, телебачення. Ці засоби зробили свою справу.

Провідними ідеологами реформування банківської справи стали не банкіри, а швидкоспечені уболівальники монетарної теорії, яку, до речі, вони погано розуміли.

Проголосивши політику власної національної валюти, верховні чини бездумно запровадили таку систему міжнародних розрахунків з країнами СНД, яка у поєднанні з розривом економічних та виробничих відносин з підприємствами країн СНД, особливо Росії, створила фінансові тромби, що зумовили уповільнення товарного і грошового обігу між підприємствами і державами, а з часом і блокування всієї грошової системи. Наслідки цих некомпетентних дій ще довго будуть трясти економіку України.

Замість прийняття рішення про відкриття кореспондентських розрахунків комерційних банків України в країнах СНД, Національний банк України і Центральний банк Росії взялися вести розрахунки між підприємствами через свої центральні банківські установи. І влітку 1992 р. створюється “звалище” платіжних документів ЦБ та НБУ. Розрахунки зупинились, горе-ініціатори банківської справи волають

“ґвалт”, Верховна Рада занепокоєна, у бік Національного банку іде шквал критики.

У перші місяці свого становлення НБУ пропонував відкрити розрахункові центри в регіонах України, щоб у період до створення класичних міжнародних розрахунків з країнами СНД аналогічно тим, які існують у західних країнах, забезпечити експортно-імпортні операції у нових умовах. Проте ці пропозиції були відхилені керівниками відповідних депутатських комісій.

Розуміючи, що НБУ і ЦБ Росії втягли підприємства у безлад, великі комерційні банки відкрили кореспондентські рахунки в Росії, а потім і в інших країнах СНД. Був потрібний певний час, щоб розплутати цей фінансовий вузол. До речі, його наслідки ще не повністю виправлені. Необхідно добре проаналізувати, а не просто списати борги з одного банку на інший, бо таким чином може бути списаний і кримінал.

Рішення про виведення рубля із грошового обігу було підготовлено лише у питанні забезпечення економіки необхідною масою купонної готівки. Зрештою, ця дія мала волюнтаристський характер і ще тяжче вдарила по економіці України. У цивілізованому світі таке рішення реалізується на основі упереджувальних міжурядових і міжбанківських угод держав. І скільки ми не критикували б політику Росії відносно України, з багатьох питань, проте у питанні введення національної української валюти між НБУ і Центральним банком Росії розбіжностей не було. Відносини між ними були на цивілізованому рівні.

Підтвердженням такого висновку служить те, що до кінця 1992 р. співвідношення курсів купоно-карбованця і рубля становило 1:1. Таким чином, спекулятивні заяви деяких депутатських ораторів щодо зубожіння українського народу внаслідок запровадження купона були безпідставними.

З огляду на минулий період можна дійти чіткого висновку, що ті, хто негайно вимагав введення купонів, а пізніше і гривні, керувались власними мотивами. Як виявилось, гривня нікому і не була потрібна, хоч навколо неї і сьогодні дехто хоче заробити політичний капітал. Справа не у купонах і не у гривні. З купонів починалася грошова система США. А тепер це могутня держава.

З політичної точки зору рубль міг бути виведений з грошового обігу України, але бажання швидко розправитися з рублем призвело до того, що вже у перші дні функціонування карбованця, як єдиної державної валюти, виник великий дефіцит у рублях.

Питання грошової політики в Україні – надто складне і болюче. Щоб його зрозуміти, треба відверто поставити ще кілька питань: для чого гроші? Що вони обслуговують? Які виконують функції?

Не посилаючись на класиків економічної теорії, зазначимо, що гроші обслуговують товарний обмін. Через гроші вимірюється вартість продукції, здійснюються розрахунки, йде обмін продукції між промисловістю і сільським господарством. Гроші потрібні як загальний еквівалент.

Звернемо увагу на основні функції грошей – міру вартості і засобу платежу. Відомо, що при введенні нової грошової одиниці держава встановлює свій офіційний курс відносно інших валют. Він фіксований, тобто “примусовий”. Його визнають при обміні товарів. Що трапилося в Україні? Якщо у 1992 р. курс карбованця відносно рубля та інших валют був незмінним, то потім падіння курсу карбованця пішло за геометричною прогресією. Падіння курсу зумовлено падінням виробництва. Яким же повинно бути падіння виробництва, щоб курс карбованця до долара дорівнював шестизначній цифрі? Якщо виробництво зменшиться навіть удвічі, це повинно привести до такого ж знецінення карбованця.

Проте шалено починають зростати ціни на енергоносії: нафту, газ, ядерне паливо. Вони зросли у тисячі разів, а курс карбованця знизився у десятки тисяч разів. Отже, це теж не головна причина.

Стрімке падіння вартості національних грошей зумовлено систематичною емісією грошей як для сільського господарства, так і для промисловості та інших сфер економіки і суспільства. Ступінь впливу цього чинника на повний розвал національної грошової системи повинні оцінити відповідні державні структури.

Не останню роль відіграє система визначення курсу карбованця на біржі, яка входить як інструмент у пакет заходів щодо запровадження ринкової економіки. Біржі запозичені з економіки розвинутого капіталізму, де вони існують як вимірювачі курсу певної валюти або цінних паперів (акцій). Відмінність української біржі від суто капіталістичної полягає у тому, що вона не має під собою необхідної інфраструктури. У нас не створено ринку цінних паперів, ми ще не здійснили приватизацію, наша торгівельна галузь не має навіть касових апаратів, не говорячи вже про комп'ютери та сучасні засоби зв'язку.

Українська валютна біржа спочатку нагадувала "товкучку", куди прийшов один продавець іноземної валюти та два чи три покупця цієї валюти. Один із трьох запропонував найвищу ціну і скупив усю валюту. У серпні 1993 р. таким чином наш карбованець був виміряний до долара як 37000 крб. за 1 долар, а нині 150000 крб. за 1 долар. Аналогічно сталося з карбованцем по відношенню до російського рубля. Таке явище можна порівняти лише з Чорнобильською катастрофою. Щоб зрозуміти оцінку цього факту, доречно навести міркування Віктора Суслова, голови парламентської комісії з питань фінансів і банківської діяльності, та Володимира Куз-

нецова, керівника Управління економіки Адміністрації Президента в "Комерсанте Украины" за 5–11.10.1994 р., які пишуть: «До появления Тендерного комитета (виконував функції біржи – В.М.) валюта, подлежащая обязательной продаже, немедленно направлялась на оплату критического импорта через Проминвестбанк. До 95 процентов валюты уходило на оплату газа, нефти и ядерного топлива. Тогда, в течение трех месяцев, мы на 30 процентов сократили свою задолженность за 1993 год России и Туркменистану, создали официальный валютный резерв в $400 млн., стабилизировали поставки энергоносителей. С созданием Тендерного комитета валюта удивительным образом стала уходить в самых разных направлениях. И каждое решение о выделении дешевой СКВ той или иной структуре шло под трескотню заверений о "государственных интересах"».

Нині діє Указ Президента про валютне регулювання, проте ефективність його дії вимагає додаткових заходів.

Темпи інфляції стримуються завдяки заходам суто монетарного плану. І це важливо у період підготовки до грошової реформи, але коли цей процес затягується, то такі заходи не досягають бажаних наслідків.

Головним недоліком політики у грошово-банківській і фінансовій сферах є те, що з одного боку, принципи монетаризму механічно перенесені в українську економіку, а з іншого – втрачено час для проведення грошової реформи як через відсутність стабілізаційного валютного фонду, так і у зв'язку із значним впливом на цей процес певних кіл, які створили політичне лобі у вищих ешелонах влади.

До цього часу полемічним є питання щодо ефективності функціонування біржі, яка не ґрунтується на ринковій інфраструктурі, тому що її немає. Отже, за існуючої ролі біржа не сприяє зміцненню грошової одиниці.

Знецінення карбованця біржовим методом – найболючиший удар по економіці. Єдиним і негайним виходом із цього становища є проведення грошової реформи з одночасним здійсненням структурних змін шляхом активної інвестиційної діяльності. Треба підтримати насамперед ті підприємства, що забезпечують експорт продукції.

Певну і важливу роль повинна відіграти банківська система: як Національний банк, так і комерційні банки. Проте банківська політика була спрямована не на вирішення стратегічних планів структурної перебудови економіки, а на розв'язування фінансових вузлів поточного періоду. НБУ спрямовував свої фінансові ресурси то на "гасіння" страйків у вугільній промисловості, то у сільське господарство, то на видачу коштів пенсіонерам, вчителям, студентам тощо.

За останні роки половина усіх кредитних ресурсів Національного банку пройшла поза меж комерційних банків. Справа дійшла до того, що за рахунок коштів Нацбанку Міністерство фінансів безпосередньо надавало кредити окремим підприємствам. Таким чином, створився ще один великий банк держави, який, не маючи ні досвіду, ні банківської структури, на свій розсуд роздавав гроші тим, кому він вважав за необхідне. Розпочався процес згортання банківської системи України, банкрутства багатьох банків.

Перевага монетаризму в грошовій політиці України призвела до платіжної кризи. Відомо, що гроші повинні забезпечити на еквівалентній основі товарний обмін між товаровиробниками. Коли маса грошей відповідає товарній масі з урахуванням діючих цін і кількості їх обертів за певний період, то товарний обмін йде нормально. Коли таких грошей не вистачає, продукція не може бути реалізована, оскільки у покупця не буде коштів на її оплату.

Незважаючи на ці прописні вимоги товарного обміну, в Україні склалася ситуація, коли через відсутність платіжних засобів виробництво зупиняється. Збільшується кількість безробітних, зростає соціальне невдоволення ринковими реформами. Процес реформування економіки повинен враховувати ці чинники, оскільки забезпечення незалежності держави – це головне досягнення народу України.

Нині створилася ситуація, коли майже половина підприємств не спроможна сплачувати банківські кредити. Це може призвести не тільки до повного банкрутства банків, а й до зупинки всіх розрахунків. Тоді припиняться грошові відносини, суспільство вимушено буде застосовувати натуральний обмін: міняти “баранів” на “сокири”, як підкреслював класик.

До речі, значення банківської системи в нашій державі зводиться до суто обліково-розрахункових центрів. Хоч і в цій ролі банки потребують до себе не тільки уваги, а й фінансової допомоги. Щоб створити сучасну електронну систему, потрібні великі кошти для закупівлі високопродуктивних обчислювальних систем і засобів зв’язку.

Сучасний рівень банківської технології можна порівняти із найскладнішими і найточнішими виробництвами.

Тема банку є однією з найпопулярніших тем, які щоденно обговорюються в засобах масової інформації. Ще років 5 тому ніхто не сподівався, що до діяльності банків буде прикута увага широких верств населення. За часів Радянського Союзу банки теж виконували великий обсяг робіт, але то були звичайні розрахункові контори, які виконували команди зверху щодо раціонального використання коштів, не відповідаючи економічно за їх ефективність.

Хоч банківські установи в минулому були мало схожі на справжні комерційні банки, проте вони теж працювали за

принципом господарського розрахунку, отримували певні прибутки, які розподілялись у фінансовій системі. Левова частка прибутку діставалася держбюджету, решта витрачалася на розвиток банку. Мізерність цих коштів не давала можливості банкам придбати сучасну техніку. Вершиною автоматизації після рахівниці були “Фелікс” та “Аскота”. Про сучасні комп’ютери можна було тільки мріяти. Нас дивовижно відокремили від цивілізованого світу.

Заробітна плата працівників установ банків була на рівні прибиральниць. А тому відповідними були престиж і інтерес до банківської справи.

Заради справедливості треба сказати, що тодішні Держбанк і Будбанк виконували значну роль у здійсненні державного контролю за цільовим використанням фінансових ресурсів. Працівники цих банків нагромадили значний досвід з експертних оцінок економічної ефективності проектів, які фінансуються. Такий досвід став у нагоді при створенні сучасної банківської системи.

З відмиранням командно-адміністративної системи господарювання та припиненням централізованого розподілу всіх видів ресурсів виявилося, що суб’єкти підприємницької діяльності не можуть нормально діяти і, тим більше, розвиватися без банківської підтримки.

Система банків є чи не єдиною економічною структурою, яка до останнього часу динамічно розвивалась і зміцнювалась; нікому не вдалося її зруйнувати. З переходом до комерційної діяльності зміцнювалась структура банків.

Докорінно змінилась технологія ведення банківської справи, особливо розрахунків і обробки інформації. Ще за часів реформ в системі банків колишнього Радянського Союзу (1988 рік) Промінвестбанк взяв курс на комп’ютеризацію, створення мережі локальних і загальних обчислювальних

мереж. Ця концепція автоматизації банківських операцій витримала випробування часом. Нині, наприклад, система розрахунків між установами Промінвестбанку є однією із кращих в Європі, що визнано закордонними спеціалістами. Нашими програмами обробки розрахункових документів користується більшість банків України і країн СНД.

Завдяки створеному у минулі роки заділу стала можливою побудова ефективної системи міжбанківських розрахунків в Україні. Активно впроваджується електронно-комп'ютерний зв'язок "Клієнт–Банк", завдяки чому клієнт може спілкуватися з банком, одержувати інформацію, давати банкові доручення, не виходячи із свого кабінету.

Промінвестбанк перейшов на роботу у реальному режимі часу, тобто інформація про розрахунки надходить в центральний обчислювальний центр банку на момент її здійснення в тому чи іншому відділенні, незалежно від відстані, на якій воно знаходиться.

Сьогодні установи Промінвестбанку за допомогою міжнародної міжбанківської системи комунікацій SWIFT здійснюють за лічені хвилини міжнародні розрахунки.

Завдяки технічній оснащеності, впровадженню прогресивних технологій, оптимальним обсягам банківських операцій продуктивність праці в Промінвестбанку майже удвічі більша, ніж в інших комерційних банках України.

Деякі досягнення у галузі формування сучасної банківської системи на тлі загального кризового стану економіки багато в чому зумовлені прийняттям Верховною Радою у 1991 р. Закону "Про банки і банківську діяльність", який створив задовільні умови для формування банківського капіталу шляхом розповсюдження акцій, мобілізації вільних коштів для створення ресурсів кредитування, технічного оснащення установ банків.

Промінвестбанк у першу чергу зробив ставку на мобілізацію вільних коштів населення. Акціонерами банку стали близько 200 тисяч громадян України, а ще 1,5 мільйона – вкладниками коштів на депозити. Показово, що на 83 відсотки статутний капітал банку створено за рахунок коштів шахтарів, металургів, машинобудівників, хіміків, працівників транспорту, науки, працівників банку.

Мобілізація величезних коштів населення послабила інфляційний тиск на товарний ринок України. Сьогодні декілька мільйонів населення України одержують від Промінвестбанку додаткові доходи у вигляді відсотків на вклади та дивідендів на акції. Ці люди будуть прихильниками комерційної діяльності.

У нинішній кризовій ситуації підприємства, за нашою оцінкою, здатні покрити потребу у грошових коштах із власних джерел лише на 6 відсотків. Тому Промінвестбанк проводить активну фінансово-кредитну політику. Близько третини короткострокових кредитів і більше половини довгострокових кредитів всієї банківської системи припадає на Промінвестбанк. Кредитну підтримку насамперед отримують підприємства паливно-енергетичного, металургійного комплексів, машинобудування, транспорту. Зокрема, Промінвестбанк надає кредити на закупку нафти і газу, на створення запасів палива електростанціями, закачку газу до зими, підготовку нових вугільних горизонтів на діючих шахтах, буріння нафтових і газових свердловин, конверсії військово-промислового комплексу, виробництво експортних товарів, ліків та багато інших заходів.

Відомо, що за умов шаленої інфляції вкладати кошти у довгострокові програми рівнозначно приреченню їх на повну втрату. З іншого боку, без капіталовкладень годі й думати про структурну перебудову та вихід економіки із кризи. Ро-

зуміючи ситуацію, Промінвестбанк знаходить кошти для надання підприємствам довгострокових позик на реконструкцію і модернізацію. Наприклад, за рахунок кредиту в Калуші введено в дію фабрику килимових тафтингових виробів потужністю 4 млн кв. м на рік. У Дніпропетровську завершено будівництво акумуляторного заводу. Здійснюється будівництво і переобладнання об'єктів під виробництво водогазопровідних труб на заводі імені Комінтерну у Дніпропетровську, лінолеуму у Лисичанську, суден на експорт у Херсоні.

Проте можливості використання власного капіталу банку для інвестування промисловості обмежені діючими законами. Так, Національній банк веде суворий нагляд за тим, щоб участь банків в інвестуванні господарських проектів не перевищувала 10 відсотків статутного фонду. Цим і пояснюється пасивна діяльність комерційних банків в інвестиційній сфері. Якщо взяти до уваги, що третина статутного капіталу від його загальної величини в Україні створено Промінвестбанком, то кожний з понад 200 комерційних банків України (як великих, так і малих) володіє мізерними сумами статутного капіталу. За таких умов промови про зрощування фінансового та промислового капіталу залишаються наївними бажаннями; щоб цього досягти, потрібно спочатку створити капітал. Саме нарощування власного капіталу є гострою проблемою банків України. При створенні необхідного капіталу можна посилити інвестиційний напрямок діяльності комерційних банків порівняно з комерційно-торговельними діями.

Щодо розміру статутного капіталу комерційних банків. Якщо перерахувати статутний фонд усіх українських комерційних банків у долари навіть за ринковим курсом карбованця до долара США, отримаємо мізерну величину. Проте, незважаючи на такий жалюгідний стан банківської системи України, знаходяться люди, які закликають до боротьби з

монополізмом у банківській справі. Як пише газета "Закон і бізнес" від 25 серпня 1994 р., "на думку голови антимонопольного комітету А. Завади, визріла необхідність розробки правових основ подолання монополізму у банківській сфері, оскільки в Україні 3 банки – Промінвестбанк, "Україна" та Укрсоцбанк – контролюють 87% банківського ринку. Лише один Промінвестбанк – близько 60%". Чи то пан Завада має світовий досвід боротьби з монополізмом у банківській справі, чи то він виконує замовлення деяких впливових комерційних або політичних структур, що діють за принципом "поділяй і пануй".

Зрозуміло, подібні заяви не мають підґрунтя. Всі наші банки діють в єдиному режимі, їх показники контролюються НБУ: діє облікова ставка, норма обов'язкових резервів, встановлені нормативи ліквідності, платоспроможності тощо. До речі, відомий економіст Росії Григорій Явлінський на подібні заяви дав однозначну відповідь, що монополізм у банківській справі й у інших сферах діяльності – це різні речі. В усіх розвинутих країнах (США, Великобританія, Франція, Німеччина, Китай) економіку контролюють 4–5 великих банків.

Наявність великих банків у країні свідчить про великі потенціальні можливості держави. Згадайте В.Ульянова-Леніна, який казав, що без великих банків соціалізм нам не збудувати.

Тепер деякий порівняльний аналіз з цього приводу. Для прикладу візьмемо середній за величиною німецький Дрезднер Банк і великий Промінвестбанк. Дрезднер Банк має 1,5 тис. філій, Промінвестбанк – 0,25 тис.; Дрезднер Банк обслуговує 2,9 млн клієнтів, Промінвестбанк – 1,5 млн.; у системі Дрезднер Банку працюють 46,4 тис. осіб, у Промінвестбанку – близько 18 тис.; валюта балансу Дрезднер Банку становить 382 млрд нім. марок, а у Промінвестбанку – 95 трлн крб.

За розміром свого фінансового капіталу Промінвестбанк знаходиться у першій десятці банків країн СНД. Проте у 1994 р. він не увійшов до 1000 найбільших банків світу. А що вже говорити про інші банки України, у багатьох з яких статутний капітал, за оцінкою Голови НБУ В.Ющенка, дорівнює вартості трикімнатної квартири у Києві.

Питання нарощування власного капіталу банків – це питання особливої уваги держави. Скільки вже Україна втратила від свого ж таки морального і фінансового "самоїдства".

Про це можна багато писати і говорити, проте настане час загального розуміння, коли всі усвідомлять, що головне – зберегти державність України. Збудувати нову Україну можна через мобілізацію національного та зарубіжного капіталу, а не ейфорією від політичних успіхів.

Поки не буде створено великий власний капітал, суверенність держави завжди буде зазнавати чужого впливу.

Податковий прес, який був застосований до банків у минулі роки, принизив банківську систему України, зробив її карликовою. Дві третини прибутків банків надходили до бюджету. Цікаво ознайомитися з досвідом Узбекистану, де в інтересах розвитку банків вони були звільнені від оподаткування.

В Україні створилась ситуація, коли банки не можуть конкурувати навіть з російськими, не говорячи вже про західні банки. І коли розмова йде про відкриття валютних кредитних ліній, скажімо, наймогутнішому Промінвестбанку, то в США, наприклад, нам говорять: "Ми згодні вам надати міжбанківський кредит, але за умови, що гарантію про своєчасне повернення кредиту дасть який-небудь комерційний банк Росії, наприклад, Промстройбанк" (який, до речі, у декілька разів менший і за капіталом, і за структурою від Промінвестбанку України). Мотивація такої заяви зводиться до того, що

українські банки мають незначний власний капітал і, крім того, у нас весь час говорять про націоналізацію банків або ж одержавлення. Тому західні банки не впевнені у нашій політичній ситуації.

Такі поняття не тільки у фінансистів і банкірів Нью-Йорка, а й в Україні. Віртуозні дії деяких службовців із урядових структур навіть важко порівняти з діями Остапа Бендера. Наприклад, у 1993 р. у суворий зимовий період Промінвестбанк надавав кредити на оплату енергоносіїв з Туркменистану, загальна сума яких з нарахованими відсотками становила 6 трлн крб. Проте повертати кредит і сплачувати відсотки ніхто не збирається. Колишній Держпостач ліквідували, створивши Укрресурси. Нова державна структура заявляє: “Моя хата з краю, я нічого не знаю”.

З цього приводу написано десяток листів до двох президентів, трьох прем’єрів. Надано певні доручення Президентом України. Проте апарат, через який проходять ці доручення, не тільки не поспішає їх виконувати, а й намагається зробити так, щоб борг ніколи не був погашений.

Запорукою розвитку економіки країни є формування правового поля. За умови його дотримання зміцнюється банківська система, а це вже – підґрунтя для розбудови політично та економічно незалежної держави.

Київ, 1994 р.

ІДЕОЛОГІЯ ВЛАСНОЇ СИЛИ

Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ) об'єднує понад 62 тис. членів з усіх регіонів нашої країни. Це нова сторінка у політичній історії сучасної України. Зважаючи на загострення політичної боротьби, члени ПНЕРУ – колективи підприємств, шахт, студентства, працівники банківських структур визнають відповідальність за майбутнє України і вважають сприяння стабілізації суспільства запорукою успішної діяльності партії.

Перші кроки ПНЕРУ зробила під час виборчої кампанії 1998 р. Оцінюючи цей період, можна упевнено стверджувати, що партія має прихильників серед різних верств населення. Зустрічі з виборцями, які проходили у переповнених залах, показали розуміння нагальних проблем суспільства, неординарне бачення ПНЕРУ шляхів виходу з економічної кризи. У Львівській, Рівненській, Івано-Франківській, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській та інших областях, а також у Севастополі та Києві люди виявили довіру до ідеології ПНЕРУ, щиро відгукнулися на заклик наповнити серця українським патріотизмом.

Не з нашої вини ПНЕРУ не пройшла жорсткі, у повному розумінні слова, бар'єри, які було створено законодавчо і обумовлено недосконалістю технології виборів. Партія НЕРУ не мала досвіду боротьби і, звичайно, одних симпатій виявилось недостатньо. Були й організаційні помилки. Проте втратила не тільки ПНЕРУ, а й виборці, які не побачили у Верховній Раді чесну партію – партію патріотів.

Безліч політичних партій різних векторів спрямування нагадують швидше невмілих музикантів, аніж оперативний штаб з управління суспільством. Виходячи з реалій кризових явищ у суспільстві, ПНЕРУ має своє бачення подальшої політичної роботи в економічній сфері, підґрунтям якої є професіоналізм і патріотизм.

ПНЕРУ не поділяє політичні партії на свої та чужі. У програмах різних політичних партій є багато положень, мета яких – служити Україні. Проте діяльність жодної партії не дала українському народові загального позитивного результату. Окремі партії та їх лідери ведуть постійні торги з урядом за право володіння тим чи іншим "портфелем" або впливом на певну сферу бізнесової діяльності.

Щоб отримати добро, треба засівати поле добром. Тому необхідно знаходити спільні цілі для об'єднання зусиль та їх реалізації у життя, але будь-яка партія не повинна сповідувати ідеологію і атрибутику чужої держави, закликати до зміни чи робити кроки щодо зміни чинної в Україні влади. Весь партійний конгломерат може викристалізуватися у декілька політичних сил, які візьмуть на себе відповідальність.

У політичному плані Україна досягла немало, хоча іноді й занадто дорогою ціною. Однак чомусь, з одного боку, ці досягнення не пропагуються, а з іншого – йде відторгнення національного, почасти завдяки зусиллям самих так званих націоналістів. Однією з причин цього явища є недостатнє аргументування на користь української ідеології, що пов'язано з обмеженими економічними можливостями. Досить того факту, що обсяг внутрішнього валового продукту України за останні 10 років зменшився майже наполовину. Це негативно впливає на мобілізацію патріотичних сил.

ПНЕРУ сповідує принципи, підґрунтям яких є розрахунок лише на власні сили: "Власним розумом. Власними ру-

ками. Власним народом ми перетворимо Україну на економічно розвинуту державу”. Ось чому ми оцінюємо людей не за словами, а за їхніми діями. Багато лжепатріотів пригрілося на народному тілі, видаючи себе за українського ангела-хранителя, а по суті, діють за хижацьким принципом.

Реалізація ідеології “власні сили”, “власний розвиток” залежить від того, які економічні перетворення і якими методами ми хочемо здійснити. Запровадження дикого капіталізму – справа безнадійна. Наш народ вийшов із суспільно-економічної формації, в якій були і зло, і добро, а найболючішою була сталінська диктатура. В економічному плані людина юридично була відірвана від власності.

Тотальне реформування економіки розпочалося за умов незалежності України. Проте ми так і не визначили остаточно шлях, яким піде нове суспільство. Чого ми хочемо і що будуємо? Це питання є наріжним каменем усієї економічної політики. Від нього залежать і методи реформ, і їхня сутність.

Нам потрібне суспільство асоційованих товаровиробників, діяльність яких щодо всіх складових виробництва, починаючи від власності на основні засоби, участі у виробництві та розподілі результатів праці, закріплена юридично і фактично.

Глобальний капіталізм не має майбутнього. Він, як і більшовизм, несе горе і страждання. Капіталізм – жорстка система, яка живе за рахунок привласнення чужої праці, але його могутня юридична основа, стимули до праці, зростання обсягів виробництва роблять такий устрій привабливішим. Врешті, він є прогресивнішим за більшовицький соціалізм завдяки його соціальній спрямованості.

Аналіз шляху, який пройшла Україна за останні 10 років, дає змогу вийти на певні економічні корекції. Суперечність між меншістю населення, яка володіє більшістю капіталу, і більшістю, що має меншу частку багатства, може призвести

до руйнівних наслідків. Ось чому так важливо вжити невідкладних заходів щодо підвищення життєвого рівня більшої частини населення. Це можливе тільки за умови удосконалення економічної системи України.

Насамперед це питання власності. Як відомо, початок нашого самостійного економічного творення характеризується романтичними підходами до структурних змін у суспільстві, відсутністю глибокого і комплексного аналізу перехідного періоду від тоталітаризму з його плановою економікою до хаотичних та неконтрольованих державою так званих ринкових відносин.

Результатом цього стало падіння обсягів виробництва, безробіття, зубожіння населення. Державний бюджет перестав задовольняти величезний державний сектор економіки. Жорстка монетарна політика зруйнувала товарно-грошовий обмін. Гроші перестали виконувати головні функції. Економіку заполонив натуральний обмін товарів, який створив нееквівалентні відносини та перекачування грошей у тіньову економіку новими українськими ділками.

Нерозвинутість товарно-грошових відносин, де панівним став натуральний обмін, тобто бартер, обумовила тотальну платіжну кризу, створення цілої системи посередників, грошових сурогатів. Роль гривні принижена. За таких умов економіка не розвивається.

“Паперова” приватизація через так звані ваучери призвела до розбазарювання загальнонародної власності, відсторонення робітників від управління виробництвом та різкого зниження його ефективності.

Ідеологи “лібералізації” поставили українську економіку у повну залежність від іноземного капіталу. За умов звуженої сфери грошових відносин в Україні ця проблема посилюється. Навіть діюча корекція у бік приватизації за гроші не дає

вагомих результатів, оскільки інвестиції не здійснюються, а відбувається лише перепродаж акцій зі зміною одного власника на іншого.

Відсутність вільного доступу до приватизації без належної правової бази обмежила банківське кредитування підприємств, населення, тому що нові власники не тільки не гарантують повернення кредитів, а й відмовляються від сплати боргів. Кланові інтереси у вищих ешелонах влади спотворили економічні реформи.

Економіка України опинилася у небезпеці, особливо якщо враховувати велику енергетичну залежність нашої держави. Навіть постійні зміни уряду не дають позитивних наслідків, бо здійснюються лише локальні заходи без комплексного вирішення проблеми функціонування усього економічного механізму.

Економіка суверенної України стала заручницею недосконалої грошової політики, спотворення товарно-грошового обміну та платіжної кризи. Загальна сума дебіторсько-кредиторської заборгованості перевищує річний внутрішній валовий продукт. Її аналіз у сферах створення — виробництві, бюджетній, банках – приводить до висновку, що найтяжчим є стан розрахунків у сфері виробництва, де кредиторська заборгованість значно перевищує дебіторську. Це свідчить про те, що величезні суми коштів осіли поза межами нормального грошового обігу, а то й просто вкрадені.

Ось чому Партія національно-економічного розвитку України вважає за необхідне проголошення невідкладних дій з порятунку економіки. Вони мають полягати у такому.

Насамперед треба відмовитись від курсу жорсткого монетаризму як такого, що не тільки себе не виправдав, а й загальмував національний розвиток економіки. Незважаючи на

заходи щодо стабілізації гривні, продовжується її девальвація. Монетарні методи вже не спрацьовують.

Необхідно відновити обмін товарів за гроші, виключивши натуральний обмін товарів. Це забезпечить прозорий контроль за грошовими потоками та сприятиме наповненню державної казни. Сучасна електроніка висвічує весь грошовий потік. Спостерігаються як нераціональні схеми розрахунків, так і погано прикриті махінації.

Інша проблема, яка пов’язана з управлінням грошовими потоками, полягає у стабільності банківської системи, особливо її платоспроможності. Наявність фінансово нестабільних банків може призвести до ланцюгової реакції кризи банківської системи й усієї економіки. Ось чому платоспроможність банків є найактуальнішим питанням.

Нам треба запровадити таку національну грошово-кредитну політику, яка б стимулювала мобілізацію грошей в Україні, а також створювала необхідні умови розширення кредитування виробництва та інших сфер економіки.

Кредитна політика повинна бути зорієнтована на виробничу сферу, а ресурси Національного банку України спрямовані виключно на зростання виробництва за умов, сприятливих для комерційних банків. Слід поступово вводити кредитування населення.

Необхідно вжити заходів для зміцнення вітчизняної банківської системи. Підвищити вимоги щодо економічних нормативів комерційних банків, величини їх власного капіталу, забезпечення розрахункових операцій. В першочерговому та невідкладному порядку треба прийняти закони з питань грошей, кредитів, банків, щодо прямої дії закону про заставу майна.

Міжнародні розрахунки з більшістю банків західних держав і банків країн СНД не забезпечені необхідними дого-

ворами, що загрожує небезпекою в будь-який момент поставити Україну на коліна. Необхідно оптимізувати розмір міжнародних кредитних зобов'язань, поступово перевівши їх у русло міжбанківських зобов'язань. Це унеможливить лобізм і криміналізм державних чиновників, дасть змогу уникнути боргової ями.

Одним із ключових питань є інвестиційна політика, яка включає в себе створення фонду довгострокового кредитування за рахунок як коштів бюджету, так і ресурсів Національного банку України. Треба прийняти закон про захист інтересів вітчизняного інвестора, вітчизняного кредитора, вирішивши проблеми оподаткування, застави та ін.

Податкова система повинна виключати будь-які підзаконні акти, що спрямовані на додаткове оподаткування як суб'єктів господарської діяльності, так і населення.

Необхідно унеможливити втручання податкових органів у взаємовідносини банків-кредиторів з позичальниками коштів, що призводить до розриву таких відносин і припиненню кредитування.

Оголосити деприватизацію тих підприємств, які приватизовані не за гроші, з наданням певного терміну їх викупу.

Реформувати адміністративно-судову систему. Потрібна єдина судова структура. Оголосити амністію всім звинуваченим в економічних злочинах, замінивши ув'язнення матеріальним відшкодуванням заподіяних збитків.

Надати право трудовим колективам брати на поруки зловмисників. Ці заходи знімуть з держави фінансовий тягар і сприятимуть демократизації суспільства і підвищенню ролі трудових колективів.

В умовах поширення міжнародного тероризму, підриву української державності, зародження неофашизму, шовінізму, антисемітизму посилити безпеку держави щодо захисту її

інтересів, честі та здоров'я громадян. Забезпечити надійний захист екологічно небезпечних об'єктів (атомні станції, водосховища, аміакопроводи тощо).

Проблему оборонного захисту країни вирішувати шляхом удосконалення воєнної техніки та зброї. У разі скорочення чисельності Збройних сил України запровадити систему щорічних військових навчань усіх громадян, які стоять на військовому обліку.

Вважати пріоритетним розвиток науки, культури, мистецтва. Підняти роль моральних стимулів меценатства, увічнення пам'яті найкращих синів і дочок української інтелігенції.

Сприяти українському книговиданню.

Для забезпечення гідного життєвого рівня населення відновити виробництво, повернути людей на фабрики, заводи, шахти, поля.

Державне управління країною потребує значного удосконалення. Треба виробити нову філософію управління. З одного боку, забезпечити стабільність економічних реформ, взявши під захист приватну власність, з іншого – захистити суспільство і кожну людину як від розгулу внутрішнього свавілля, так і від зовнішнього втручання. Сьогодні це найнебезпечніше явище для суспільства.

Заборонити неофашистські угруповання. Підвищити судову відповідальність за наклепи та шельмування в засобах масової інформації будь-якої особи в суспільстві.

Консолідація суспільства на загальнолюдських принципах – ось вихід України із кризового стану.

Спотворення управління в бік абсолютизації прав регіонів небезпечно для держави. Останнім часом з'являються "місцеві князі", які абсолютизують владу в регіонах у міру своїх апетитів і здібностей. Держава може стати заручницею пересічних "начальників".

Меркантильні інтереси багатьох державних чиновників створили нову філософію господарювання, за якої закони держави не діють. Усе робиться через систему спритних ділків (приватизація, розподіл ринку тощо). Для того щоб відвернути увагу суспільства від казнокрадів та різного роду ділків тіньової економіки, часто-густо на замовлення українських капіталістів та зарубіжних розвідувальних центрів створюється модель "ворога".

В Україні росте нове покоління, правильне виховання якого має величезне значення для майбутнього держави. Діти, які народилися в умовах незалежності, пізнають світ таким, яким бачать його на власні очі, читають у підручниках, на шпальтах газет і журналів, слухають по радіо, бачать по телебаченню, у кіно. Те, що показують дітям, неминуче в майбутньому тягне суспільство в безодню деградації.

Поширюється пропаганда насильства, бандитизму, моральної вседозволеності. Немає принципів, немає моралі. Ось чому важливо створити загальнодержавну молодіжну організацію для виховання молоді в дусі українського патріотизму.

Неприпустима як недооцінка, так і переоцінка нашого минулого. Діти повинні знати правдиву історію. Не може бути окремої історії для західних і східних областей України. Треба припинити поділ на "західників" і "східняків". Україна має бути єдиною і неподільною.

Культурну спадщину України слід оберігати як важливу державну цінність. Все більше талановитих патріотів творить культуру України. Культура, мистецтво повинні відтворювати наше сьогодення в дусі оптимізму, відданості. Відновити живий спів на сцені під живу музику.

Через мовну "соромливість" українці у світі не набули визнання як нація. Міжнародна діяльність України має бути такою, щоби поняття "українське – то найкраще" стало відо-

мим у світі. Звичайно, це залежить від нашої економіки. Для підняття її рівня до світового треба зробити науково-технічний прорив за допомогою сучасних машин, технологій, виробів, зосередивши зусилля на пріоритетних напрямах.

Ми закликаємо всіх чесних громадян, промисловців і підприємців, молодь, робітників, селян до членства в ПНЕРУ. З Партією національно-економічного розвитку України ви будете створювати додаткові робочі місця. Зростання виробництва – єдиний шлях до підвищення життєвого рівня. Власними силами ми змінимо життя на краще.

Ми сильні. Ми переможемо.

Нехай розвивається і дає щастя людям велика і незалежна Україна.

Київ, 2001 р.